

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HASBİLİK İLE İLGİLİ RİVAYETLER
(Sahîh-i Buhârî Özelinde)

Yüksek Lisans Tezi

İRFAN AÇIK

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HASBİLİK İLE İLGİLİ RİVAYETLER
(Sahîh-i Buhârî Özelinde)

Yüksek Lisans Tezi

İRFAN AÇIK

Danışman: PROF.DR. İSMAİL ÇAKAN

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

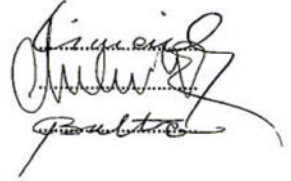
İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İRFAN AÇIK'ın HASBİLİK İLE İLGİLİ RİVÂYETLER (Sahih-i Buhari Özelinde) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.07.2008 tarih ve 2008/11-25 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 24.10.2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İSMAIL ÇAKAN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. NEBİ BOZKURT
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. CAHİT BALTACI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	3
GİRİŞ (TEZİN KONUSU VE YÖNTEM)	5

BİRİNCİ BÖLÜM

HASBİLİK KAVRAMI VE YANSIMALARI

I. HASBİLİK MEFHUMUNA GENEL BİR BAKIŞ	10
A. DİLBİLİM AÇISINDAN HASBİLİK KAVRAMI	12
B. HASBİLİK KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ BULUNAN KELİMELELER.....	18
1. SEVÂB	18
2. İBTİĞÂ	20
3. ECR	22
4. VECHULLÂH, LİLLÂH, FİLLÂH, FİSEBİLİLLÂH	23
C. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE HASBİLİK İLE İLGİLİ RİVAYETLER	24
II. HASBİLİK KAVRAMININ YANSIMALARI	51
A. İMAN VE HASBİLİK	51
B. NİYET-HASBİLİK	64
C. İLİM ve HASBİLİK	74
D. İBÂDETLERDE HASBİLİK	78
1. NAMAZ	80
2. ZEKÂT	85
3. HAC	93
4. ORUÇ	97
E. CİHAD ve HASBİLİK	102
F. EDEB ve HASBİLİK	107
1. ANA BABAYA İYİLİK	107
2. YAKINLARA İYİLİK	112
3. EŞ VE ÇOCUKLARA İYİLİK	116
4. DULLARA, YETİMLERE VE İHTİYAÇ SAHİPLERİNE YARDIM ETMEK	119
5. KOMŞULUK HAKKI	123
6. ALLAH İÇİN SEVMEK	126
7. EMİR bi'l- MA'RÛF NEHİY ani'l- MÜNKER	130

İKİNCİ BÖLÜM

HASBİLİK VE İNSAN DAVRANIŞLARINDAKİ ETKİSİ

I. MUSİBET, İMTİHAN KARŞISINDA DİRENÇ SAĞLAMASI.....	141
A. ÖLÜM KARŞISINDA.....	142
B. HASTALIK KARŞISINDA.....	151
C. UMUMUN BAŞINA GELEN MUSİBET KARŞISINDA	156

II. FEDAKÂR BİREYLER OLUŞTURMASI.....	159
III. HELALİ GÖZETMEYİ SAĞLAMASI.....	163
IV. AHİRET BİLİNCİ KAZANDIRMASI	167
V. TEVHİD BİLİNCİ OLUŞTURMASI	171
SONUÇ.....	177
BİBLİYOĞRAFYA	179

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, İbn
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
dn.	: dipnot
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
şrh.	: Şerh Eden(ler)
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme Eden
thk.	: Tahkik Eden
trs.	: Tarihsiz
v.	: Vefat tarihi
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

TEZİN KONUSU VE YÖNTEM

Mükemmeli, en iyiyi ve güzeli arama duygusu insanoğlunda yaratıldığı günden beri hep süregelmiştir. Allah da insanın bu arzusuna “*Biz insanı en güzel şekilde yarattık*”¹ âyetiyle işaret buyurmuştur.

İnsanoğlunu yaratan Allah (c.c.) onu başıboş, sahipsiz ve rehbersiz bırakmamış, kendisine yol gösterici, hakkı hakikati öğretici, hakkı-batılı ayırt edici Peygamberler ve onlarla birlikte ilahi mesajlar göndermiştir.

İlk peygamberden son peygamber Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberler yaptıkları bu hizmet karşılığında hiçbir ücret beklememişlerdir. Nitekim Kur’ân’ı Kerim’de pek çok âyet bunu sarahaten bildirmektedir.² İşte bu tavra biz hasbîlik diyoruz.

Bütün güzelliklerde olduğu gibi hasbîlikte de zirve, Resûlullah (s.a.)’dir. O, davetinin karşılığında hiçbir maddi ve manevi karşılık beklememiştir. Tüm çilesi, acı ve sıkıntılarını Allah’a bildirmiştir. Allah (c.c.) şu ayetlerde buna işaret etmiştir:

“(Resûlüm!) De ki: *Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Ve ben olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim. Bu Kur'an, ancak âlemler için bir öğüttür. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi öğreneceksiniz*”³

Tezimizde Buhârî’nin *Sahih*’ini esas alarak hadislerde ihtisab (hasbîlik) kavramının dil tahlili, hasbîlikle ilgili benzer kavramları, Kur’an’daki karşılıklarını bulmaya çalıştık. Başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer peygamberlerin Kur’ân’da geçen hasbî tavırlarını araştırdık. Sahabîlerin Hz. Peygamber’i candan içre sevgisini; “Anam babam sana fedâ olsun”⁴ diye hitap edişlerinin ruhu, hayatı karşılığında

¹ et-Tîn (95), 5

² eş-Şuara, (26), 109, 127, 145, 164, 180

³ Sa'd (38), 86, 87, 88; ayrıca bkz. el-En'âm (6), 90; Yûsuf (12), 103, 104; el-Furkân (25), 56, 57; es-Sebe (34), 47; et-Tûr (52), 40; el-Kalem (68), 46

⁴ Buhârî, Menâkibu'l Ensâr 45

Resûlullah'ın ayağına diken batmasına bile razı olmayan imanı;⁵ savaşta eşini, babasını, kardeşini kaybetmesine rağmen “Ya Resûlallah! Sen sağ olduktan sonra hiçbir felâketin önemi yok”⁶ dedirten metâneti; kanlar içinde, baygınlığından her ayıldığında Hz. Peygamber'in nasıl olduğunu, O'nu görmeden asla rahat etmem diyen fedakârlığı, “Senin sevmediğini ben de sevmem” anlayışını inceledik. Hz. Peygamber'in ve sahabilerin hasbîlik anlayışını ifade eden rivayetleri tespit ederek, İslam'a teslim olurken gösterdikleri inceliği kavramaya ve onlara benzemeye çalışanların halleri üzerinde yoğunlaştık. İslâmî anlamda teslim oluştta, hiçbir dünya kaygısının yeri olmadığı, gerçek anlamıyla iman etmenin insanları bu tür endişelerden nasıl arındırdığını göstermeye çalıştık.

Bu araştırmada dökümantasyon yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in hasbîlikle ilgili hadisleri tespitinde Buhârî'nin *Sahih*'i esas alınmıştır. Araştırmamıza, öncelikle Kur'an-ı Kerim'i hasbîlik kavramı çerçevesinde okuyarak başladık. *Sahih*'de bulunan tüm rivayetler okunmak suretiyle “hasbîlik kavramı”ın söz konusu olduğu rivayetleri tespit edilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hasbîlik kavramı genel bir bakışın ardından, mümkün olduğu ölçüde Kur'an ve Sünnet'ten delillerle açıklanmaya çalışılmış, tespit edilen rivayetlerde geçen “ihtisab kavramı”nı ifade eden terimlere yer verilmiştir. Buhârî'nin (ö.256) "*Sahih*"'inden hadis sıralamasına uygun olarak tespit ettiğimiz Hasbîlik ile ilgili rivayetler verilmiş, Müslim (ö.261) ve Tirmizî'nin (ö.279) *Câmi*'leri, Ebû Dâvûd (ö.275), Nesâî (ö.303), İbn Mâce (ö.273) ve Dârimî'nin (ö.255) *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in (ö.241) *Müsned*'i ve İmam Malik'in (ö.179) *Muvatta*'ından oluşan *Kütüb-i Tis'a*'da yerleri gösterilmiş ve hadislerin Buhârî'deki farklılıkları ortaya konulmuştur. Hasbîlik ile ilgili rivayetlerin tezahürleri Buhârî'nin *Sahih*'i esas alınarak ilgili konularda incelenmiştir. Her rivayet ele alınırken içerdiği konuyla ilgili olarak genel bilgilerin verilmesine özen gösterilmiştir. Rivayetlerin diğer hadis kaynaklarındaki durumunu görmek üzere tahriçleri yapılmıştır.

İkinci bölümde ise, “hasbîlik” anlayışının insan davranışlarındaki etkisi ve kazandırdıkları incelenmeye çalışılmıştır.

---

⁵ Taberî, *et-Tarih*, II, 542

⁶ Beyhâkî, *Delâilu'n-nübüvve*, III, 105

Tetkik konusu ettiğimiz rivayetlerin değerlendirilmesi ise, İbn Hâcer'in (ö.852) *Fethu'l-Bârî*'si, Aynî'nin (ö.855) *Umdetu'l-kârî*'si, İbn Battal'ın *Şerhu'l-Buhârî*'si, Kirmânî'nin (ö.786) *Kevâkibu'd-derârî*'si, Kastallânî'nin (ö.923) *İrşâdu's-sârî*'si gibi Buhârî şerhlerinden ve diğer şerhlere bakılmıştır. Taberî (ö.310), Kurtubî (ö.671), Beydâvî (685), Beğavî (ö.516), İbn Kesir (ö.774), Suyûtî (ö.911), Alûsî(ö.1270)'nin tefsirleriyle muasır âlimlerimizden Hamdi Yazır'ın (ö.1942) "Hak Dini Kur'ân Dili ile "Kur'an Yolu" adlı tefsirlerden tesbit ettiğimiz bazı ayetler incelenmiştir.

Özellikle “Buhârî’nin “Amellerin ancak niyet ve ihlâs (hisbe) ile muteber olacağına ve herkesin eline ancak niyet ettiği şeyin geçeceğine delil olarak gelen hadîs”⁷ ve açıklaması olan îmân, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve bütün beşerî muameleler bu hadis kapsamına girmiştir. Çünkü Allah da: “De ki: “Herkes yaradılışına göre davranır. Rabbiniz kimin en doğru yolda olduğunu bilir”⁸ buyurdu. “şâkilesine göre”⁹ demek “niyetine göre” demektir. “Kişinin, sevabını yalnız Allah’tan umarak kendi ailesine yaptığı harcaması da kendisi lehine bir sadakadır” ve keza Peygamber (s.a.): “(Fetihten sonra hicret yoktur) Lâkin cihât ve niyet vardır”¹⁰ buyurdu. Buhârî’nin bu ifadeleri bizi O’nun *Sahih*’i çerçevesinde hasbîlik konusunu araştırmaya teşvik etmiştir.

Araştırmamızda İslam devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli müessese olan “Hisbe Teşkilatı” konusuna ve bununla ilgili muhtesib, vâli’l-hisbe, veliyyü’l hisbe, mütevellî’l hisbe gibi farklı adları olan (hisbe görevlisi) kavramları hakkında detaylı açıklama yapmadık.¹¹ Ancak "Emir bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l Munker" bölümünde kısaca ifade ettik.

⁷ Buhârî, İman 41

⁸ el-İsrâ (17), 84

⁹ “Şâkile” kelimesinin anlamları için bkz. De ki: Herkes kendi haline uygun yolda hareket eder. Parlıyan, *Kur’ân-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, s. 289; De ki: Herkes biçimlenmesine göre davranır. Atay, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.289; De ki: Herkes kendi seciyesine göre işler. İzmirli, *Türkçe Kur’ân-ı Kerim*, s.414; De ki: Herkes kendi karakterine göre davranır. Dumlu, Elmalı, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Anlamı*, s.258; De ki: her biri kendi asli tabiatına göre hareket eder. Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, II, 524; De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Heyet(TDV), *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s.289; (Resûlüm, insanların farklı farklı tutumları karşısında sen şu gerçeği) beyan et: Herkes, (inanç ve dünya görüşünden kaynaklanan, kendine göre doğru ölçülerin şekillendirdiği) seciye ve karakterine göre davranır. Ünal, *Allah Kelâmı Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s.630; De ki: Herkes kendi uyarına göre hareket ediyor. Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerim veTürkçe Meâli*, s.291; De ki: Herkes kendi kabiliyetine göre amelde bulunur. (Ö. Nasuhi Bilmen); De ki: "Herkes kendi yapısına göre davranmaktadır. Esed, *Kur’ân Mesajı*, s.575; De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. (Suat Yıldırım); De ki: "Herkes yaradılışına göre davranır.(Bekir Sadak)

¹⁰ Buhârî, İman 41

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kallek, “Hisbe”, DİA, XVIII, 133

Ayrıca hasbîliği kendi inanç ve düşüncelerine göre tanımlayan müşrikler ile sözde zâhidlerin hadis uydurmaları sebebiyle sevap ümit etmeleri anlayışındaki çarpıklığa kısaca temas ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASBÎLİK KAVRAMI VE YANSIMALARI

I. HASBÎLİK MEFHUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Dindarlık, iyiliği Allah katında iyi olduğu için seçip yapmak, Allah adına yapmak ve Allah rızası için yapmaktır.¹² Dindar insan, dinini yaşayan ve ona hizmet eden insandır. Allah'ın dinine hizmet edenler, imanın tadını alanlardır. Bu tada ermenin birtakım şartları ve göstergeleri vardır. Bunları Hz. Peygamber (s.a.) bir hadîs-i şerifte şöyle özetlemiştir: “Üç haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa imanın tadını almış olur. Allah ve Resulünü bu ikisi dışındaki her şeyden daha çok sevmek, sevdiğini sırf Allah için sevmek, Allah, İslam'ı nasip ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak.”¹³

Gerçek dindarlık, hasbîlik demektir. Hasbîlik özü temsil eder. Allah şekillere değil, gönüllere bakar, zira "gönül Çalabın tahtıdır." Hasbîlik, gönüllülük, beklentisizlik demektir. Gönüllü olmayan dindarlıkta hayır yoktur. Böyle bir dindarlık terk edilmek için fırsat kollanan bir yük gibidir. Mesela, kulun Allah ile adeta buluşması, konuşması demek olan namaz müminler için saadet ve neşe kaynağı olduğu halde münafıklar için bir nevi işkencedir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de *“Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Resulünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir”*¹⁴ diye ifade edilmiştir.

Menfaat için dindar gözükenlerin halini Allah Teâlâ şöyle tasvir eder: *“İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta*

¹² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 92

¹³ Buhârî, İman 9,13; Edeb 42; İkrâh 2; Müslim, İman 67

¹⁴ et-Tevbe (9), 54

kendisidir.”¹⁵ Her şeyde olduğu gibi dindarlıkta da aslolan gönüllülüktür. “*Dinde zorlama yoktur*”¹⁶ prensibi, İslâmiyet’in temel ilkelerindendir. “*(Resulüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?*”¹⁷ Dindarlığın beraberinde getirdiği hizmetkârlık, bir gönül meselesidir.

Hasbîlik, Allah yolunda yapılan hizmetin garazsız ve ivazsız, yani menfaat ve karşılık beklemeden yapılması demektir. Hasbîlik, ihlas ve samimiyetle ilişkilidir. İhlasın zıddı riyâ, hasbîliğin zıddı menfaat ve çıkarıcılıktır. Hasbîlik fedakarlıkta uç noktadır. Şefkatle gelen netice demektir. İradeyi nefsin istek ve taleplerinin dışında tutma becerisi, kuvveti Hak’tan yana kullanabilme erdemidir. Sadece Rabb’e odaklı bir yaşam, O’nun rızasına adanmışlıktır. Sözünde, özünde, halinde, tavrında tam bir mutabakat yaşamaktır. Mesuliyet hissidir. Evlat ve malıyla daima sınavda olduğunu hatırd tutmaktır. Kur’ân ifadesiyle “*İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah’ın rızasını almak için kendini ve malını feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir.*”¹⁸ buyruğuna denk düşebilmektir.

Hasbîlik, dünyanın geçiçi menfaatine değil; ebede talip olmak, hesabını ahirete göre tutmak ve Resûlullah’ın (s.a.) şu kutlu sözüne kulak vermektir. “İçinizden, müslümanlığını (ihlas üzere yaşayıp) güzelleştirenin yapacağı her bir iyilik, kendisi lehine on mislinden yedi yüz katına kadar büyük derecelerle yazılır; yapacağı her bir

¹⁵ el-Hac (22), 11; Bu ayet, dine kalbi bir inançla değil de, kendisine dünyevi bir fayda sağlayacağı ümidi ile bağlananları kınamaktadır. Nitekim tefsirlerde nakledildiğine göre bu ayet, “Earib” denen bir kabile hakkında nazil olmuştur. Bunlar Medine’ye hicret etmişlerdi. İçlerinden biri, bedeni sıhhatli olduğu, atları güzel kulunlar verdiği, karısı sağlıklı çocuklar doğurduğu, malı mülkü arttığı zaman, “Ne iyi ettim de şu dine girdim! Bu sayede çok şeyler kazandım!” diyerek sevinirdi. Durum tersine dönüp bir ziyana uğradığında ise, “Başıma bir yığın kötülük geldi!...” gibi sözlerle dinden çıkardı. Dünyası mamur ise ibadet etmeye devam eder, eğer işler kötü gider, bela, açlık, darlık isabet ederse dini terk eder küfre dönerlerdi. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kurâni’l Azîm*, V, 400,401

¹⁶ el-Bakara (2), 256

¹⁷ Yûnus (10), 99

¹⁸ el-Bakara (2), 207; İbn Abbas’tan gelen rivayete göre bu ayet Suheyb b. Sinan er-Rumi hakkında inmiştir. Mekke müşrikleri “Ey Suheyb sen fakir olarak buraya geldin seni buradan mallarla birlikte gitmene asla izin vermeyiz” dediler. Suheyb (r.a.) Mekkelilere benim ne kadar iyi ok attığımı bilirsiniz. Sadağımındaki oklar tükeninceye kadar beni yakalayamazsınız. “Ben ihtiyar bir adamım. Malım da var. Sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size bir zararı olmaz, ben bir söz söyledim ondan caymayı iyi görmem, malımı ve eşyayı size verir, dinimi sizden satın alırım” demişti. Onlar buna razı olmuşlar, Suheyb’i salıvermişlerdi. Oradan kalkıp Medine’ye gelirken bu ayet nazil oldu. Şehre girerken kendisine rastlayan Hz. Ebubekir, “Alışverişin karlı olsun ya Suheyb” demiş, o da “Senin alışverişin de zarar etmesin” cevabını vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.): “Suheyb, alışverişte kazandı” dediği rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kurâni’l Azîm*, I, 564; Şevkânî, *Fethü’l Kadîr*, I, 373

kötülük ise, ancak kendi misli ile yazılır.”¹⁹ Demek ki hasbîlik, karşılığı sadece Allah’tan beklemektir.

Hiz. Peygamber (s.a.) “Herkes iyilik yaparsa biz de yaparız herkes haksızlık yaparsa bizde haksızlık ederiz diyen kimseler gibi olmayın, fakat kendinizi iyilik yapanlara karşı iyilik yapmaya kötülük yapanlara karşı da haksızlık yapmamaya hazırlayınız”²⁰ buyurmuştur. Bu hadiste geçen "imme’a" kelimesini Abdullah b. Mesud (r.a.)'a sormuşlar. Cevap olarak; “sakın herhangi biriniz imme’a olmasın” uyarısından sonra, "İmme’a", “Ben herkesle beraberim diyen kişidir” demiştir.²¹ Hasbîler şartların değil, inançlarının adamlarıdır. Hayata uymayı değil, hayatlarını Hakk’a uydurmayı şiar edinenlerdir.

Hasbîlik, peşin ya da dünyevî herhangi bir çıkar beklentisinden uzak olmak, yaptığını Allah rızası için yapmak, beklentisini Allah’a yöneltmektir. Hasbîlik, bela, musibet, hastalık zamanında “Biz Allah’ın kullarıyız, biz O’na döneceğiz”²² duruşunu sergileyen Allah adamlığıdır. Dolayısıyla hasbîlik, yapılan tüm hayırlı işlerin ecrini Allah’tan beklemektir.

A. DİLBİLİM AÇISINDAN HASBÎLİK KAVRAMI

1.Etimolojik Açıklamalar

Hasbîlik kavramının lügat manasını kapsamlı bir şekilde tespit edebilmek için “h s b” (حَسَبَ) kökünden türetilmiş kelimelerin manalarını dikkate alma mecburiyeti vardır.

Sözlükte; tahmin etmek, saymak, hesap etmek, yetinmek, iktifâ etmek, hayırlı işin sevabını Allah’tan beklemek, büyük çocuğunu kaybetmek ve ecrini hüdayı Müteâlden ümit etmek , birinin çirkin işini reddetmek, kişiyi yaptığı kötü işten dolayı muahaze etmek (muhtesibin yaptığı iş gibi), bir kimseyi tavrını, konumunu ve meşrebini ortaya çıkarmak için imtihan etmek, karşılığı dünyada değil, âhirette Allah’tan almak, bir işi yalnız Allah için yapmak, bir şeye Allah için niyetlenmek, olumsuz şartlarda derhal ecrini Allah’tan bekleyerek teslimiyet ve sabırla salih işler

¹⁹ Buhârî, İman 31; Müslim, İman 205

²⁰ Tirmîzî, Birr ve's-Sıla 63; Tebrîzî, *Mişkâtü'l Mesâbih*, III, 1418. Hadis için detaylı bilgi bkz. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, s. 68–71

²¹ Zemahşeri, *el-Faîk*, I, 56; İbnü'l Esir, *en-Nihaye*, I, 67

²² el- Bakara (2), 156

yapmak, (cami bina etmek gibi) ihlasla yapılan işte Allah'tan ecir, sevap ve rıza niyaz etmek (اِحْتِسَاب), çok yedirmek, hoşnut ve razı etmek, yetmek (اَحْسَب), soylu, şerefli olmak mal, din, güzel iş, miktar, adet, konum, atalarla övünmek, kendisiyle övünmek, (حَسَب), sayı, adet, bela, azap, şer, küçük ok, dolu, yıldırım, dolu, toz, çekirge, küçük yastık (حُسْبَان), zannetmek(حِسْبَانًا), iyi tedbir, sevap, mükâfat, ölünün taşığa gömülmesi, ölünün kefenlenerek gömülmesi, yapılan işin karşılığını Allah'tan beklemek, iyiliği emretmek, kötülükten men etmek (حِسْبَة), ne fazlalık ne noksan olmak, mutlak gerçekleşmek, yeterli olmak, bir çok kişi, hesaplaşmak, hesaba çekmek, (حِسَابًا) bir kimsenin halini ve sırrını araştırmak, yastığa dayanmak (تَحَسَّب), birbirinden hesap sormak (تَحَاسَب), kerim, kâfi, hesaba çeken(حَسِيبٌ), görevli, zabıta, yapılan işte karşılığı Allah'tan bekleyen (مُحْتَسِبٌ) gibi anlamlara gelir.²³

2. Kur'an-ı Kerim'de Hasbîlik

Kur'an-ı Kerim'de “h s b” kelimesinin şu anlamları göze çarpmaktadır:

1. Çok, yeterli, hesap (عَطَاءٌ حِسَابًا)²⁴
2. Ecir, hesap, karşılık (إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي)²⁵
3. Hesap günü, azap (إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا)²⁶
4. Şâhit, hesap soran (كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا)²⁷
5. Allah'a sunmak (arz) (يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ)²⁸
- 6.Sayı, Adet (لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَالْحِسَابَ)²⁹

²³ Ezherî (ö.370), *Tehzibu'l Luğa*, IV, 328–336; İbn Fâris (ö.395), *Mücmelü'l Luğa*, I, 233,234; Cevherî (ö.400), *Sihah*, I, 139; İbn Manzûr (ö.711), *Lisanu'l-Arab* I, 303–308; Feyyûmî (ö.770), *el-Misbahü'l-münir*, I, 134,135; Fîruzâbâdî (ö.817), *Kâmusu'l muhit*, I, 56,57; Zebîdî (ö.1205), *Tâcu'l Arûs*, II, 267–280; Asım Efendi (ö.1235), *Kâmus Tercümesi*, I, s.107–108

²⁴ en- Nebe (78), 36; ayrıca bkz. el-Bakara(2), 212; el-En'âm (6), 52, 69; el-Mü'minûn (23), en-Nûr (24), 39; 117; Sâd (38), 39; et-Talâk (65), 8; el-İnşikak (84), 8

²⁵ eş-Şuarâ (26), 113; ayrıca bkz. el-Bakara(2), 202; Âl-i İmrân (3), 27, 37; en-Nûr (24), 38; Sâd (38); 39; ez-Zümer (39), 10; el-Mü'min (40), 40; el-Hâkka (69), 20, 26

²⁶ en-Nebe (78), 27; ayrıca bkz.er-Ra'd (13), 18, 21; Kehf (18), 40

²⁷ el-İsrâ (17), 14; ayrıca bkz. el-Bakara(2), 284; Âl-i İmrân (3), 19, 199; en-Nisâ (4), 6, 86; el-Mâide (5), 4; el-En'âm (6), 62; er-Ra'd (13), 40, 41; İbrahîm (14), 51; el-Enbiyâ (21), 47; en-Nûr (24), 39; El-Ahzâb (33), 39; el-Mü'min(40), 17; et-Talâk (65), 8; el-İnşikak (84), 8; el-Ğâşiye (88), 26

²⁸ İbrahîm (14), 41; el-Enbiyâ (21), 1; Sâd (38); 16, 26, 53; el-Mü'min(40), 27

7. Hareket etmek, dönmek (وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا)³⁰
8. Zannetmek (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ)³¹
9. Beklemek, Ummak (وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ)³²
10. Kifâyet etmek, yetmek (فَإِنْ حَسْبُكَ اللَّهُ)³³ anlamlarında kullanılmıştır.³⁴

3. Hadislerde Hasbîlik

1. Yeterli olmak (وَإِنْ بِحَسْبِكَ أَنْ تَصُومَ كُلَّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ)³⁵
2. Şeref (قَالَ لِيَرْجُمَانِهِ سَلُّهُ كَيْفَ حَسْبُهُ فَيُكْمُ قَالَ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ)³⁶
3. İyi ve güzel işlerde Allah'ın rızasını ve sevabını talep etmek
(مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ)³⁷
4. İstenilmeyen durumlarda sabır ve teslimiyetle karşılığını Allah'tan beklemek
(إِذَا قَبِضْتُ صَفِيَّةً مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ، ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةَ)³⁸
5. İkram etmek (مَا حَسَبُوا ضَيْفَهُمْ)³⁹
6. Vakti gözetlemek (إِنَّهُمْ يَجْتَمِعُونَ فَيُحَسِّبُونَ الصَّلَاةَ فَيَجِينُونَ بِلَا دَاعٍ)⁴⁰
7. Azap (إِذَا هَبَّتِ الرِّيحُ يَقُولُ لَا تَجْعَلْهَا حُسْبَانًا)⁴¹ anlamına gelmektedir.⁴²

²⁹ Yûnus (10), 5

³⁰ el-En'âm (6), 96; ayrıca bkz. er-Rahmân (55), 5

³¹ el-Bakara (2), 214, 273; ayrıca bkz. Âl-i İmrân (3), 78, 142, 169, 178, 180, 188; el-Mâide (5), 71; el-A'râf (7), 30; el-Enfâl (8), 59; et-Tevbe (9), 16; İbrahîm (14), 42, 47; Kehf (18), 9, 18, 102, 104; el-Furkân (19), 44; el-Mü'minûn (23), 55, 115; en-Nûr (24), 11, 15, 39, 57; en-Neml (27), 44, 88; el-Ankebût (29), 1, 2, 4; el-Ahzâb (33), 20, 80; ez-Zuhruf (43), 37; el-Câsiye (45), 21; Muhammed (47), 29; el-Mücâdele (58), 18; el-Haşr (59), 2, 14; el-Münâfikûn (63), 4; el-Kıyâme (75), 3, 36; el-İnsân (76), 19; el-Beled (90), 5, 7; el-Hümeze (104), 3

³² et-Talâk (65), 3; ayrıca bkz. ez-Zümer (39), 47

³³ el-Enfâl (8), 62, 64; ayrıca bkz. el-Bakara (2), 206; Âl-i İmrân (3), 173; el-Mâide (5), 104; et-Tevbe (9), 59, 68, 129; ez-Zümer (39), 38; el-Mücâdele (58), 8; et-Talâk (65), 3

³⁴ Firuzâbâdî, *Basairu'z zevi't temyiz*, II, 461–463; Râgıb, *el-Müfredat*, s. 116, 117; Abdalbâkî, *Mu'cemu'l Müfrehes*, s.200, 201

³⁵ Buhârî, Savm 55; Teheccüd (Salât) 7, 19; Savm 54, 56, 57, 58, 59; Enbiya 37, 39; Fedâilu'l Kur'ân 34, Nikâh 89; Edeb 84; İsti'zân 38; Müslim, Sıyâm 35; Tirmîzî, Savm 57; Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl ve tetavvu'n-Nehâr 14; Sıyâm 69, 77, 78, 80; Dârimî, Sam 42; Ahmed b. Hanbel, I, 314; II, 164, 188, 190, 195, 198, 199, 205

³⁶ Buhârî, Tefsir 4 (hadis no:4553); Müslim, Cihad ve Siyer 74

³⁷ Buhârî, İman 28; Savm 6, 71; Müslim, Salâtü'l Müsâfirîn 25; Tirmîzî, Savm 1; Ebû Dâvûd, Salât 318; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 173; Sıyâm 2; Ahmed b. Hanbel, II, 232, 241, 385, 473, 503; III, 55

³⁸ Buhârî, Rikâk 6; Ahmed b. Hanbel, II, 417

³⁹ İbnü'l Esir, *en-Nihaye*, s. 383; ayrıca bkz. İbnü'l Cevzi, *Garibü'l Hadis*, s. 212; Zemahşeri, *el-Faik*, I, 283

⁴⁰ İbnü'l Esir, *en-Nihaye*, s. 383

İhtisab kelimesine, bazı muhaddisler hadis şerhlerinde şu anlamları vermektedir:

İbn Hacer, ihtisabı ihlas olarak açıklamıştır.⁴³ (اِحْتِسَابًا أَيْ خَالِصًا) Ayrıca , riya ve benzeri talebi olmaksızın ecir Allah'tan beklemektir dedikten sonra مَنْ صَامَ hadisinde geçen ihtisab kelimesi ile ilgili olarak Hattabi'nin şu açıklamasına yer vermiştir: “Bu kelime azimet anlamındadır. Azimet ise orucu tutarken sevap kazanma arzusu ve tam bir gönül hoşnutluğu içinde olmaktır. Bu da orucu yük ve angarya görmemek, oruç tutulan günlerin çok uzun olduğundan şikayet etmemekle mümkün olur.”⁴⁴ Kirmânî ise ihtisabı, ahireti talep etmek şeklinde açıklamıştır.⁴⁵ Nevevi ise, ihlusa aykırı olan şeylerden kaçınarak, yaptığını Allah için yapmaktır, demiştir.⁴⁶

Aynî, ihtisab kavramını ecir ve sevap şeklinde açıklıyor. Ayrıca ihtisab kavramında talep manası olmadığı, yapılan işin karşılıksız (beklentsiz) yapılması anlamına geldiğini Cevherî'nin⁴⁷ ifadeleriyle zikrediyor. مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا ya ايها الناس احْتَسِبُوا اعمالكم فإن من hadisi ile اِحْتِسَابًا غَفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ Ömer (r.a.)'in sözünü⁴⁸ örnek vererek اِحْتَسِبْ عمله كُتِبَ لَهُ أَجْرُ عمله واجر حسبته ifadesini ihlasının karşılığı veya niyetinin karşılığı yazılır diye açıklamıştır.⁴⁹ Başka bir yerde ‘iman-ihtisab’ ilişkisine değinirken muhtesibi, muhlis şeklinde açıklamıştır⁵⁰. Azimâbâdî, ihtisâba Aynî'nin karşı çıktığı sevap talep etmek anlamını vermiştir⁵¹.

Kastallânî ise مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا وَنِيَّةً hadisinde ihtisabı ecir istemek olarak, niyetin ihtisaba atfını da orucun Allah'a yaklaşmak için tutulduğunu bunun ise ancak niyet ile gerçekleşebileceğine işaret etmiştir.⁵² Ayrıca Kastalani, مَنْ

⁴¹ Hadis, en-Nihaye'de Yahya b. Ya'mur'un sözü olarak verilmiştir. Bkz. İbnü'l Esir, *en-Nihaye*, s. 383

⁴² İbnü'l Esir, *en-Nihaye*, s. 381–383; ayrıca bkz. İbnü'l Cevzi, *Garibü'l Hadis*, s. 211–213

⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 76

⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 296

⁴⁵ Kirmânî, *Şerhu Buhâri*, VIII, 153

⁴⁶ Nevevi, *Şerhu Müslim*, VI, 39

⁴⁷ Cevherî, *a.g.e.*, I, 110

⁴⁸ Zemahşeri, *el-Fâik*, I, 282

⁴⁹ Aynî, *Umdetü'l kârî*, I, 357

⁵⁰ Aynî, *a.g.e.*, I, 268

⁵¹ Azîmâbâdî, *Avnu'l Ma'bud*, II, 271

⁵² Kastallânî, *İrşâdu's-sâri*, III, 351

قام ليلة القدر إيمانًا واحتسابًا hadisinde ihtisab kelimesini riya ve benzeri beklentiler olmaksızın sevap ümit etmektir diye açıklamıştır.⁵³

Dimyâtî, مَنْ أَذِنَ مُحْتَسِبًا سَبْعَ سِنِينَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِرَاءَةً مِنَ النَّارِ “Kim yedi yıl süreyle ecrini Allah’tan bekleyerek ezan okursa ona cehennemden kurtuluş berati yazılır”⁵⁴ hadisinde geçen مُحْتَسِبًا (ecrini Allah’tan bekleyerek) kelimesini şöyle açıklamıştır: “Ezanı ile Allah’ın rızasını ve Allah’ın nezdindeki mükâfatları isteyerek, Allah’ın lütfundan kendisini kıyamet gününde sevap ve mükâfatıyla hesaba çekmesini ümit ederek demektir. O ezan okumasını onun için fakir düşeceği güne ve karşılığa ihtiyacı bulunacağı bir vakit için, dünyada iken onun için ücret almayarak ve onu herhangi bir bedele değişmeyerek, karşılığında övgü ve teşekkür istemeyerek yapmıştır. Bu işi yaparken niyetini halis kılmış, azmini sağlam bir yola koymuş, Allah’ın ve Resulü’nün karşılığında vaat ettiği güzel mükâfata ve pek büyük sevaba da güven duymuştur.”⁵⁵

إِذَا أَنْفَقَ الْمُسْلِمُ نَفَقَةً عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةٌ

Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir müslüman kendi ev halkına -Allah’ın rızasını kastederek-infak ederse, bu infak o müslüman için bir sadaka olmuştur” buyurmuştur.⁵⁶

İbn Hacer, bu hadisle ilgili olarak Kurtubî’den şöyle bir açıklama nakleder: “Bu sözün (يَحْتَسِبُهَا) kendisinden anlaşılan şudur; yapılan harcama ister farz ister mübah olsun ancak kişi Allah’a yaklaşmayı kastedtiğinde sevabı hak eder. Eğer kurbet kastı yoksa ecir de yoktur. Ancak zimmeti kendisine gerekli olan nafaka borcundan kurtulmuş olur”⁵⁷ demiştir.

Aynı hadiste geçen ihtisab ifadesini İbni Battal, ihlas olarak açıklıyor. İhtisab, kişinin, kendisi sorumlu ve yükümlü olduğu için veya nefsi arzuları için değil, Allah için infak etmesidir⁵⁸ demektedir.

Suyuti, ihtisabı, "insanlara gösteriş ve buna benzer ihlasın zıddı olan şeyleri değil, yalnızca Allah’ın rızasını istemektir" diye açıklamıştır.⁵⁹

⁵³ Kastalânî, a.g.e., III, 425

⁵⁴ İbni Mâce, Ezan 5

⁵⁵ Dimyâtî, *el-Metceru’r-râbih*, s.40

⁵⁶ Buhârî, İman 41; Nafaka 1

⁵⁷ İbn Hacer, a.g.e., I, 165

⁵⁸ İbn Battal, *Şerhu Buhârî*, I, 230

⁵⁹ Suyûtî, *Tenvîru’l Havâlik*, I, 135

Türkçemizde ise hasbîlik kavramı, hasbî olma, gönüllü, bir işi karşılık beklemeden Allah rızası için yapma anlamına gelir. Örnek 1: İlahî olduğu kadar beşerî de olan, her sokulduğu insan topluluğunu bir ana yumuşaklığı ve hasbîliği ile teshir eden....(Sâmiha Ayverdi).⁶⁰ Örnek 2: İhtiyar bana feragat, tevazu, hasbîlik felsefesini anlatıyordu (Ö.Seyfettin).⁶¹

Hasbî (hasbeten lillâh'tan kısaltma yolu ve nispet eki ile hasbî) ise, bir karşılık beklemeden gönüllü olarak yapılan, Allah rızası için olan, karşılıksız anlamında kullanılır. Örnek 1: Hasbî duanın esra' olurmuş icâbeti (Nâbî). Örnek 2: Mâdem ki bu bir fedâkarlıktır, fedâkarlık ücretle olmaz, hasbî olur (Ö.Seyfettin). Örnek 3: İlmin hasbî olması, kibirlenmeye, câhillere kafa tutmaya halkın ileri gelenlerini elde etmeye ve para kazanmaya yarar bir metâ hâline getirilmemesi gerekir (O.Ş.Gökyay).⁶² Örnek 4: Hasbeten lillâh konuşan öteki mebûslar can ve yürekten yardım vadettiler (R.N.Güntekin).⁶³

Hasbî geçmek ise, bir şeye önem vermemek, ilgi göstermemek, kısa kesmek karşılığında kullanılır.⁶⁴

Bu bilgilerden sonra bir ahlak ve hadis terimi olarak hasbîliği, sözlük anlamı ve dini naslarda kendisine yüklenen manaları dikkate alarak şöyle anlayabiliriz: İnsan hayatının tüm alanlarında (iman, namaz, zekât, nikâh, tebliğ, ana-babaya itaat vs.) kişinin samimi niyetine bağlı olarak, Allah'ın her zaman ve mekânda hazır ve nazır olduğu bilincinde emirlerine imtisal; zorluk, sıkıntı, bela ve musibet anlarında sabır ve teslimiyetle ecrini Allah'tan bekleyerek kaderine rıza; dünyanın geçici zevklerine aldanmadan hesabını ahirete göre tutmak, tüm kötülöklere karşı çıkmak, peşin ya da dünyevî herhangi bir beklentiden uzak olmak, sözünde, özünde, halinde, tavrında tam bir mutabakat yaşama, yaptığını Allah için yapmak, Allah yolunda yapılan hizmetin menfaat ve karşılık beklemeden yapılması demektir.

⁶⁰ Ayverdi (Redaksiyon: Topaloğlu), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1192–1193

⁶¹ TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 852

⁶² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1192–1193; M.E.B., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, II, 1164

⁶³ TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 852

⁶⁴ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1193; TDK, *Türkçe Sözlük*, s. 852; M.E.B., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, II, 1164; Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, II, 1886

B. HASBÎLİK KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ BULUNAN KELİMELELER

1. SEVÂB

Sevap terimi arapça “s v b” (ثوب) kökünden türetilmiştir. Sözlükte kısaca gittikten sonra geri dönmek⁶⁵ anlamına gelen “sevb” kelimesi bir şeyin ilk ya da planlanan haline dönmesini de⁶⁶ ifade eder. Çoğulu “siyâb ve esvâb” dır.⁶⁷

Sevap kelimesinin terim anlamı hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birinde sevap, itaatından veya ibadetinden dolayı bir kişiye verilen karşılık⁶⁸ olarak tanımlanır. İsfahani’ye göre sevap, yaptığı bir işin karşılığı olarak insana dönen şeydir. Bu sebeple sevap, ceza olarak da isimlendirilir.⁶⁹ Günümüzdeki bazı yazılarda sevap kavramı, iyi ve kötü her türlü amelin sonucu veya o amelden beklenen şeyin kişiye dönmesi, iyi bir davranışa karşı Allah tarafından verilecek mükâfat, Allah'ın rızasına ve âhiret mükâfatına uygun iyi iş, yapılan iyiliklere karşılık ödül ve mükâfat⁷⁰ şeklinde tanımlanır. Buna göre sevabı, yapılan iyi amellerin sonucunda Yüce Allah’tan beklenen karşılık olarak tanımlamak mümkündür.

Kur’ân-ı Kerim’de “sevâb” terimini görüyoruz. Burada Allah (c.c.), “*Hiçbir kimse yok ki, ölümü Allah'ın iznine bağlı olmasın. (Ölüm), belli bir süreye göre yazılmıştır. Her kim, dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız*”⁷¹ ayetinde işaret buyurur.

Hadislerde sevap kavramı mükâfatı anlatmak için kullanılmıştır. Hadislerden birinde, çocuğunu kaybetmiş fakat sabredip Cenâb-ı Hak’tan ecrini bekleyerek takdire boyun eğen mümine, Allah’ın cennetten başka mükâfat (sevâb) vermeye razı olmayacağı⁷² bildirilmektedir. Sabrın önemini anlatan diğer bir hadiste de, musibete

⁶⁵ Halil b. Ahmed (ö.175), *Tertîbü Kitabi'l-Ayn*, s. 122; Cevheri, a.g.e., I, 127

⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 80

⁶⁷ Halil b. Ahmed, a.g.e., s. 122; Cevherî, a.g.e., s. 127; Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 80

⁶⁸ İbn Fâris, a.g.e., s. 394; Cevherî, a.g.e., s. 128; İbni Manzûr, a.g.e., s. 383

⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 80

⁷⁰ Bkz. Cilacı, “Sevâb”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, V, 391; Polat, “Sevâb”, *İslami Kavramlar*, s. 631; Toprak, “Sevap”, *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 109

⁷¹ Âl-i İmrân (3), 145; Diğer ayetler için bkz. Âl-i İmrân, (3)146; 147; en-Nisâ (4), 134 el-Kasâs (28), 8

⁷² Nesâî, Cenâiz 23

ilk karşılaşma anında sabrederek sevabını isteyen kişi için Yüce Allah'ın cennete girmekten başka sevaba razı olmayacağı⁷³ vurgulanmaktadır.

Aşağıda vereceğimiz örneklerde de sevap kelimesi Allah'ın kullarına verdiği karşılık ve cennet olarak ifade edilmektedir.

عَنْ أَبِي كَبْشَةَ السَّلُولِيِّ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعُونَ خَصْلَةً أَغْلَاهُنَّ مَنِيحَةُ الْعَنْزِ مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا رَجَاءَ ثَوَابِهَا وَتَصَدِّقَ مَوْعُودِهَا إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ بِهَا الْجَنَّةَ قَالَ حَسَّانُ فَعَدَدْنَا مَا دُونَ مَنِيحَةِ الْعَنْزِ مِنْ رَدِّ السَّلَامِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ وَإِمَاطَةِ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَنَحْوِهِ فَمَا اسْتَطَعْنَا أَنْ نَبْلُغَ خَمْسَ عَشْرَةَ خَصْلَةً

Ebû Kebşe es-Selûlî şöyle demiştir: Ben Abdullah b. Amr (r.a.)'dan işittim, şöyle diyordu: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kırk haslet vardır ki, bunların en üstünü sağımlı keçi hediyesidir. Bir kişi bu kırk hasletten birisini onun sevabını umarak ve vaat edilen şeyi tasdik ederek işlerse, muhakkak Allah bu haslet sahibini, bu hasenesi sebebiyle cennete girdirir"

Hadîsin râvîsi Hassan şöyle demiştir: Biz hadîsteki sağım keçisi hediyesinden başka, selâmı karşılamak, aksırana duâ, yol üzerindeki ezâ veren şeyi giderme ve (hadîslerde gelen) bunların benzeri haseneleri saydık, onbeş haslete ulaşmadık.⁷⁴

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ وَالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَيْسَ لِلْحَجَّةِ الْمَبْرُورَةِ ثَوَابٌ إِلَّا الْجَنَّةُ

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'den rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hac ve umreyi beraber yapınız. Çünkü hac ve umre fakirliği ve günahları giderir. Tıpkı demir, altın ve gümüşün kir ve pasını (posasını) körüğün giderdiği gibi. Kabul edilmiş haccın sevabı ise ancak cennettir."⁷⁵

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَغَلَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَنْ مَسْأَلَتِي وَذِكْرِي أُعْطِيَتْهُ أَفْضَلُ ثَوَابِ السَّائِلِينَ وَفَضْلُ كَلَامِ اللَّهِ عَلَى سَائِرِ الْكَلَامِ كَفَضْلِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ

⁷³ İbn Mâce, Cenâiz 55; bkz. Tirmizi, Zühd 58; Dârimî, Rikâk 76; Ahmed b. Hanbel, II, 265, V, 259

⁷⁴ Buhârî, Hibe 35; Ebû Dâvûd, Zekât 42; Ahmed b. Hanbel, II, 160, 194, 197

⁷⁵ Tirmizî, Hac 2; Nesâî, Menâsikü'l Hac 6

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle dedi: Rasulullah (s.a.) şöyle buyurdu: "(Yüce Allah buyuruyor ki): Her kimi, (ihtiyaçlarını) benden istemesinden, Kur'an okuması ve beni zikretmesi alıkoyarsa, ben ona, (ihtiyaçlarını benden) isteyenlerin en üstün sevabını veririm!" Allah'ın sözünün diğer sözlere üstünlüğü ise, Allah'ın, yarattıklarına üstünlüğü gibidir."⁷⁶

İhtisab kavramının anlamına lügat ve hadis şerhlerinden baktığımızda sevap ve ecir karşılığında kullanıldığını görmekteyiz.⁷⁷

2. İBTİĞÂ

İbtiğa (ابتغاء); bir şeyi hedef ve gaye haline getirerek onu yakın takibe almak demektir. İbtiğa, talepte tüm gücünü ortaya koymak için kullanılır.⁷⁸

Ayet ve hadislerde ibtiğa kavramı gözetmek ve talep etmek anlamında kullanılmıştır. “Eğer Rabbinden umduğun (beklemek durumunda olduğun) bir rahmet için onların yüzlerine bakamıyorsan, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle.”⁷⁹ “Onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. O ancak Yüce Rabbinin rızasını aramak için verir.”⁸⁰

Hadisten birçok örnek olmakla birlikte birkaçını zikrelelim.

İbn Ömer (r.a.) rivayet etti ki, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Üç kişi sefere çıktılar. Yürürlerken yağmura tutuldular ve dağda bir mağaraya sığındılar. Bunlar orada iken bir taş düşüp mağaranın kapısını kapadı. Bunlar birbirlerine:

— Hayatınızda işlediğiniz en hayırlı işi söyleyerek Allah'a dua ediniz, dediler.

Bunlardan birisi:

— Allahım! Bilirsin ki, benim yaşlı annemle babam vardı. Ben her gün koyunlarımla meraya çıkar, onları otlatır, sonra gelip sağardım. Sütü evvelâ ana babama getirirdim de onlar içerlerdi. Sonra sırasıyla çocuklara ve eşime içirirdim. Yalnız bir gece bir engel sebebiyle geç kalmıştım. Geldiğimde ana babamı uyumuş

⁷⁶ Dârimî, Fedâilu'l Kur'ân 6

⁷⁷ İbn Fâris, *Mücmelü'l Luğa*, I, 233,234; Fîruzâbâdi, *Kâmusu'l muhit*, s. 56,57; Cevheri, *Sihah*, I, 139; Zebîdî, *Tâcu'l Arûs*, II, 270; Aynî, *a.g.e.*, I, 357; Azîmâbâdi, *a.g.e.*, II, 271; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 40

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 65

⁷⁹ el-İsrâ (17), 28

⁸⁰ el-Leyl (92), 19,20

buldum. Onları uyandırmak istemedim. Ayakucumda da çocuklar mütemadiyen ağlıyorlardı İşte o gece onlar uyuyarak, ben başlarında bekleyerek sabahladık. Allahım!, sen pek iyi bilirsin ki ben ana babam üzerinde yalnız senin rızânı kazanmak için (اِبْتِغَاءَ وَجْهِكَ) bu işi yaptım. Bunun için şu kapıyı bize bir parça arala da oradan gökyüzünü görelim! diye duâ etti.

Bunun üzerine kaya biraz açıldı. Bunlardan bir diğeri şöyle dedi:

— Allahım! Sen bilirsin ki, ben amcamın kızlarından birini, bir erkeğin kadınları sevmesinin en hararetlisiyle severdim. O bana: yüz dinar⁸¹ vermedikçe bu kızıdan birşeye nail olamazsın, derdi. Ben bu parayı kazanmak için çalıştım, nihayet parayı biriktirip amcam kızına getirdim. Arzuma nail olmak için hiçbir engel kalmayıp, onun iki ayağı arasına oturduğumda kız bana: Allah 'tan kork! Yaratıcı kudretin koyduğu mührü bozma; mühür yalnız hak yoluyla açılır, dedi. Ben bu söz akabinde kalktım ve kızı bıraktım. Ey Rabb'im, bilirsin ki, ben bunu senin rızanı kazanmak için (اِبْتِغَاءَ وَجْهِكَ) yaptım. Bizden bu kayayı aç! dedi. Kapı üçte iki miktarında açıldı.

Üçüncü kişi de şöyle dedi:

— Allahım! Muhakkak bilmektesin ki, ben bir ölçek darı ile bir işçi tutmuştum. Ona iş sonunda ücretini verdim, fakat o ücretini bırakıp gitti. Ben mevsiminde bu darıyı ektim. Nihayet mahsulü ile bir sığır, bir de çoban satın aldım. Bir müddet sonra bu işçi geldi ve bana: Ey Allah'ın kulu, haydi benim hakkımı ver, dedi. Ben de ona: Şu sığırlara ve çobanına git; çünkü onların hepsi senindir, dedim. O zat: Benimle alay mı ediyorsun! dedi. Ben: Hayır, seninle alay etmiyorum. Bunlar hakikaten senindir, dedim. (Gitti, bunları alıp götürdü.) Allahım! Sen şübhesiz biliyorsun ki, ben bu malı o işçiye senin rızanı kazanmak için (اِبْتِغَاءَ وَجْهِكَ) verdim. Bizden bu kayayı aç! diye duâ etti. Akabinde mağaranın kapısı onlara açıldı.⁸²

عَنْ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَحْكِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ أَيُّمَا عَبْدٍ مِنْ عِبَادِي خَرَجَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اِبْتِغَاءَ مَرْضَاتِي ضَمِيتُ لَهُ أَنْ أَرْجِعَهُ إِنْ أَرْجَعْتُهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ وَإِنْ قَبَضْتُهُ غَفَرْتُ لَهُ وَرَحِمْتُهُ

⁸¹ Dînâr: On şer'î dirhem(32,5) halis gümüş değerinde kabul edilen altındır. Bir miskal ağırlığında altın sikkedir. Dirhem ise, Muayyen ağırlıkta (2.979gr.) olan gümüş parçasıdır. Gümüş sikkedir.

Erdoğan, a.g.e., s.104-105

⁸² Buhârî, Buyu' 98; ayrıca bkz. İcâre 12; Muzâraa' 13; Enbiya 53; Edeb 5; Müslim, Zikir 100

İbn Ömer (r.a.)’den rivayete göre, Resûlullah (s.a.) Rabbinden naklederek şöyle buyurdu: “Kullarımdan hangisi Allah yolunda sırf benim rızamı kazanmak için çaba sarf ederse, onu sağ salim geri çevirmek istersem elde edeceği ganimet ve sevapla evine geri döndürürüm veya şehid edip ruhunu kabzedersen affederek rahmetime alacağımı garanti ederim.”⁸³

"Kıyamet gününe Lâ ilahe illellah'ı diyen ve bununla da sırf Allah'ın rızasını dileyerek ulaşan mümin kula, Allah muhakkak ateşi haram kılar!"⁸⁴

3. ECR

Ecir, dünyevi ve uhrevi karşılığın kişiye dönmesini anlatır.⁸⁵ “Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana müslümanlardan olmam emrolundu”⁸⁶, “Ona İshak ve Ya'kub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları, onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyada mükâfatını verdik. Şüphesiz o, ahirette de sâlihler (zümresin) dendir.”⁸⁷ Ecir, bir şeyin ücretini istemek demektir. Cevherî, ihtisabı ecir şeklinde açıklamıştır⁸⁸. Ecir kelimesini de sevab karşılığında almıştır.⁸⁹ Feyyûmî (ö.770), ihtisabı ecir ve başkası için değil, Allah için yapılan iş şeklinde açıklar.⁹⁰

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُمَّيْ افْتَلَتَتْ نَفْسُهَا وَأَظْنُّهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ تَصَدَّقْتُ فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ

Âişe (r.anha)'den o, şöyle demiştir: Bir kimse Hz. Peygamber'e (s.a.) geldi de: Annem ansızın vefat etti.. Öyle zannediyorum ki, annem söyleyebilseydi tasadduk (edilmesini vasiyet) ederdi. Ben onun adına sadaka versem, annem için sevap olur mu? diye sordu. Peygamber (s.a.): "Evet (olur)" buyurdu.⁹¹

⁸³ Nesâî, Cihad 15

⁸⁴ Buhârî, Rikâk 6

⁸⁵ Râğıb, a.g.e., s. 11

⁸⁶ Yûnus (10), 72

⁸⁷ el-Ankebût (29), 27

⁸⁸ Cevherî, a.g.e., I, s. 110

⁸⁹ Cevherî, a.g.e., II, 567

⁹⁰ Feyyûmî, *Misbâhu'l münîr*, I, 135

⁹¹ Buhârî, Cenâiz 95; Vesâyâ 19

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَ لَهَا أَجْرُهَا بِمَا أَنْفَقَتْ وَلِزَوْجِهَا أَجْرُهُ بِمَا كَسَبَ وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذَلِكَ لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ أَجْرَ بَعْضٍ شَيْئًا

Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Kadın evinin yiyeceğinden, aile dirliğini bozucu olmayarak (israf etmeyerek) infak etmesi sebebiyle kadın için bu infakın sevabı vardır, bu malı kazanması sebebiyle kocası için de sevab vardır, bu malı bekleyen bekçi için de bir o kadar sevâb vardır. Bunlardan bazısının eciri, diğerlerinin sevabından hiçbirşey eksiltmez."⁹²

4. VECHULLÂH, LİLLÂH, FİLLÂH, FİSEBİLİLLÂH

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ihtisab kavramını "Allah için, Allah'ın rızası için, Allah yolunda"⁹³ diye tercüme edebileceğimiz bu ifadeler ile yakın anlamlarda kullanıldığını müşahede ettik.

Ayet ve hadislerde de bu kelimelere sıklıkla rastlıyoruz. Çalışmamızın içerisinde çok fazla geçtiğinden burada bir kaç örnekle iktifa edeceğiz.

"Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz." Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O'nun azabına uğramaktan) korkarız" (derler).⁹⁴

En çok korunan ise ondan (ateşten) uzak tutulur. O ki, Allah yolunda malını verir, temizlenir. Onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. O ancak Yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır.⁹⁵

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَجْرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فِي امْرَأَتِكَ

⁹² Buhârî, Zekât 17, 25, 26

⁹³ Ezherî, *Tehzibu'l Luğa*, IV, 328–336; Cevheri, *Sıhah*, I, 139; İbn Manzur, *Lisanu'lArab* I, 303–308; Fîruzâbâdi, *Kâmusu'l muhit*, I, 56,57; 135; Zebîdî, *Tâcu'l Arûs*, II, 267–280

⁹⁴ el-İnsan (76), 9–10

⁹⁵ el-Leyl (92), 17–21

Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) oğluna şöyle haber vermiştir:

Resûlullah (s.a.) bana şöyle buyurdu: "Şübhesiz sen, Allah rızasını arayarak yapacağın her bir harcamadan dolayı muhakkak ecre nail olacaksın, hatta eşine verdiğin lokmaya kadar"⁹⁶

Kim Allah'ın rızasını arayarak bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir köşk yapar.⁹⁷

Kim Allah için bir gün oruç tutar, onunla ameli mühürlenirse cennete girer⁹⁸

مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ

Bir kul Allah için bir secde etse mutlaka Allah da onu secde sebebiyle bir derece yükseltir, o secde dolayısıyla onun bir günahını siler.⁹⁹

Yedi kişi vardır ki, Allah onları kendi gölgesinden başka gölge olmayan günde, gölgesi altında gölgelendirecektir: Bunlardan birisi; Allah için birbirini seven (تحابا) buluşmaları da ayrılımları da buna müstenit olan iki kimseden her biridir.¹⁰⁰

مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهِ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ

Allah yolunda (çarpışan) mücahidin misali, Allah, kendi yolunda cihat eden kimseleri en iyi bilendir-(gündüz) oruç tutan, (gece) namaz kılan kimsenin misali gibidir.¹⁰¹

C. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE HASBÎLİK İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Rivayet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.): "Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek kadir gecesini ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır" buyurdu.¹⁰²

⁹⁶ Buhârî, İman 41; Cenâiz 36; Vesâyâ 2, 3; Menâkıb 39; Meğâzî, 77; Nafakât 2; Merdâ 13; Rikâk 52

⁹⁷ Buhârî, Salât 65; Müslim, Mesâcid 4

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 391

⁹⁹ Tirmizî, Salât 174; Nesâî, Tatbik 81; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 201

¹⁰⁰ Buhârî, Menâkıb 25

¹⁰¹ Buhârî, Cihad 2

Hadisteki rivayet farklılıklarını şöyle ifade edebiliriz. مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ¹⁰² مِنْ صَامٍ¹⁰³ مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ¹⁰⁴ مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ¹⁰⁵ مِنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ¹⁰⁶ ifadeleri geçmektedir.

Ayrıca bir rivayette şu bilgi bulunmaktadır:

قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَتَوَقَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ ، ثُمَّ كَانَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ وَصَدْرًا مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

İbn Şihâb şöyle dedi: Ramazan gecelerindeki namaz bu hâl üzere iken (yani kılan yalnız başına kılarken) Resûlullah vefat etti. Sonra bu durum, Ebû Bekir (r.a.)'in halifeliği zamanında ve Ömer (r.a.)'ın halifeliğinin başında da Peygamber devrinde olduğu gibiydi.¹⁰⁷

2. Rivayet

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَقْرَعَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أَحَدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek bir müslüman cenazesi arkasından gider ve cenaze namazını kılp, defnedilinceye kadar beraber bulunursa, iki kîrât¹⁰⁸ ecir ile döner ki, kîrâtların her biri Uhud dağı gibidir. Her kim cenaze namaz kılar da defnolunmadan evvel dönerse, bir kîrât ecir ile dönmüş olur."¹⁰⁹

¹⁰² Buhârî, İman 25, 27, 28; Savm 6, 70, 71; Müslim, Salâtu'l Müsâfirîn 25

¹⁰³ Buhârî, İman 27; Savm 6, 70; Müslim, Salâtu'l Müsâfirîn 25; Tirmîzî, Sıyam 83; Nesâî, Kıyâmu'l leyl ve Tetavvu'n-nehâr 3; Sıyâm 39,40; İman 21, 22; Dârimî, Savm 54; Muvatta, Salât fî ramazan 1; Ahmed b. Hanbel, II, 281, 408, 423, 486, 529

¹⁰⁴ Buhârî, Savm 70; Nesâî, Sıyâm 39; Ahmed b. Hanbel, II, 289

¹⁰⁵ Buhârî, Savm 71; Nesâî, Sıyâm 39; Ahmed b. Hanbel, II, 241, 347, 408

¹⁰⁶ Buhârî, İman 28; Savm 6, 71; Müslim, Salâtu'l Müsâfirîn 25; Tirmîzî, Savm 1; Ebû Dâvûd, Salât 318; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 173; Sıyâm 2; Ahmed b. Hanbel, II, 232, 241, 385, 473, 503; III, 55

¹⁰⁷ Buhârî, Savm 70; Muvatta, Salât fî ramazan 1

¹⁰⁸ Kîrât: Altın ve mücevher gibi kıymetli madenleri tartmaya mahsus olarak kuyumcuların kullandıkları tartı birimi. Osmanlılarda dirhem on altıda biri ağırlığında (0.2004687 gr.) bir ağırlık ölçüsü. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.312

¹⁰⁹ Buhârî, İman 35; Cenâiz 57, 58; Nesâî, İman 26; Ahmed b. Hanbel, II, 430

Buhârî’de rivayet farklılığı şöyledir:

مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنْ شَهِدَ حَتَّى تُدْفَنَ كَانَ لَهُ قِيرَاطَانِ
قِيلَ وَمَا الْقِيرَاطَانِ قَالَ مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ

Resûlullah (s.a.): "Cenazede, cenaze namazı kılınıncaya kadar hazır bulunan kimseye bir kîrât vardır. Cenaze defnedilinceye kadar hazır bulunan kimse için ise iki kîrât (sevap) vardır" buyurdu. İki kîrât nedir? denildi. Resûlullah: "İki büyük dağ gibidir" buyurdu.¹¹⁰

3. Rivayet

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ
يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

" Kim sevabını Allah'tan bekleyerek ailesine infak ederse, onun bu harcaması kendisi için bir sadaka olur."¹¹¹

Buhârî’de bu hadisin rivayet farklılıkları şöyledir.

نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ

Bir kimsenin ailesine sevabını Allah’tan umarak infakı sadakadır.¹¹²

نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ صَدَقَةٌ

Bir kimsenin ailesine infakı sadakadır.¹¹³

إِذَا أَنْفَقَ الْمُسْلِمُ نَفَقَةً عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا ، كَانَتْ لَهُ صَدَقَةٌ

Bir müslüman sevabını Allah'tan bekleyerek ailesine infak ederse, onun bu harcaması kendisi için bir sadaka olur.¹¹⁴

¹¹⁰ Buhârî, Cenâiz 58; Müslim, Cenâiz 17; Ahmed b. Hanbel, II, 233, 280, 401

¹¹¹ Buhârî, İman 41; Meğâzî 12; Nafakât 1; Müslim, Zekât 15; Nesâî, Zekât 60; Dârimî, İsti’zân 35; Ahmed b. Hanbel, IV, 120, 122

¹¹² Buhârî, İman 41; Ahmed b. Hanbel, V, 273

¹¹³ Buhârî, Meğâzî, 12; Tirmîzî, Birr ve's-Sıla 42

¹¹⁴ Buhârî, Nafakât 1

4. Rivayet

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ قَالَ « ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوْا بَعْدَهُ . قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّعْطُ . قَالَ قَوْمُوا عَنِّي ، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ . فُخِرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرِّزْيَةَ كُلَّ الرِّزْيَةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ كِتَابِهِ

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) (son hastalığında) ağrısı şiddetlenince: "Yazı yazacak bir şey getiriniz, size öyle bir kitâb (vasiyetnâme) yazdırayım ki, ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız" buyurdu. Ömer (r.a.): Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaştı. Bizim elimizde de Allah'ın Kitabı vardır. O bize yeter, dedi. Bunun üzerine oradaki sahâbîler ihtilâfa düştüler. Sözleri birbirine karıştı. Resûlullah (s.a.): "Yanımdan savulun; benim yanımda kavga olmaz" buyurdu. İbn Abbâs, bu sözleri râvî Ubeydullah ibn Abdillâh'a naklettikten sonra odadan çıkmaya davranıp: "Âh ne büyük musibettir o musibet ki, Rasûlullah (s.a.) ile yazmak istediği kitâb arasına perde oldu" diyerek dışarı çıktı.¹¹⁵

Buhari'de rivâyet farklılığı şöyledir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ الْخَمِيسِ وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى خَضَبَ دَمْعُهُ الْخَضْبَاءَ فَقَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ يَوْمَ الْخَمِيسِ فَقَالَ « ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوْا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ فَقَالُوا هَجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ دَعُونِي فَإِلَذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ وَأَوْصَى عِنْدَ مَوْتِهِ بِثَلَاثٍ أَخْرَجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أَجِيزُهُمْ. وَنَسِيتُ الثَّالِثَةَ . وَقَالَ يَعْقُوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ سَأَلْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ فَقَالَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ وَالْيَمَامَةَ وَالْيَمَنُ وَقَالَ يَعْقُوبُ وَالْعَرَجُ أَوَّلُ تَهَامَةٍ

İbn Abbas (r.a.): O perşembe günü, o perşembe günü ne acı gündü! dedi, sonra da gözyaşı çakıl taşlarını ıslatıncaya kadar ağladı ve şunları söyledi: O perşembe günü Resûlullah'ın ağrısı artmıştı da:

— "Bana yazacak bir şey getirin, size bir yazı yazdırayım ki, ondan sonra

¹¹⁵ Buhârî, İlim 39; Cihad ve Siyer 176; Cizye 6; Meğâzî 83; Merdâ 17; İ'tisâm 17; Ahmed b. Hanbel, I, 324, 336

yolunuzu hiç şaşırmayasınız!" buyurdu.

Bunun üzerine orada bulunanlar (yazılsın, yazılmasın diye) çekiştiler.

Resûlullah (s.a.):

— "Hiçbir peygamberin yanında çekişmek yakışmaz" buyurdu. Sahâbîlerden bazıları:

— Resûlullah (hastalığın şiddetinden) sayıkladı, dediler.

Resûlullah (s.a.):

— "Beni kendi hâlime bırakınız. Benim içinde bulunduğum hâl, sizin beni davet etmekte olduğunuz şeylerden hayırlıdır" buyurdu.

Ve Resûlullah vefatı zamanında üç şey vasiyet etti:

— "Bütün müşrikleri Arab yarımadasından çıkarınız; gelecek heyetlere benim izin verip hediyeler ikram etmekte bulunduğum tarzda siz de icazet ve hediyeler vermek suretiyle hürmet gösteriniz" buyurdu. İbn Abbâs: Ben üçüncü vasiyeti unuttum, demiştir. Yakub b. Muhammed şöyle dedi: Ben Abdurrahmân oğlu Mugîre'ye Arab yarımadasından sordum. O: Mekke, Medine, Yemâme ve Yemen'dir, dedi. Ve yine bu Yakûb, el-Arc denilen mevki, Tihâme'nin evvelidir, demiştir.¹¹⁶

5. Rivayet

عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بَنِي سَلَمَةَ أَلَا تَحْتَسِبُونَ آثَارَكُمْ
وَقَالَ مُجَاهِدٌ فِي قَوْلِهِ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ قَالَ خُطَاهُمْ

Enes (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.): "Ey Selime oğulları, mescit yolunda attığınız adımlarınızın ecrini hesaba katmaz mısınız?" buyurdu.

Mücahid: "Ve nektubu mâ kaddemû ve âsârahum (*Biz önden gönderdikleri şeyleri ve -bıraktıkları- eserleri yazıyoruz*)"¹¹⁷ ayetindeki "âsâr" lâfzını tefsir edip, "Hutâ = Adımlar" demektir, demiştir.¹¹⁸

Buhârî'de rivayet farklılığı şöyledir:

¹¹⁶ Buhârî, Cihad ve Siyer 176; Cizye 6; Meğâzî 83; Müslim, Vasiyye 6; Ebû Dâvûd, Harâc 28; Ahmed b. Hanbel, I, 222

¹¹⁷ Yâsîn (36), 12

¹¹⁸ Buhârî, Ezan (Salât) 33; Fedâilu'l Medine (Hac) 11; Müslim, Mesâcid 51; İbn Mâce, Mesâcid 15; Ahmed b. Hanbel, III, 106, 182, 263

حَمِيدٌ حَدَّثَنِي أَنَّهُ أَنَّ بَنِي سَلَمَةَ أَرَادُوا أَنْ يَتَحَوَّلُوا عَنْ مَنَازِلِهِمْ فَيُنْزِلُوا قَرِيبًا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَكَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعْرِضُوا الْمَدِينَةَ فَقَالَ أَلَا تَحْتَسِبُونَ آثَارَكُمْ قَالَ مُجَاهِدٌ خُطَاهُمْ آثَارُهُمْ أَنْ يَمْشَى فِي الْأَرْضِ بِأَرْجُلِهِمْ

Enes (r.a.) şöyle demiştir: Ensâr'dan olan Selime oğulları, (mescide uzak düşen) menzillerinden göçüp Peygamber'e yakın bir yere konaklamak istediler. Resûlullah Medine'yi (koruyan menzillerini) ıssız bırakmalarını beğenmedi de onlara hitaben: "Eserlerinizi (yânı attığınız adımların ecrini) hesaba katmaz mısınız?" buyurdu. Mücâhid: Onların eserleri adımlarıdır, yeryüzünde yürürken ayaklarının bıraktığı izlerdir, demiştir.¹¹⁹

6. Rivayet

أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أُرْسِلْتُ ابْنَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِ إِنَّ ابْنًا لِي قَبِضَ فَأَنْتِنَا فَأَرْسَلَ يَفْرُؤُ السَّلَامَ وَيَقُولُ إِنَّ لِلَّهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى وَكُلُّ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسَمًّى فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ تُقْسِمُ عَلَيْهِ لِيَأْتِيَنِيهَا فَقَامَ وَمَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأَبِي بْنُ كَعْبٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَرَجَالٌ فَرَفَعَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّبِيَّ وَنَفْسُهُ تَتَفَقَّعُ قَالَ حَسِبْتُهُ أَنَّهُ قَالَ كَانَتْهَا شَنْ فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ فَقَالَ سَعْدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا فَقَالَ هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنَ عِبَادِهِ الرَّحَمَاءَ

Üsâme b. Zeyd (r.a.) şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.)'in kızı (Zeynep¹²⁰) Hz. Peygamber'e:

— Oğlum öldü, bana geliniz, diye haber gönderdi. Peygamber de kızına selâm söyleyerek:

— "Allah'ın almak ve vermek istediği her şey kendisine aittir ve her şeyin Allah katında belirlenmiş bir müddeti vardır. Kızım, sabret ve bu sabrın karşılığını Allah'tan bekle " diye cevap yolladı.

Bu defa kızı, Hz. Peygamber'e yemin ederek:

— Muhakkak geliniz, diye haber gönderdi.

Bu haber üzerine Hz. Peygamber (s.a.) kalktı. Beraberinde Sa'd b. Ubâde, Muâz

¹¹⁹ Buhârî, Ezan (Salât) 33

¹²⁰ Buhârî, Hz. Peygamber'e haber gönderen kızının adını bildirmiyor. Bunun Zeynep (r.anha) olduğunu İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inden öğreniyoruz. İbn Ebî Şeybe, III, 266

b. Cebel, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit (r.anhüm) olduğu hâlde kızının evine geldi. Çocuk Resûlullah'ın kucağına verildi. Çocuğun canı gidip gelmekte idi. Râvînin: Vücudu sanki eski su kırbası gibi idi, dediğini sanıyorum demiştir. Resûlullah (s.a.) ağlıyordu. Sa'd b. Ubâde:

— Ya Resûlallah, bu gözyaşı nedir? dedi. Resûlullah (s.a):

— "Bu gözyaşı, bir rahmettir ki, Allah onu kullarının gönüllerine koymuştur. Allah bu rahmeti, kullarından şefkatli olanlara ihsan eder" buyurdu.¹²¹

7. Rivayet

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ثَوَّقِيْتُ ابْنَةَ لِعُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَكَّةَ وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا أَوْ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَيَّ جَنَّبِي فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لِعَمْرٍو بْنُ عُثْمَانَ أَلَا تَنْهَى عَنِ الْبُكَاءِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ

فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَدْ كَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعْضَ ذَلِكَ ثُمَّ حَدَّثَ قَالَ صَدَرْتُ مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ إِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ سَمُرَةٍ فَقَالَ اذْهَبْ ، فَانْظُرْ مَنْ هُوَ لِأَيِّ الرِّكْبِ قَالَ فَتَنَظَّرْتُ فَإِذَا صُهِيبٌ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ادْعُهُ لِي فَرَجَعْتُ إِلَى صُهِيبٍ فَقُلْتُ ارْتَحِلْ فَالْحَقَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا أَصِيبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهِيبٌ يَبْكِي يَقُولُ وَالْأَخَاهُ وَأَصَاحِبَاهُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا صُهِيبُ أَتَبْكِي عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَتْ رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ اللَّهَ لَيُعَذَّبُ الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ. وَلَكِنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ وَقَالَتْ حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزُرْ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عِنْدَ ذَلِكَ وَاللَّهِ هُوَ أَضْحَكُ وَأَبْكَى قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَاللَّهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا شَيْئًا

Bize İbn Cureyc haber verip şöyle dedi: Bana Abdullah ibnu Ubeydillah ibn Ebî Muleyke haber verip şöyle dedi: Osman'ın kızı Mekke'de vefat etmişti. Bizler de

¹²¹ Buhârî, Cenâiz 32; Merdâ 9; Kader 4; Eymân ve'n-nüzûr 9; Tevhîd 2, 25; Müslim, Cenâiz 6; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53; Ahmed b. Hanbel, V, 204

cenazeye gelmiştik. İbn Ömer ile İbn Abbâs (r.anhüma) da bu cenazede hazır bulundular. Ben İbn Ömer(r.a.) ile İbn Abbâs (r.a.)'ın arasına oturmıştım. Yahut da şöyle dedi: Ben bu ikisinden birinin yanına oturmıştım da diğeri de gelip benim yanıma oturmıştı Abdullah b. Ömer (r.a.), Osman'ın oğlu Amr'e:

— Şu ağlayışları engellemez misin? Çünkü Resûlullah (s.a.): "Şübhesiz ölüye, ailesinin kendisine ağlamasından dolayı azap edilir" buyurdu, dedi.

Buna karşı Abdullah b. Abbâs (r.a.) da:

— Ömer (r.a.), ölü kendisine ailesinin her ağlaması yüzünden değil, bazı ağlamaları sebebiyle azap olunur der idi, dedi. Bundan sonra da İbn Abbâs (r.a.) şu hâdiseyi anlattı.

— Ben Mekke'den Ömer (r.a.) ile birlikte hacdan dönmüştüm. Biz (Mekke ile Medine arasındaki) Beydâ mevkiinde iken, semure ağacının altında bir yolcu kafilesi göründü. Ömer(r.a.) bana:

— Git bak, bu kabile kimlerdir? dedi.

Ben de baktım ve derhâl Suheyb'i tanıdım. Ve bunu Ömer (r.a.)'e haber verdim. Ömer(r.a.):

— Suheyb'i bana çağır, dedi. Ben Suheyb'in yanına döndüm ve:

— Müminlerin Emîri'nin yanına gel ve ona katıl, dedim. (Beraber Medine'ye geldik.) Ömer (r.a.) yaralandığı zaman Suheyb (r.a.) ağlayarak Ömer (r.a.)'in yanına girdi ve:

— Vah kardeşim, vah yoldaşım! diyerek feryada başladı. Ömer:

— Yâ Suheyb! Bana mı ağlıyorsun? Hâlbuki Rasûlullah (s.a.): "Ölüye, ailesinin bazı ağlamalarından dolayı azap olunur" buyurdu, dedi.

Sonra İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi:

— Ömer (r.a.) vefat ettiğinde bu vakayı Âişe (r.anha)'ye anlattım. Âişe (r.anha): Allah Ömer (r.a.)'e rahmet etsin. Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah (s.a.): "Allah, ehli ve ailesinin ölüye ağlamasından dolayı mümine azap eder" hadîsini söylememiştir. Lâkin Rasûlullah (s.a.): "Allah ehli ve ailesinin kendisine ağlamasından dolayı kâfirin azabını artırır" buyurdu. Ve Âişe (r.anha) devamla: Size Kur'ân kâfidir. "*Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez*" ¹²² dedi.

İbn Abbâs (r.a.), Âişe (r.a.)'nin bu sözlerini naklettikten sonra: Hakikat şu:

---

¹²² el-En'âm (6), 164

Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur"¹²³ dedi.

İbn Ebî Muleyke: Allah'a yemin ederim ki, İbn Ömer (r.a.) bundan sonra birşey söylemedi, demiştir.¹²⁴

Bu hadis ile ilgili şu rivayet farklılığı vardır:

حَدَّثَنِي عَبْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ ذَكَرَ عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَفَعَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ . فَقَالَتْ إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ ، وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الْآنَ

Urve şöyle demiştir: Âişe (r.a.)'nin yanında, İbn Ömer'in "Şübhesiz ölüye, kabrinde ailesinin ona ağlamasından dolayı azap edilir" sözünü Hz. Peygamber'e isnad ettiği zikrolundu. Bunun üzerine Âişe (r.anha):

Resûlullah ancak: "Şu muhakkak ki, ölü kendi hataları ve günahı sebebiyle azap olunmaktadır; hâlbuki şimdi ehli onun üzerine ağlamaktadır" buyurmuştur, dedi.¹²⁵

8. Rivayet

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ عُرْوَةُ كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُرَاءَ إِلَّا الْحُمْسَ وَالْحُمْسُ قَرِيشٌ وَمَا وَلَدَتْ وَكَانَتِ الْحُمْسُ يَحْتَسِبُونَ عَلَى النَّاسِ يُعْطَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ الثِّيَابَ يَطُوفُ فِيهَا ، وَتُعْطَى الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ الثِّيَابَ تَطُوفُ فِيهَا فَمَنْ لَمْ يُعْطِهِ الْحُمْسُ طَافَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا وَكَانَ يُفِيضُ جَمَاعَةَ النَّاسِ مِنْ عَرَفَاتٍ وَيُفِيضُ الْحُمْسُ مِنْ جَمْعٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْحُمْسِ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ قَالَ كَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ فَدَفَعُوا إِلَى عَرَفَاتٍ

Bize Ali b. Mushir rivayet etti ki, Hişâm b. Urve şöyle demiştir: Urve şöyle dedi: İnsanlar Cahiliye döneminde Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi, bundan ancak ahmesler müstesna idiler. Ahmesler ise Kureyş ile onun soyundan gelen diğer kabilelerden ibaretti. Bu ahmesler diğer insanlara Allah rızası için ariyeten elbiseler

¹²³ en-Necm (53), 43

¹²⁴ Buhârî, Cenâiz 32, 33; Meğâzi 8; Müslim, Cenâiz 9

¹²⁵ Buhârî, Meğâzi 8

verip sevap ümit ederlerdi. Erkek erkeğe elbise verir, bu ödünç elbiseyi alan kişi de aldığı bu elbise ile tavaf yapardı. Kadın kadına elbise verir, o da elbiseli olarak tavaf ederdi. Hums fertlerinden birinin elbise vermediği kişi ise Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederdi. Ve keza diğer insan toplulukları, Arafat'tan ifada¹²⁶ yaparlardı; hums ise Muzdelife'den ifada yaparlardı.

Hişâm dedi ki: Bana babam Urve b. Zubeyr, Âişe'den haber verdi. Şu: "... Sonra insanların ifada yapıp döndüğü yerden siz de dönün..."¹²⁷ âyeti bu ahmesler hakkında inmiştir. Dedi ki: Onlar (yânî ahmesler) Cem'den (yânî Muzdelife'den) ifâda yapıyorlardı, bu âyetle Arafat'a götürüldüler (yânî oraya gitmekle emrolundular)¹²⁸

9. Rivayet

عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمٌ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ حُبِسَ أَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ طَافَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يَحُجَّ عَامًا قَابِلًا فَيُهْدَى أَوْ يَصُومَ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدًيًا

Zuhrî şöyle demiştir: Bana Salim haber verip şöyle dedi: İbn Ömer (r.a) şöyle der idi: "Sizden herhangi biriniz (Arafat'ta vakfe yapamayacak surette) hacdan alıkonulursa size Resûlullah'ın sünneti kâfi değil midir? O alıkonulan kişi imkân bulursa Beyt'i tavaf ve Safa ile Merve arasını sa'y eder. Sonra ihramlıya haram olmuş olan her şey, buna helâl olur. Nihayet gelecek sene hac eder, bu kimse ya kurban keser yahut kurban bulamazsa oruç tutar".¹²⁹

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'de bu hadis benzerleriyle birlikte 14 yerde geçmektedir. Açıklayıcı olması açısından bir rivayeti aktaralım.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَرَادَ الْحَجَّ عَامَ نَزَلَ الْحَجَّاجُ بِابْنِ الزُّبَيْرِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ النَّاسَ كَانُوا بَيْنَهُمْ قِتَالًا وَإِنَّا نَخَافُ أَنْ يَصُدُّوكَ فَقَالَ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ إِذَا أَصْنَعَ كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي أَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أُوجِبْتُ عُمْرَةً ثُمَّ خَرَجَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِظَاهِرِ الْبَيْدَاءِ قَالَ مَا شَأْنُ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ إِلَّا وَاحِدٌ أَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أُوجِبْتُ حَجًّا مَعَ عُمْرَتِي

¹²⁶ İfâda: Hacıların Arafat'tan güneşin batışını müteakip sükun etmeleri ve Mina'ya doğru sel gibi akmaları. Kurban günü Mina'dan mekke'ye akın etmeleri. Erdoğan, a.g.e., s.231

¹²⁷ el-Bakara, 2/199

¹²⁸ Buhârî, Hac 91; Tefsîr 35

¹²⁹ Buhârî, Muhsar (Hac) 2; Hac 77, 105, 114, 128, Muhsar (Hac) 1, 3; Meğâzî 35; Müslim, Hac 21; Nesâî, Menâsikü'l-hac 53, 61, 162; Ahmed b. Hanbel, II, 33

وَأَهْدَىٰ هَدِيًّا اشْتَرَاهُ بِقَدِيدٍ وَلَمْ يَزِدْ عَلَىٰ ذَلِكَ فَلَمْ يَنْحَرْ وَلَمْ يَحِلَّ مِنْ شَيْءٍ حَرَّمَ مِنْهُ وَلَمْ يَحْلِقْ وَلَمْ يَقْصِرْ حَتَّىٰ كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ فَتَحَرَ وَحَلَقَ وَرَأَىٰ أَنْ قَدْ قَضَىٰ طَوَافَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ بطَوَافِهِ الْأَوَّلِ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَذَلِكَ فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ

Bize el-Leys, Nâfi'den tahdîs etti ki (o, şöyle demiştir): İbn Ömer (r.a.), Haccâc'ın İbn Zubeyr ile harp etmek için Mekke'ye indiği yıl hac etmek istedi. Çocukları tarafından kendisine: İnsanlar arasında bir harp vardır. Biz onların seni hacdan men edeceklerinden korkuyoruz, denildi. İbn Ömer (r.a.): "Andolsun ki, Resulullah, sizin için, güzel bir örnektir."¹³⁰ Eğer Beyt'i ziyaretten alıkonulursam, o takdirde ben de Resûlullah'ın yaptığı gibi yaparım. Ben sizleri şahit tutuyorum ki, umre yapmayı kendime vacip kıldım, dedi. Sonra yola çıktı. Nihayet (Zu'l-Huleyfe'nin önündeki) Beydâ meydanına vardığı zaman: Hac ile umrenin hâli (mânî' olunmakla ihramdan çıkmak cevazında) bir şeydir (aralarında fark yoktur). Sizleri şahit kılıyorum ki, ben umremle beraber haccı kendime vacip kıldım, dedi. Yolda Cuhfe yakınındaki Kudeyd mevkiinden satın aldığı kurbanı hedy olarak sevketti. Ve bu tek kurban üzerine ziyade etmedi. Çünkü ihramın haram kıldığı suçlardan birini işlemediğinden başka bir kurban kesmedi. Arada ihramdan çıkmadı, ihramdan dolayı haram olan fiillerin hiçbirisi kendine helâl olmadı, tıraş olmadı, saçını kısaltmadı. Nihayet kurban günü, İbn Ömer(r.a.) kurbanını kesti, tıraş oldu ve ifada tavafını yaptı. İbn Ömer(r.a.) kurban günü yaptığı bu ilk tavafıyla hac ve umre tavafını eda etmiş olduğu görüşünde bulundu. Ve Resûlullah (s.a.) da böyle yaptı, dedi.¹³¹

10. Rivayet

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا عَبْدُ اللَّهِ أَلَمْ أَخْبِرْ أَنَّكَ تَصُومُ النَّهَارَ وَتَقُومُ اللَّيْلَ فَقُلْتُ بَلَىٰ يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ فَلَا تَفْعَلْ صُمْ وَأَفْطِرْ وَقُمْ وَنَمْ فَإِنَّ لَجَسَدِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِعَيْنِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِرِزْقِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِرِزْقِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِحَسْبِكَ أَنْ تَصُومَ كُلَّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَإِنَّ لَكَ بِكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أَمْثَالِهَا فَإِنَّ ذَلِكَ صِيَامُ الدَّهْرِ كُلِّهِ فَشَدَّدْتُ فَشَدَّدَ عَلَيَّ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً قَالَ فَصُمْ صِيَامَ نَبِيِّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا تَزِدْ عَلَيْهِ قُلْتُ وَمَا كَانَ صِيَامَ نَبِيِّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ نِصْفَ الدَّهْرِ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقُولُ بَعْدَ مَا كَبِرَ يَا لَيْتَنِي قَبِلْتُ رُخْصَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

¹³⁰ el-Ahzâb (33), 21

¹³¹ Buhârî, Hac 77

Abdullah b. Amr b. As (r.a.) şöyle demiştir:

Resûlullah (s.a.) bana;

— Abdullah! Senin gündüzleri oruç tuttuğun ve geceleri de namaz kıldığın bana haber verilmedi mi sanırsın?" buyurdu.

Ben de:

— Evet, ya Rasûlallah, öyledir, dedim. Rasûlullah:

— "Öyle yapma! Bazı günler oruç tut, bazı günler oruç tutma. Gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında uyu. Çünkü muhakkak senin üzerinde şu beden için bir hak vardır, gözlerin için bir hak vardır, eşin için bir hak vardır, ziyaretçilerin için de bir hak vardır. Ve muhakkak (bütün bu hakları eda etmekle beraber) her ay üç gün oruç tutman sana kâfidir. Çünkü sana her bir haseneye mukabil on misli sevap muhakkak olduğuna göre, her ayın üç gün orucu, bütün sene orucu demektir" buyurdu.

Ben ibadeti artırdıkça bana ağırlaştırıldı. Ben:

— Ya Resûlallah! Ben bundan ziyade ibadet yapmak için kendimde kuvvet buluyorum! dedim.

Resûlullah:

— "Öyleyse Allah'ın Peygamberi Dâvûd (a.s.)'ın orucu gibi oruç tut, ondan fazla tutma!" buyurdu.

Ben:

—Dâvûd (a.s.)'ın orucu ne kadardır? dedim.

— "Senenin yarısıdır" buyurdu.

Abdullah (r.a.), yaşlanıp da nefsinde eskisi gibi ibadete kuvvet kalmayınca "Ah, keşke ben Hz. Peygamber'in bahsettiği ruhsat ve kolaylığı kabul etmiş olaydım" der dururdu.¹³²

Bu hadisin rivayet farklılıkları şöyledir:

أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ صَلَاةُ دَاوُدَ - عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ ،
وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ ، وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا

¹³² Buhârî, Savm 55; Teheccüd (Salât) 7, 19; Savm 54, 56, 57, 58, 59; Enbiya 37, 39; Fedâilu'l Kur'ân 34, Nikâh 89; Edeb 84; İsti'zân 38; Müslim, Sıyâm 35; Tirmîzî, Savm 57; Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl ve tetavvu'n-Nehâr 14; Sıyâm 69, 77, 78, 80; Dârimî, Sam 42; Ahmed b. Hanbel, I, 314; II, 164, 188, 190, 195, 198, 199, 205

Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) haber vermiştir ki, Resûlullah (s.a.) ona hitaben şöyle buyurmuştur: "Allah'a en sevimli olan namaz, Dâvûd (a.s.)'ın namazıdır. Allah'a en sevimli olan oruç da yine Dâvûd Peygamber'in orucudur. Dâvûd, gecenin yarısında uyurdu, gecenin üçte birisinde namaz kılardı. Gecenin altıda birinde yine uyurdu. Ve Dâvûd, bir gün oruç tutar, bir gün de oruç tutmazdı.¹³³

فَصُمَّ صِيَامَ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. قَالَ وَكَيْفَ قَالَ كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا وَلَا يَفِرُّ
إِذَا لَاقَى قَالَ مَنْ لِي بِهِذِهِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَالَ عَطَاءٌ لَا أَدْرِي كَيْفَ ذَكَرَ صِيَامَ الْأَبَدِ قَالَ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ مَرَّتَيْنِ

"Öyleyse sen Dâvûd (a.s.) orucu tut" buyurdu.

— Dâvûd Peygamber'in orucu nasıldır? dedi.

Resûlullah:

— "Dâvûd bir gün oruç tutar, bir gün tutmaz idi. Ve o düşmanla karşılaştığı zaman kaçmazdı" buyurdu.

Abdullah:

— Ey Allah'ın Peygamberi! Bu düşmandan kaçmamak hasletini bana kim temin eder? dedi.

Râvî Atâ b. Ebî Rebâh şöyle dedi: Ben bu kıssada devamlı tutulan orucu nasıl zikrettiğini bilmiyorum, ancak ben râvînin şöyle dediğini ezberimde tutuyorum: Peygamber (s.a.) iki kere:

— "Daima oruç tutan kimse, oruç tutmamıştır" buyurdu.¹³⁴

قَالَ إِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمْتَ لَهُ الْعَيْنُ وَنَفِهَتْ لَهُ النَّفْسُ لَا صَامَ مَنْ صَامَ الدَّهْرَ
صَوْمُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ صَوْمُ الدَّهْرِ كُلِّهِ

Peygamber:

— "Sen böyle yaptığın zaman muhakkak bundan dolayı göz zayıflayıp göz çukuru içine çökecek, nefis de çok yorulacaktır. Her gün oruç tutan, oruç tutmamıştır. Her aydan "üç gün oruç tutmak, senenin tamamını oruç tutmaktır" buyurdu.¹³⁵

¹³³ Buhârî, Teheccüd (Salât) 7

¹³⁴ Buhârî, Savm 57

¹³⁵ Buhârî, Savm 59; Müslim, Sıyâm 35

11. Rivayet

حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْبَرَتْهُ أَنَّ بَرِيرَةَ جَاءَتْ تَسْتَعِينُهَا فِي كِتَابَتِهَا وَلَمْ تَكُنْ قَضَتْ مِنْ كِتَابَتِهَا شَيْئًا قَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ ارْجِعِي إِلَى أَهْلِكَ فَإِنْ أَحْبَبُوا أَنْ أَقْضِيَ عَنْكَ كِتَابَتَكَ وَيَكُونَ وَلَاوُكَ لِي فَعَلْتُ فُذَكِرْتُ ذَلِكَ بَرِيرَةَ لِأَهْلِهَا فَأَبَوْا وَقَالُوا إِنْ شَاءَتْ أَنْ تَحْتَسِبَ عَلَيْكَ فَلْتَفْعَلْ وَيَكُونَ وَلَاوُكَ لَنَا فُذَكِرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ابْتِنَاعِي فَأَعْتَقِي فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ قَالَ ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا بَالُ أَنْاسٍ يَشْتَرُطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنْ اشْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلَيْسَ لَهُ وَإِنْ شَرَطَ مِائَةَ مَرَّةٍ شَرَطَ اللَّهُ أَحَقُّ وَأَوْثَقُ

Leys, İbn Şihâb'dan rivayet etti. O şöyle demiştir: Urve şöyle dedi: Âişe şöyle dedi: Berîre, kitâbet¹³⁶ bedeli hakkında yardım istemek için Âişe (r.anha)'ye geldi. Kitâbet bedelinden de bir şey ödememişti. Âişe (r.anha), Berîre'ye:

—Sahiplerine haber ver! Velâlık¹³⁷ hakkın bana âit olmak üzere senin bu borcunu ödeyeyim, dedi.

Berîre sâhiblerine gitti ve bu teklifi onlara arzetti. Onlar:

Kabul etmediler, ancak Âişe (r.anha) kitâbet bedelini hasbî olarak vermek isterse velâ hakkın bize ait olmak şartıyla versin.

Âişe (r.a.) dedi ki: Ben Rasûlullah'm huzuruna girdim ve onların dediğini kendisine söyledim. Rasûlullah (s.a.) Âişe (r.a.)'ye:

— "Sen Berîre'yi satın al ve onu hürriyete kavuştur. Şübhesiz velâ hakkı ancak hürriyete kavuşturandır" buyurdu.

Sonra Rasûlullah ayağa kalktı, (Allah'a hamd ve övgüden sonra) şöyle buyurdu:

— "Bazılarına ne oluyor ki, Allah'ın Kitabı'nda olmayan bir takım şartlar ileri sürüyorlar! Her kim Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan bir şart koşarsa, isterse yüz şart koşsun, o şart batıldır; hükümsüzdür. Allah'ın şartı daha haklı ve daha kuvvetlidir" ¹³⁸

¹³⁶ Kitâbet: Efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında (seni şu kadar meblağ üzerine mükateb kıldım) özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akit. Buna "mükâtebe" de denir. Memlûkü, tasarruf özgürlüğü bakımından hemen, rakabe özgürlüğü bakımından da gelecekte özgür kılmaktır. Kitâbetin rûknü, nevileri, şartları, hükümleri için geniş bilgi bkz. Bilmen, *Hukuku İslamiye ve Islahatı Fıkhiye Kâmusu*, IV, 46-54; Erdoğan, a.g.e., s.312-313

¹³⁷ Velâ: Kişinin mâlik bulunduğu bir şahsı âzâd etmesi sebebiyle mu'tik ile mu'tak arasında devam eden karâbet-i hükmiyedir ki, bu karâbet sebebiyle mu'tik mu'takin mirasına müstehak olur. Miras, *Tecridi Sarih Tercümesi ve Şerhi*, VII, 472

¹³⁸ Buhârî, Mükâteb 2; ayrıca bkz. Salât 70; Zekât 61; Buyu' 67, 71; Itk 10; Mükâteb 1, 3, 4, 5; Hibe 7; Şurût 3, 10, 13, 17; Nikâh 18; Talâk 14, 17; Et'ime 31; Kefârâtü'l'eymân 8; Ferâiz 19, 20, 22, 23; Müslim, Itk 3; Nesâî, Talâk 29; Buyu' 85, 86; Tirmîzî, Vesâyâ 7; Ebû Davûd, Itk 2; Dârimî, Talâk 15; Muvatta, Itk ve Velâ 10; Ahmed b. Hanbel, VI, 33, 45, 81, 135, 180, 271

Bu hadisin rivayet farklılıkları şöyledir:

قَالَ عَلِيُّ قَالَ يَحْيَى وَعَبْدُ الْوَهَّابِ عَنْ يَحْيَى عَنْ عَمْرَةَ وَقَالَ جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ عَنْ
يَحْيَى قَالَ سَمِعْتُ عَمْرَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَوَاهُ مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ عَمْرَةَ أَنَّ
بَرِيرَةَ وَلَمْ يَذْكُرْ صَعِدَ الْمِنْبَرَ

Ve Alî b. Medinî şöyle dedi: Yahya ibn Saîd el-Kattân ile Abdolvahhâb, Yahya b. Saîd el-Ensârî'den; o da Amre'den diye söylediler. Ca'fer b. Avf ise: Yahya b. Saîd el-Ensârî'den, o şöyle dedi: Ben Amre'den işittim, O, şöyle dedi: Ben Âişe'den işittim... dedi. Ve bu hadîsi Mâlik: Yahya'dan; o da Amre'den; Berîre (geldi) şeklinde rivayet etti, fakat bunda "Peygamber minbere çıktı" sözünü zikretmedi.¹³⁹

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا أَرَادَتْ أَنْ تَشْتَرِيَ بَرِيرَةَ لِلْعِثْقِ وَأَرَادَ مَوَالِيهَا أَنْ
يَشْتَرُطُوا وَلَاَءَهَا فَذَكَرَتْ عَائِشَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْتَرِيهَا فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ قَالَتْ وَأَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ بِلَحْمٍ فَقُلْتُ هَذَا مَا تُصَدِّقُ بِهِ عَلَى بَرِيرَةَ فَقَالَ هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ

Âişe (r.anha), Berîre'yi azâd etmek için satın almak istedi. Efendileri de Berîre'nin velâsı kendilerine âid olmak şartıyla muvafakat etmek istediler. Âişe, bu mes'eleyi Peygamber'e zikretti. Peygamber (s.a.) Âişe'ye:

— "Berîre'yi satın al! Velâ ancak azâd edene âiddir" buyurdu.

Âişe (r.anha) dedi ki: Peygamber'in huzuruna bir parça et getirildi. Ben:

— Bu et, azâdlım Berîre'ye sadaka edilmiş olan ettir, dedim. Bunun üzerine Peygamber:

— "Bu et Berîre'ye sadakadır; bize de hediyedir" buyurdu.¹⁴⁰

قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ

Sonra Rasûlullah insanlar içinde ayağa kalktı. Allah'a hamd ve sena etti.¹⁴¹

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اشْتَرَيْتُ بَرِيرَةَ فَاشْتَرَطَ أَهْلُهَا وَلَاَءَهَا فَذَكَرْتُ ذَلِكَ
لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَعْتَقِيهَا فَإِنَّ الْوَلَاءَ لِمَنْ أَعْطَى الْوَرَقَ فَأَعْتَقْتُهَا
فَدَعَاها النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَيَّرَهَا مِنْ زَوْجِهَا فَقَالَتْ لَوْ أَعْطَانِي كَذَا وَكَذَا مَا
تَبْتُ عِنْدَهُ فَاخْتَارَتْ نَفْسَهَا

¹³⁹ Buhârî, Salât 70

¹⁴⁰ Buhârî, Zekât 61; Hibe 7

¹⁴¹ Buhârî, Buyu' 71; Mükâteb 3

Âiše (r.a.) şöyle demiştir: Ben Berîre'yi satın aldım. Eski sâhibleri onun velâsınm kendilerine ait olması şartını ileri sürdüler. Ben bunu Peygamber'e zikrettim. Peygamber (s.a.):

— "Sen Berîre'yi satın alıp âzâd eyle! Çünkü velâ, parayı verene âiddir" buyurdu.

Ben de Berîre'yi âzâd ettim. Akabinde Peygamber, Berîre'yi çağırdı da onu muhayyer kıldı. Berîre bu muhayyer kılınması üzerine:

— Eğer kocam bana şöyle şöyle verse bile, ben onunla kalmazdım, dedi de, kendisini tercih etti.¹⁴²

قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ زَوْجُهَا حُرٌّ أَوْ عَبْدٌ قَالَ شُعْبَةُ سَأَلْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ عَنْ زَوْجِهَا قَالَ لَا أَدْرِي أَحْرٌ أَمْ عَبْدٌ

Râvî Abdurrahmân: Berîre'nin kocası hür yâhud köledir, demiştir. Şu'be ise şöyle demiştir: Ben Abdurrahmân'a Berîre'nin kocasından sordum. Abdurrahmân: O bir hür mü, yoksa köle mi; bilmiyorum, dedi.¹⁴³

قَالَ الْأَسْوَدُ وَكَانَ زَوْجُهَا حُرًّا قَوْلُ الْأَسْوَدِ مُنْقَطِعٌ وَقَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ رَأَيْتُهُ عَبْدًا أَصَحُّ

el-Esved: Kocası hür idi, demiştir.

Buhârî: el-Esved'in bu sözü munkatıdır, Âiše'ye ulaşmamıştır. İbn Abbas'ın: Ben onu bir köle olarak gördüm, sözü daha sahihtir, dedi.¹⁴⁴

الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْطَى الْوَرَقَ وَوَلَّى النِّعْمَةَ

Âiše (r.a.): Rasûlullah (s.a.): "Velâ hakkı, kölenin bedeli olan gümüşleri(verik¹⁴⁵) veren ve hürriyet nimetini vermeyi üzerine alan kimseye aittir" buyurdu, demiştir.¹⁴⁶

12. Rivayet

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي قُبَّةِ اللَّهِ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعَبِّدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ فِي الدَّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ

¹⁴² Buhârî, Itk 10

¹⁴³ Buhârî, Hibe 7

¹⁴⁴ Buhârî, Ferâiz 20

¹⁴⁵ Verik(ç.evrâk, virâk): Gümüşten darp olunmuş para, gümüş sikke. Erdoğan, a.g.e., s.605

¹⁴⁶ Buhârî, Ferâiz 23

سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبَرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ وَقَالَ وَهَيْبٌ
حَدَّثَنَا خَالِدٌ يَوْمَ بَدْرٍ

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) bir çadır içinde iken:

— Allahım! ahdini ve (zafer) vadini (yerine getirmeni) senden istiyorum!

Allahım! Eğer (mü'minlerin helakini) dilemişsen bu günden sonra ibadet edilmez!"

diye duâ etti. Sonunda Ebû Bekr, Rasûlullah'ın elini tuttu da:

— Bu kadar dilek sana yeter ya Resûlallah, Sen Rabb'ine karşı duada ısrar ettin, dedi.

Bu sırada Rasûlullah bir zırh içinde idi. Bu duadan sonra Rasûlullah şu mealdeki ayetleri okuyarak çadırdan çıktı:

— "O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır.

Bilakis kıyamet onlara vâdedilen asıl saattir ve o saat daha belâlı ve daha acıdır. "

147

Ve Vuheyb şöyle dedi: Bize Hâlid el-Hazzâ (İkrime'den; o da İbn Abbâs'tan: Bu söylediği şey) Bedir gününde oldu, dedi.¹⁴⁸

13. Rivayet

حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ بَيْنَمَا امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنَهَا إِذْ مَرَّ بِهَا رَاكِبٌ وَهِيَ
تُرْضِعُهُ فَقَالَتْ لِلَّهِمَّ لَا تُمِتْ ابْنِي حَتَّى يَكُونَ مِثْلَ هَذَا فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلَنِي مِثْلَهُ ثُمَّ
رَجَعَ فِي النَّدَى وَمَرَّ بِامْرَأَةٍ تُجَرَّرُ وَيَلْعَبُ بِهَا فَقَالَتْ لِلَّهِمَّ لَا تَجْعَلْ ابْنِي مِثْلَهَا فَقَالَ
اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا فَقَالَ أَمَّا الرَّاَكِبُ فَإِنَّهُ كَافِرٌ وَأَمَّا الْمَرْأَةُ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ لَهَا تَرْنِي
وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ وَيَقُولُونَ تَسْرِقُ وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ

Bize Ebu'z-Zinâd, Abdurrahmân'dan rivayet etti. O da Ebû Hureyre'den işittiğini haber vermiştir. Ebû Hureyre (r.a.) de Resûlullah'tan şöyle buyururken işitmiştir: "İsrâîl oğullarından emzikli bir kadın oğlan çocuğunu emzirdiği sırada yanından bir süvârî geçti. Kadın:

— Allahım, oğlumu bunun gibi olmadan öldürme! dedi. Çocuk hemen:

— Allahım, beni bunun gibi yapma, dedi de sonra tekrar memeye döndü.

Bu sefer oradan sürüklenen ve kendisiyle oynanan bir kadın geçirildi. Çocuğun

¹⁴⁷ el-Kamer (54), 45–46

¹⁴⁸ Buhârî, Cihad 89; Meğâzî 4; Tefsîr (el-Kamer) 6, 7; Ahmed b. Hanbel, I, 329

annesi:

— Allahım, oğlumu bu kadın gibi yapma, dedi. Oğlu yine:

— Allahım, beni bu kadın gibi yap! dedi.

— O süvari, o bir kâfirdir. O kadına gelince: ona: Sen zina ettin, diyorlardı da o Hasbiye'llâhu (= Allah bana yeter) diyordu; ona: Sen hırsızlık yapıyorsun diyorlardı da, o yine Hasbiye'llâhu (= Allah bana kâfidir) diyordu"¹⁴⁹

Rivayet farklılığı şöyledir:

حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةً عِيسَى وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُرَيْجٌ كَانَ يُصَلِّيُ فُجَاءَتُهُ أُمُّهُ فَدَعَتْهُ فَقَالَ أَجِيبُهَا أَوْ أَصَلِّيْ فَقَالَتْ اللَّهُمَّ لَا تُمِثَّهُ حَتَّى تُرِيَهُ وَجُوهَ الْمُؤْمِسَاتِ وَكَانَ جُرَيْجٌ فِي صَوْمَعَتِهِ فَتَعَرَّضَتْ لَهُ امْرَأَةٌ وَكَلَمَتْهُ فَأَبَى فَأَتَتْ رَاعِيًا فَأَمَكَّنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا فَوَلَدَتْ غُلَامًا فَقَالَتْ مِنْ جُرَيْجٍ فَأَتَوْهُ فَكَسَرُوا صَوْمَعَتَهُ وَأَنْزَلُوهُ وَسَبَّوهُ فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى ثُمَّ أَتَى الْغُلَامَ فَقَالَ مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ قَالَ الرَّاعِي قَالُوا نَبِيُّ صَوْمَعَتِكَ مِنْ ذَهَبٍ قَالَ لَا إِلَّا مِنْ طِينٍ وَكَانَتْ امْرَأَةٌ تُرَضِعُ ابْنًا لَهَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ رَاكِبٌ ذُو شَارَةِ فَقَالَتْ اللَّهُمَّ اجْعَلْ ابْنِي مِثْلَهُ فَتَرَكَ تَدْيِهَا وَأَقْبَلَ عَلَى الرَّاكِبِ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى تَدْيِهَا يَمِصُّهُ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمِصُّ إِبْصَعَهُ ثُمَّ مَرَّ بِأَمَةٍ فَقَالَتْ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ ابْنِي مِثْلَ هَذِهِ فَتَرَكَ تَدْيِهَا فَقَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا فَقَالَتْ لِمَ ذَاكَ فَقَالَ الرَّاكِبُ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ وَهَذِهِ الْأَمَةُ يَقُولُونَ سَرَقْتَ زَنَيْتَ وَلَمْ تَفْعَلْ

Bize Cerîr ibn Hazım, Muhammed ibn Sîrîn'den; o da Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet etti ki, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuşur: "Beşikte yalnız üç çocuk konuşmuştur: Biri İsa'dır. (İkincisi de şu kıssadaki çocuktur:) İsrâîl oğulları zamanında Cureyc denilen ruhban bir kişi vardır. Cureyc ibadethanesinde namaz kılarken annesi gelmiş, kendisini çağırmıştı. Cureyc:

— Namazı bozup anama cevap mı vereyim, yoksa namaz mı kılayım? diye düşünmüş. Bunun üzerine anası:

—Allahım! Bu oğluma fahişe kadınların yüzlerini göstermedikçe onun canını alma! diye beddua etmiş.

Cureyc ibadethanesinde bulunduğu sırada bir kadın gelip kendisine musallat olmuş ve ona zina teklif etmiş. Fakat Cureyc kabul etmeyince, kadın bir çobana gitmiş ve kendini ona teslim etmiş. Kadın bu cinsî münasebetten bir oğlan doğurmuş. (Kendisinden sorulduğunda) bu çocuğun Cureyc'den olduğunu söylemiş. Bunun

¹⁴⁹ Buhârî, Enbiya 54; ayrıca bkz. Salât 527; Mezâlim 35; Enbiya 48; Müslim, Birr 2; Ahmed b. Hanbel, II, 395

üzerine halk rahibe gelmişler, ibadethanesini (baltalarla, kazmalarla) kırıp yıkmışlar, kendisini de ibadethanesinden aşağı indirip çıkarmışlar ve küfürler etmişler. Cureyc abdest alıp namaz kıldıktan sonra o çocuğun yanına gelmiş ve:

— Ey oğul, baban kimdir? diye sormuş.

— Çobandır! diye cevap vermiş.

Bu garip hâdiseyi gören halk, rahibe:

— Senin ibadet yerini altından yaparız! demişler.

Cureyc:

— Hayır, eskisi gibi çamurdan yapın, demiştir.

(Üçüncüsü de şudur:) İsrâîl oğullarından emzikli bir kadın vardı. Bir gün erkek çocuğunu emzirirken yanından yakışıklı ve haşmetli bir süvari geçmiş. Bunu gören kadın:

— Allahım! Oğlumu bunun gibi heybetli kıl! diye dua etmiş. Çocuk hemen anasının memesini bırakıp süvariye dönmüş ve:

—Allahım! Beni bunun gibi kılma! diye duâ etmiş. Sonra anasının memesine dönüp yine emmeye koyulmuş".

Râvî Ebû Hureyre dedi ki: (Peygamber bunu bize hikâye ederken parmağını ağzına koyarak çocuğun emişini misâllendirmişti; O'nun bu hâli gözümün önündedir.) Şimdi ben Peygamber'in kendi parmağını emişini görür gibiyim.

"Bundan sonra da o emzikli kadının yanından bir cariye geçmiş. Bu defa kadın:

—Allahım! Benim oğlumu şu cariye gibi yapma! diye duâ etmiş.

Bu sefer çocuk yine anasının memesini bırakmış ve:

— Allahım! Beni bunun gibi kıl! demiş. Bunun üzerine kadın, çocuğuna:

— Niçin böyle söyledin? diye sormuş. Çocuk da şöyle cevap vermiştir:

— O süvari kibirli zalimlerden birisi idi. Şu cariye ise (zavallı bir kadındır; insanlar ona): Sen çaldın, sen zina ettin diye söz ederler; hâlbuki o bunların hiçbirisini yapmamış(masum) bir kadındır".¹⁵⁰

14. Rivayet

---

¹⁵⁰ Buhârî, Enbiya 48

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّاعُونَ فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ عَذَابٌ يَبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَأَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونَ فَيَمُوتُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ

Peygamber'in zevcesi Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah'a tâûndan sordum da O bana şöyle haber verdi: "Şübhesiz tâûn bir azaptır. Allah onu dilediği kimseler üzerine gönderir. Allah tâûnu müminler için bir rahmet kılmıştır. Bir yerde taun vaki olur da orada bulunan mümin, sabrederek ve sabrının sevabını ümit ederek, bu tâûnun yalnız Allah 'ın takdir ettiği kimselere isabet eder olduğunu bilerek, bulunduğu şehirde kalırsa, muhakkak ona şehîd ecrine benzer sevap olur.¹⁵¹

Bu hadiste geçen مُحْتَسِبًا kelimesi Buhârî'nin bir rivayetinde bulunmamaktadır.¹⁵²

15. Rivayet

عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ أَصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلَامٌ فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ مَظْلَمَةَ حَارِثَةَ مِنِّي فَإِنْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ وَإِنْ تَكُ الْآخِرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ فَقَالَ وَيْحَكَ أَوْهَيْلَتْ أَوْجَنَةً وَاحِدَةً هِيَ إِنَّهَا جِنَانٌ كَثِيرَةٌ وَإِنَّهُ فِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ

Humeyd et-Tavîl şöyle demiştir: Ben Enes b. Mâlik (r.a.)'ten işittim, şöyle diyordu: Harise b. Surâka el-Ensârî, Bedir günü çocuk olduğu hâlde öldürüldü. Akabinde annesi Hz.Peygamber'e:

— Ya Resûlallah! Hârise'nin benim için önemini bilmektesin. Eğer oğlum Harise cennette ise ölümüne sabreder ve sevabımı Allah'tan beklerim. Şayet onun yeri diğerinde olursa, yapacağım işi görürsün, dedi.

Bunun üzerine Peygamber (s.a.):

— "Allah iyiliğini versin? Bir tek cennet mi var? Şübhesiz birçok cennetler vardır. Ve şübhesiz senin oğlun Harise, Firdevs cennetindedir" buyurdu.¹⁵³

¹⁵¹ Buhârî, Enbiya 54; ayrıca bkz. Buhârî, Tıb 31; Eymân ve'n-nüzûr 15; Ahmed b. Hanbel, VI, 64, 154, 251

¹⁵² Buhârî, Tıb 31

¹⁵³ Buhârî, Meğâzi 9; ayrıca bkz. Cihâd 14; Rikâk 51; Tirmîzî, Tefsîru'l Kur'ân 24; Ahmed b. Hanbel, III, 215, 282

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ أُمَّ الرَّبِيعِ بِنْتَ الْبَرَاءِ وَهِيَ أُمُّ حَارِثَةَ بْنِ سُرَّاقَةَ أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَلَا تُحَدِّثُنِي عَنْ حَارِثَةَ وَكَانَ قُتِلَ يَوْمَ بَدْرٍ أَصَابَهُ سَهْمٌ غَرَبٌ فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ صَبَرْتُ وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ اجْتَهِدْتُ عَلَيْهِ فِي الْبُكَاءِ قَالَ يَا أُمَّ حَارِثَةَ إِنَّهَا جَنَّانٌ فِي الْجَنَّةِ وَإِنَّ ابْنَكَ أَصَابَ الْفِرْدَوْسَ الْأَعْلَى

Katâde şöyle dedi: Enes b. Mâlik bize şöyle tahdîs etti: el-Berâ kızı Ümmü'r-Rubeyy' (bu kadın, Harise b. Surâka'nın da anasıdır). Peygamber (s.a.)'e geldi ve:

— Ey Allah'ın Peygamberi! Hârise(nin hâlin)den bana haber vermez misin? Ona Bedir günü rastgele bir ok isabet edip öldürülmüştü. Eğer oğlum cennette ise (bu acıya) sabrederim. Cennette değilse ona gücüm yettiği kadar ağlamağa çalışırım, dedi. Peygamber cevaben:

— "Ey Hârise'nin anası! Cennette birçok dereceler vardır. Ve şübhesiz senin oğlun bunlardan Firdevsu'l-A 'lâ'ya erişti" buyurdu.¹⁵⁴

16. Rivayet

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَاصِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَثْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبَا بَكْرَةَ وَكَانَ تَسْوَرُ حِصْنَ الطَّائِفِ فِي أَنَاسٍ فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَا سَمِعْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ فَالْجَنَّةَ عَلَيْهِ حَرَامٌ وَقَالَ هِشَامٌ وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَوْ أَبِي عَثْمَانَ النَّهْدِيِّ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا وَأَبَا بَكْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عَاصِمٌ قُلْتُ لَقَدْ شَهِدَ عِنْدَكَ رَجُلَانِ حَسْبُكَ بِهِمَا قَالَ أَجَلٌ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَأَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَمَّا الْآخَرُ فَنَزَلَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَالِثَ ثَلَاثَةٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الطَّائِفِ

Bize Şu'be, tahdîs etti ki, Âsım şöyle demiştir: Ben Ebû Osmân'dan işittim, o şöyle dedi: Ben Sa'd'dan işittim ki, o Allah yolunda ilk ok atan kişidir. Ve yine ben Ebû Bekre'den işittim ki, o da Tâif halkından müslüman olup Tâif Kalesi'nin üstüne çıkmış ve oradan aşağıya inip Peygamber'e gelmiş olan insanlar içinde idi. İşte bu iki sahâbî: Biz, Peygamber (s.a.)'den: "Her kim babasından başka bir kimseye -babası olmadığını bile bile- babası olduğunu iddia ederse, işte o kimseye cennet haramdır

¹⁵⁴ Buhârî, Cihâd 14

buyururken işittik, dediler.

Ve Hişam b. Yûsuf es-San'ânî dedi ki: Bize Ma'mer b. Râşid, Âsım'dan; o da Ebû'l-Âliye'den yâhud Ebû Osmân en-Nehdî'den haber verdi ki, o: Ben Sa'd'dan ve Ebû Bekre'den işittim; onlar da Hz. Peygamber (s.a.)'den işittiler, demiştir.

Âsım dedi ki: Ben Ebû'l-Âliye yâhud Ebû Osmân'a:

— Yemin olsun bu hadîsi sana iki büyük sahâbî rivayet etmiştir ki, artık bunların şehâdetleri kâfidir, dedim.

O da:

— Evet kâfidir. Bunlardan biri Allah yolunda ilk ok atan kişidir. Diğeri de Tâif halkından yirmi üç kişinin üçüncüsü olarak kaleden aşağıya inip Peygamber'e gelen kişidir, dedi.¹⁵⁵

Bu hadisin rivayet farklılığı şöyledir:

فَذَكَرْتُهُ لِأَبِي بَكْرَةَ فَقَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهُ أَذْنًاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Râvî Ebû Osman şöyle demiştir: Ben bu hadîsi Ebû Bekre'ye (r.a.) zikrettim de o:

— Evet, bu hadîsi ben Rasûlullah'tan kulaklarımla işittim ve kalbim de onu belleyip hıfzetti, demiştir.¹⁵⁶

17. Rivayet

حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ أَبِي بَرْدَةَ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا مُوسَى وَمُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ وَبَعَثَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى مِخْلَافٍ قَالَ وَالْيَمَنُ مِخْلَافَانِ ثُمَّ قَالَ يَسْرًا وَلَا تُعَسِّرَا وَبَشْرًا وَلَا تُنْفِرَا فَانْطَلَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى عَمَلِهِ وَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا سَارَ فِي أَرْضِهِ كَانَ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَحَدٌ بِهِ عَهْدًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَسَارَ مُعَاذٌ فِي أَرْضِهِ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَبِي مُوسَى فَجَاءَ يَسِيرُ عَلَى بَغْلَتِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ وَإِذَا هُوَ جَالِسٌ وَقَدْ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَإِذَا رَجُلٌ عِنْدَهُ قَدْ جُمِعَتْ يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ فَقَالَ لَهُ مُعَاذٌ يَا عَبْدَ اللَّهِ بَنَ قَيْسٍ أَيْمٌ هَذَا قَالَ هَذَا رَجُلٌ كَفَرَ بَعْدَ إِسْلَامِهِ قَالَ لَا أَنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ قَالَ إِنَّمَا جِئْتُ بِهِ لِذَلِكَ فَانْزِلْ قَالَ مَا أَنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ فَأَمَرَ بِهِ فُقْتِلَ ثُمَّ نَزَلَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ كَيْفَ تَقْرَأُ

¹⁵⁵ Buhârî, Meğâzî 56; Ferâiz 29; Müslim, İman 29; Hac 85; İbn Mâce, Hudûd 36; Ahmed b. Hanbel, I, 169, 173, 174, 179, 328; II, 118, 171; IV, 186; V, 38, 46

¹⁵⁶ Buhârî, Ferâiz 29

الْفَرَّانَ قَالَ أَتَفَوَّقُهُ تَفَوُّقًا قَالَ فَكَيْفَ تَقْرَأُ أَنْتَ يَا مُعَاذُ قَالَ أَنَا أَوَّلَ اللَّيْلِ فَأَقُومُ وَقَدْ قَضَيْتُ جُزْئِي مِنَ النَّوْمِ فَأَقْرَأُ مَا كَتَبَ اللَّهُ لِي فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي

Ebû Musa'nın oğlu Ebû Burde Âmir şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) Ebû Mûsâ ile Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdi. Ebû Burde: Yemen iki bölgedir, dedi ve şöyle devam etti: Rasûlullah bunlardan herbirini bir mıntıka üzerine âmir gönderdi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.) "İkiniz de insanlara kolaylık gösteriniz; işleri zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz; nefret ettirmeyiniz" buyurdu.

Ebû Burde dedi ki: Akabinde bunlardan herbiri kendi sorumluluk bölgesine gitti. Ebû Burde dedi ki: Bu ikisinden herbirisi kendi vazifeli bulunduğu arazide gezip dolaştığı ve arkadaşının mıntıkasına yaklaştığı zaman, arkadaşını (ziyaretle) dostluğunu yenilemek ve ona selâm verip esenlik dilemek itiyadında idiler. Bir keresinde Muâz (r.a.) kendi bölgesini dolaşp, arkadaşı Ebû Musa (r.a.)'nın vilâyetine yaklaştığından katırına binerek dostunu ziyarete gitmişti. Ebû Musa'nın bulunduğu yere vardığında, onu bir yere oturmuş, etrafında da insanlar toplanmış vaziyette buldu. Bir de yanında iki eli boynuna bağlanmış birisinin durduğunu gördü. Muâz (r.a.), Ebû Musa (r.a.)'ya:

— Yâ Abdallah ibn Kays! Bu ne iştir? diye sordu. Ebû Mûsâ (r.a.):

— Bu elleri bağlı duran, İslâm'a girdikten sonra dinden dönmüş bir kişidir, dedi.

Muâz b. Cebel (r.a.) de:

— Bu mürted öldürülmedikçe bineğimden inmeme, dedi. Ebû Mûsâ (r.a.) da:

— Bu kimse ancak bunun için getirilmiştir; haydi sen bineğinden aşağı in! dedi.

Muâz (r.a.) yine:

— Bu dinînden dönmüş kişi öldürülünceye kadar ben inmiyorum, dedi.

Bu ısrar üzerine Ebû Mûsâ (r.a.) onunla ilgili emrini verdi, o da öldürüldü.'

Sonra da Muâz, Ebû Musa'ya (r.a.):

— Yâ Abdallah! Kur'ân'ı nasıl okursun? diye sordu.

Ebû Mûsâ da:

— Gündüz ve geceyi ayrı ayrı zamanlara ayırarak (sütun aralıklarla sağılması gibi) okurum, dedi.

Bu defa da Ebû Mûsâ (r.a.):

— Yâ Muâz (r.a.)! Ya sen nasıl okursun? diye sordu. O da:

— Ben gecenin ilk kısmında uyurum, sonra kalkar ve Allah'ın bana takdir edip yazdığı kadar Kur'ân okurum. İbadet ve Kur'ân okumak üzere kalkışımdan sevap ümit

ettiğim gibi, uykumdan da sevap umarım, dedi.¹⁵⁷

Hadiste rivayet farklılığı şöyledir.

حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَدَّهُ أَبَا مُوسَى وَمُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا وَبَشِّرَا وَلَا تُنْقِرَا وَتَطَاوَعَا . فَقَالَ أَبُو مُوسَى يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ أَرْضَنَا بِهَا شَرَابٌ مِنَ الشَّعِيرِ الْمِزْرُ وَشَرَابٌ مِنَ الْعَسَلِ الْبَيْعُ فَقَالَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ فَانْطَلَقَا فَقَالَ مُعَاذٌ لِأَبِي مُوسَى كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَالَ قَائِمًا وَقَاعِدًا وَعَلَى رَاحِلَتِهِ وَاتَّقَوْهُ تَقَوُّقًا قَالَ أَمَّا أَنَا فَأَنَامُ وَأَقُومُ فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي وَضَرَبَ فُسْطَاطًا فَجَعَلَ يَتَزَاوَرَانِ فَرَارَ مُعَاذٌ أَبَا مُوسَى فَإِذَا رَجُلٌ مُوثِقٌ فَقَالَ مَا هَذَا فَقَالَ أَبُو مُوسَى يَهُودِيٌّ أَسْلَمَ ثُمَّ ارْتَدَّ فَقَالَ مُعَاذٌ لِأَضْرِبَنَّ عُنُقَهُ

Ebû Burde şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) Ebû Saîd'in dedesi Ebû Mûsâ ile Muâz'ı (r.anhüma) Yemen'e gönderip:

— "Her ikiniz de kolaylaştırın; zorlaştırmayın, müjdeleyin; nefret ettirmeyin ve ikiniz de hükümde birbirinize uygun olun" buyurdu.

Ebû Mûsâ:

Ey Allah'ın Peygamberi! Bizim Yemen toprağımızda arpadan yapılip el-Mizr denen bir içki, bir de baldan yapılip el-Bit' denilen bir içki vardır, dedi.

Peygamber de:

— "Her sarhoşluk veren şey haramdır" buyurdu. Akabinde ikisi de işlerinin başına gittiler. Muâz, Ebû Musa'ya:

— Sen Kur'an'ı nasıl okuyorsun? diye sordu.

Ebû Mûsâ da Kur'an'ı ayakta iken, otururken ve binek üzerinde iken okuduğunu bildirip:

— Ben Kur'an'ı bir defada değil, sütun aralıklarla sağılması gibi fasıllı fasıllı okuyorum, demiş ve bunu tafsil edip: Ben uyuyorum ve kalkıyorum. Kalkışımından sevap beklediğim gibi uykumdan da sevap ümit ediyorum, demiştir.

Kendisi kıldan bir çadır kurmuştur. Artık birbirini ziyaret etmeye başlamışlardır. Bir defasında Muâz, Ebû Musa'ya ziyarete gittiğinde, bağlanmış bir adamla karşılaşmış da, Ebû Musa'ya:

— Bu nedir? diye sormuş. Ebû Mûsâ da:

— İslâm Dinî'ne girdikten sonra dinden çıkmış olan bir Yahudi'dir, demiştir.

¹⁵⁷ Buhârî, Meğâzî, 60; İcâre 1; Cihad 164; Edeb 80; İstîtâbetü'l mürteddîn 2; Ahkâm 7, 12, 22

Muâz(r.a) bunun üzerine:

— Vallahi onun boynunu vuracağım, demiştir.¹⁵⁸

Buhari bir rivayetinde de **فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي** ifadesinin yerine **و ارجو في نَوْمَتِي ما ارجو في قَوْمَتِي** ibaresi bulunmaktadır.¹⁵⁹

18. Rivayet

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالُوا إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَرَادَهُمْ إِيْمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

İbn Abbâs (r.a.): "Hasbunallâhu ve ni'mel-vekîl=Allah bize yetiştir, O ne güzel vekildir" cümlesini İbrahim Peygamber, ateşe atıldığı zaman söyledi. Ve yine bu cümleyi Muhammed (s.a.): Bir kısım insanlar, (müminlere): *"Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!"* dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve *"Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!"*¹⁶⁰ dediler".¹⁶¹

19. Rivayet

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْرَأْ عَلَىَّ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اقْرَأْ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أَنْزَلَ قَالَ نَعَمْ فَقَرَأْتُ سُورَةَ النَّسَاءِ حَتَّى أَتَيْتُ إِلَى هَذِهِ الْآيَةِ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا قَالَ حَسْبُكَ الْآنَ فَالْتَقْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ

Abdullah ibn Mes'ûd şöyle dedi: Peygamber (s.a.) bana:

— "Haydi bana oku" diye emretti. Ben:

— Ya Rasûlallah! Kur'ân Sana indirildiği hâlde, onu Sana mı okuyacağım? dedim.

Peygamber:

¹⁵⁸ Buhârî, Meğâzî, 60

¹⁵⁹ Buhârî, İstîtâbetü'l mürteddîn 2

¹⁶⁰ Âl-i İmrân (3), 173

¹⁶¹ Buhârî, Tefsîr (Âl-i İmrân) 13

— "Evet" buyurdu.

Bunun üzerine ben en-Nisâ Sûresi'ni okumağa başladım. Nihayet "*Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!*"¹⁶² âyetine geldiğimde, Hz. Peygamber(s.a.):

— "Şimdilik yeter" buyurdu.

Ben Hz. Peygamber'e döndüm, bir de baktım ki, gözlerinden yaşlar boşanıyor.¹⁶³

Bu hadisile ilgili rivayet farklılıkları şöyledir:

Hadiste geçen Hz. Peygamber'in نَعَمْ cevabına karşılık bir rivayette إِنِّى أَحِبُّ أَنْ rivayette إِنِّى أَحِبُّ أَنْ "Ben Kur'ân 'ı başkasından dinlemeyi severim"¹⁶⁴ ile; diğer rivayette إِنِّى أَشْتَهَى أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِ "Ben Kur'ân'ı başkasından dinlemeyi arzu ederim"¹⁶⁵ ifadesi yer alır. Ayrıca حَسْبُكَ الْآنَ yerine كُفَّ أَوْ أَمْسِكَ "El çek -yahut: Tut-!" ifadeleri bulunmaktadır.¹⁶⁶

20. Rivayet

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ إِذَا قَبِضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةَ

Bize Ya'kûb b. Abdirrahmân, Amr'dan; o da Saîd el-Makburî'den; o da Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet etti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Yüce Allah şöyle buyurur; Mümin kulumun ailesinden sevdiğini elinden aldığımda, sonra o da benden ecrini istediğinde, benim katımda o kulumun mükâfatı ancak cennettir."¹⁶⁷

21. Rivayet

¹⁶² en-Nisâ (4), 41

¹⁶³ Buhârî, Fedâilu'l Kur'ân 32, 33, 35; Tefsîr (Nisâ) 9; Müslim, Salâtü'l müsâfirîn 40; Tirmîzî, Tefsîru'l Kur'ân 5; Ahmed b. Hanbel I, 380, 432; V, 355

¹⁶⁴ Buhârî, Fedâilu'l Kur'ân 33

¹⁶⁵ Buhârî, Fedâilu'l Kur'ân 35

¹⁶⁶ Buhârî, Fedâilu'l Kur'ân 35

¹⁶⁷ Buhârî, Rikâk 6; Ahmed b. Hanbel, II, 417

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ عَنْ عَوْفٍ عَنْ أَبِي الْمُنْهَالِ قَالَ لَمَّا كَانَ ابْنُ زِيَادٍ وَمَرْوَانُ بِالشَّامِ وَوَثَبَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِمَكَّةَ وَوَثَبَ الْفَرَاءُ بِالْبَصْرَةِ فَأَنْطَلَقْتُ مَعَ أَبِي إِلَى أَبِي بَرَزَةَ الْأَسْلَمِيِّ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَيْهِ فِي دَارِهِ وَهُوَ جَالِسٌ فِي ظِلِّ عُلْيَةٍ لَهُ مِنْ قَصَبٍ فَجَلَسْنَا إِلَيْهِ فَأَنْشَأَ أَبِي يَسْتَطْعِمُهُ الْحَدِيثَ فَقَالَ يَا أَبَا بَرَزَةَ أَلَا تَرَى مَا وَقَعَ فِيهِ النَّاسُ فَأَوَّلُ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ تَكَلَّمَ بِهِ إِنِّي احْتَسَبْتُ عِنْدَ اللَّهِ أَنِّي أَصْبَحْتُ سَاخِطًا عَلَى أَحْيَاءٍ قُرَيْشٍ إِنَّكُمْ يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ كُنْتُمْ عَلَى الْحَالِ الَّذِي عَلِمْتُمْ مِنَ الدَّلَّةِ وَالْقِلَّةِ وَالضَّلَالَةِ وَإِنَّ اللَّهَ أَنْقَذَكُمْ بِالْإِسْلَامِ وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَلَغَ بِكُمْ مَا تَرَوْنَ وَهَذِهِ الدُّنْيَا الَّتِي أَفْسَدَتْ بَيْنَكُمْ إِنَّ ذَاكَ الَّذِي بِالشَّامِ وَاللَّهِ إِنْ يُقَاتِلَ إِلَّا عَلَى الدُّنْيَا

Ebû'l-Minhâl Seyyar b. Selâme şöyle dedi: (Ebû Sufyân'ın oğlu) Abdullah b. Ziyâd ve Mervân b. Hakem Şam'da hâkim oldukları, Abdullah b. Zubeyr de Mekke'de hilâfet üzerine hareket ettiği, Basra'da da Kurrâ (yânî Haricîler) yine hilâfete karşı isyan ettikleri zaman, ben babam Selâme er-Riyâhî ile beraber Ebû Berze el-Eslemî (r.a)'nin yanına gittik, nihayet huzuruna girdik. O kendisine ait olan kamıştan yapılmış yüksek bir odanın gölgesinde oturuyordu. Biz onun yanına oturduk ve babam ondan hadîs rivayet etmesini istedi de:

— Yâ Ebâ Berze! İnsanların içine düştükleri hâli görmez misin? dedi.

Onun konuştuklarından ilk işittiğim şudur:

— Şübhesiz benim Allah katında sevap isteğim şudur: Kureyş'ten birtakım kabilelere öfkelen dim: Şübhesiz sizler, ey Arab topluluğu; sizler bilmekte olduğunuz şu zillet, azlık, sapıklık hâli üzere idiniz. Muhakkak ki, Allah sizleri İslâm ile ve Muhammed (s.a.) ile kurtardı, nihayet sizler görmekte olduğunuz şu izzet, çokluk ve hidayete ulaştınız. Ve şu dünya sizin aranızı ifsâd edip bozdu. Ve şu Şam'da bulunan adam (yânî Mervân b. Hakem) vallahi eğer mukâtele ederse muhakkak dünyâ için harp eder. Şu sizlerin arasında bulunan kimseler (yânî Basra kurrası olan Haricîler) vallahi mukâtele ederlerse muhakkak dünyâ için mukâtele ederler. Şu Mekke'de bulunan kimse (yânî Abdullah b. Zubeyr) de vallahi ancak dünyâ için mukâtele eder! dedim.¹⁶⁸

Bu hadiste şöyle rivayet farklılığı vardır:

¹⁶⁸ Buhârî, Fiten 21; İ'tisâm 1

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ عَوْفًا أَنَّ أَبَا الْمِنْهَالِ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا بَرزَةَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يُغْنِيكُمْ أَوْ نَعَشَكُمْ بِالْإِسْلَامِ وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bize Mu'temir tahdîs edip şöyle dedi: Ben Avf'dan işittim, ona da Ebû'l-Minhâl haber vermiştir. O da Ebû Berze Nadle b. Ubeyd el-Eslemî'den: Şübhesiz Allah Teâlâ İslâm ile ve Muhammed (s.a.) ile sizleri zengin kılmış yahut sizleri yükseltmiştir, dediğini işitmiştir.¹⁶⁹

II. HASBÎLİK KAVRAMININ YANSIMALARI

A. İMAN VE HASBÎLİK

1. İMAN

İman sözlükte, “Bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheyi yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak” anlamlarına gelir.¹⁷⁰

Terim olarak ise, Hz. Peygamber'i, Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde tasdik etmek, onun haber verdiklerini tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de iman kavramı 800 den fazla yerde geçer. İman etmeyi ve inananları nitelemek için “doğru söylemek” anlamındaki sıdk kökünün ayrıca kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için “şüpheden uzak olarak bilmek” manasında yakîn kökünün türevleri ve “huzur bulmak, güven duymak” anlamındaki itminân kavramı kullanılır. İbnü'l Cevzî (ö.597) “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel” şeklinde tanımladığı imanı Kur'ân'da beş manada kullanıldığını ifade eder.¹⁷¹

¹⁶⁹ Buhârî, İ'tisâm I

¹⁷⁰ Firuzâbâdî, *Tertibu'l-Kamusu'l-Muhît*, s. 182

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Sinanoğlu, “İman” DİA, XXII, 212

İnanma, düşünme ve duygulanma gibi insanın temel ruhi faaliyetlerinden birisidir.¹⁷² İnanç ve kanaatler davranışların iç dünyamızdaki kökleridir ve birçok önemli fonksiyonlara hizmet ederler. Bunlar ferdin kişiliğine bir devamlılık, onun günlük idrak ve faaliyetlerine bir mana verir, çeşitli hedefleri elde etmesine yardımcı olurlar.¹⁷³

İnanma hayatın dayandığı temel bir noktadır. İnsan, davranışlarındaki bütünlüğe ancak inançları sayesinde ulaşır. İnanma hem insanın temel bir faaliyeti hem de başta gelen bir ihtiyacıdır.¹⁷⁴ İnanmak, bir düşüncüyü benimsemek, bir düşünceye gönülden bağlı olmak; ruhsal, toplumsal güçleri birleştirip bütünleştirmektir.¹⁷⁵

İnançlı insan, sahip olduğu dini değerleri yaşaması sayesinde kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.¹⁷⁶

İman şahsiyetin tutarlılık ifadesidir. Objesi ne olursa olsun, iman, psikolojik anlamda bir şahsiyetten bahsetmek için zorunlu görünmektedir. Bu anlamda insanın bütün kararlarının hatta hareketlerinin arkasında iman vardır. Bu iman, Allah'a yönelik olabileceği gibi servete, kadına, saltanata vs. yönelik de olabilir.¹⁷⁷

İman mahiyeti itibarı ile birçok boyuttan teşekkül eder. Bu boyutların ahenkli ve uyumlu bir şekilde bir araya gelmesinden mutlak manada olgun, bütün iman oluşur. En genel anlamda iman iç ve dış olmak üzere iki boyuttan meydana gelir. Psikolojik boyut zihinsel, duygusal ve iradi unsurların bir araya gelmesiyle teşekkül eder. Duygusal unsurların içeriği, sıdk, sevgi, korku, fedakârlık, tam bir teslimiyet, ihsan, ihlâs, yakın, güven gibi olgularla doludur. Dil ile ikrar ve amel ise, imanın dışa yansıyan tezahürleri olarak dışsal boyutu oluşturur.¹⁷⁸

2. İMAN-İHTİSAB

İman-İhtisab ilişkisini öncelikle Kur'ân merkezli inceledikten sonra konu ile ilgili hadisleri tetkik edeceğiz.

¹⁷² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.155

¹⁷³ Şentürk, *İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişmesindeki Fonksiyonu*, s. 255

¹⁷⁴ Hökelekli, *Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü*, s. 22

¹⁷⁵ Köknel, *Akıl İle Düşünce Gücü*, s. 383

¹⁷⁶ Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 121

¹⁷⁷ Öztürk, *Din ve Fitrat*, s. 30

¹⁷⁸ Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, s. 9

Kur'ân'da iman–ihtisab ilişkisini gösteren bir çok örnek vardır. Özellikle Peygamberlerin kıssalarında bu durumu en güzel şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Şimdi örnekler ışığında konuyu işlemeye çalışalım.

Hız. İbrahim'in sahip olduğu iman, Kur'ân'da hasbî imanın en güzel örneklerindendir. Hasbî iman: İbrahimî imandır. İbrahimî imanda Allah'a itimat vardır, güven vardır, emniyet, teslimiyet ve fedakarlık vardır.

İbrahimî iman Hız. İbrahim'in Hız. İsmail'ini, Rabb'ine kurban verirken sergilediğı tavırda kendini göstermiştir. Hasbî iman da Hız. İsmail'in *“Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağı erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun,” dedi*¹⁷⁹ sözünde dile gelen imandır.

Hasbî iman, yaptığını Allah rızası için yapma esasına dayanır. Şan, şöhret, dünyevî herhangi bir beklenti söz konusu değildir. İsrailoğullarının bu tavrında ise imandaki bu hasbîliği göremiyoruz.

Kur'ân-ı Kerim'in pazarlıksız imana dair gösterdiği en çarpıcı örneklerden biri firavunun sihirbazlarıdır. *“Sihirbazlar ise secdeye kapandılar”. Âlemlerin Rabbine iman ettik” dediler. “Musa'nın ve Harun'un Rabb'ine ” dediler. Firavun dedi ki: “Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında (başınıza gelecekleri) göreceksiniz! Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!” Onlar da : “Biz zaten Rabbimize döneceğiz”.dediler. Sen sadece Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandığımız için bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize bol bol sabır ver, müslüman olarak canımızı al, dediler.*¹⁸⁰ Tek istekleri vardı. İmanla ölmek için sabır.

Olayın, eş-Şuara suresinde anlatılan kısmında burada olmayan bir ayrıntı vardır. Bu ayrıntıdan, sihirbazların iman ettikleri için, değil pazarlık yapmak, engin bir tevazu ve Rabb karşısında duydukları haşyetle *“Zararı yok, dediler, (nasıl olsa) biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz. Biz, ilk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız.”* dediklerini öğreniyoruz.¹⁸¹ İstedikleri tek ücret, affedilmeleriydi.

---

¹⁷⁹ es-Sâffât (37), 102

¹⁸⁰ el-A'raf (7), 120–126

¹⁸¹ eş-Şuarâ (26), 50, 51

İşte burada kayıtsız şartsız Allah'a teslim olmanın daha ilk anda bile insana kazandırdığı şahsiyet, güç ve kararlılık diğer bir deyişle hasbîlik görülmektedir. Eğer sihirbazlar Firavun'un düzenine göre bir çıkar hesabı yapmaya kalkışsalar, asla böyle bir tavır gösteremezlerdi. Çünkü görünüşte, yaşadıkları mevcut ortamda iman etmeleri dünyevi menfaatleriyle çatışıyordu. Hasbî imanda Allah'a belirli şartlara bağlı olarak kul olunmaz. Çünkü gerçek iman, hiçbir koşula bağlı olmayan imandır. Sihirbazların gösterdikleri de, Allah'a ve dine samimi yaklaşan, hiçbir şarta bağlı olmayan hasbî bir imandır.

Bir başka örnek ise şudur: *"Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyle dedi: Siz bir adamı "Rabbim Allah'tır" diyor diye öldürecek misiniz? Halbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azâbın), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez."*¹⁸²

İman etmiş olan bu kişi, Firavun'un öfkelenildiği ve Peygamberi öldürmekle tehdit ettiği bir anda hayat tehlikesine rağmen ortaya çıkmış ve Hz. Musa'ya büyük bir destek vermiştir. Böyle bir anda, Firavun gibi bir zalime karşı durmak, bu kişinin imanını ve Allah'a karşı olan güçlü sadakatini ortaya koymaktadır. Mümin olan bu kişi, kalbinde taşıdığı güçlü iman ile Firavun'un karşısında durabilme cesaretini göstermiştir. Bu da, bu kişinin Allah'a olan güçlü sadakatini ve Allah'ın rızasını kazanmakta hiçbir engel ve zorluk tanımadığını ortaya koymaktadır.

*"Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: "Bize katılın" diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. (Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır."*¹⁸³

Münafıklar, müminleri savaştan alıkoymak için her türlü yola başvuruyorlardı. "Eğer gücümüz olsaydı biz sizden daha önce savaşa çıkar, geri dönmeniz Muhammed'in yanında ölmekten iyidir" diyorlardı. Bu sözler müminlerin ancak iman ve ihtisabını artırmıştı.¹⁸⁴

---

¹⁸² el-Mü'min (40), 28

¹⁸³ el-Ahzâb (33), 18,19

¹⁸⁴ Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, III, 417

Hız. Yusuf kıssası da konumuza örnek olabilir: Vezirin karısı: *“Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, (bundan) şiddetle sakındı. Andolsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır! (Yusuf:) Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi. Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü O çok iyi işiten, pek iyi bilendir.”*¹⁸⁵

Bir başka örnekte Yüce Allah, inanlara Firavun'un karısını misal gösterir: *“Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! demişti.”* demişti.¹⁸⁶

Firavun'un karısı büyük bir zenginliğin içinde olmasına rağmen dünyevi hırslara kapılmamış, sadece Allah için yaşayacağı bir hayatı tercih etmiş, Allah'ın hoşnutluğunu, rızasını, her şeyin üstünde tutmuştur. Bu yüzden de Allah'a itaati, tevekkülü, üstün sabrı ve olgunluğu ile peygamber olmadığı halde bütün insanlara örnek olarak Kur'ân'da zikredilmiş değerli bir müslüman kadındır.

Hasbî bir inananın en büyük hedefi beklentisiz olarak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışıp çabalamak, hesapsız/çıkarısız, Allah'ın emir ve yasaklarını sorgusuz bir şekilde harfiyen yerine getirmektir. Allah samimi ve ihlâslı bir şekilde hayırlı işlerle uğraşan emir ve yasaklara uyan kullarının ahiretteki mükâfatlarını eksiksiz olarak sunacağını şöyle ifade etmektedir.

*“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*¹⁸⁷

“Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. "Ey kavmim! dedi, bu elçilere uyunuz! Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir. Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Hâlbuki hepiniz O'na döndürüleceksiniz. "O'ndan başka tanrılar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefâati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar. İşte o zaman ben apaçık bir

---

¹⁸⁵ Yûsuf (12), 32–34

¹⁸⁶ et-Tahrîm (66), 11

¹⁸⁷ es-Saff (61), 10–11

*sapıklığın içine gömülmüş olurum. Şüphesiz ben, Rabbinize inandım, beni dinleyin. Ona: Cennete gir" denilince. "Keşke, dedi, kavmim bilseydi."*¹⁸⁸

Bu ayeti Taberî şu olayı naklederek açıklar. Kazancının yarısını ailesine, yarısını fakirlere tasadduk eden, şiddetli rahatsızlığı olmasına rağmen Allah elçilerinin öldürüleceğini duyan Habib en-Neccâr, o haliyle şehrin en uzak yerinden koşup gelerek kendilerinden hiçbir menfaat beklemeyen elçilere kavmini inanmaya çağırdı. Bu rivayetin arkasından şu olayı da aktarır. Müseyleme'nin huzuruna bir mümin çıkarılır. Müseyleme ona Muhammed'e inanıyor musun? der. Evet, cevabını alınca, bana inanıyormusun diye sorar? Seni duymuyorum diye cevap verir mümin. Müseylime Muhammed'e gelince duyuyorsun bana gelince duymuyorsun öyle mi? dedikten sonra mümini uzuvlarını parça parça kesmeye başlar. Aynı sorular devam eder. Verilen cevap da aynıdır. Ta ki mümin ölünceye kadar. İşte Yasin kıssasında anlatılan kişi ile o müminin isimleri Habib idi.¹⁸⁹

Birtakım şartlara dayalı bir iman makbul değildir. Başka bir ifadeyle iman asla pazarlık kabul etmez. İsrailoğulları Allah'a itimatsızlıkları yüzünden peygamberleri Hz Musa ile pazarlık yapıyorlardı. Onların durumu ve âkıbetleri şöyle bildirildi: "Sen Allahı bize göster, biz de inanalım. *"Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı"*.¹⁹⁰

Buruc suresinde kısaca yer alan¹⁹¹ ve Hz. Peygamber (s.a.)'in genişçe açıkladığı 'Ashâbu'l Uhdûd' olayı hasbîlik tavrı olarak zikredilmeye değerdir:

Geçmiş milletlerden birinde halka ve din adamlarına "dininden dön!" baskısı yapan zalim bir kral vardır. Hatta inancı uğruna direnen bir rahibi testere ile ortadan ikiye bölecek kadar ileriye gitmiştir. Yolların başlarına hendekler kazılmasını ve içlerinde ateşler yakılan hendeklere dininden dönmeyenlerin atılmasını emretmiştir. Bir ara, beraberinde çocuğu olan bir kadın getirilir. Kadın oraya düşmekten çekinince çocuğu:"Anneciğim sabret. Zira sen hak üzeresin!" der."¹⁹²

Hendek ashabında gördüğümüz gibi en zor şartlarda imanı seçmek, ahireti tercih etmek ve tüm bu davranışların karşılığını Allah'tan beklemek hasbî mümin tavrıdır.

¹⁸⁸ Yâsîn (36), 20–27

¹⁸⁹ Taberî, Câmiu'l Beyân, XX, 503

¹⁹⁰ el-Bakara (2), 55

¹⁹¹ el-Burûc (85), 4–7

¹⁹² Hadisin tam metni için bkz. Müslim, Zühd 73

Yukarıda zikredilen bir hadisin benzerini Habbâb b. Eret (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: (İslâm'ın ilk günlerinde) Resûlullah, Ka'be'nin gölgesinde kaftanını yastık yaparak dayandığı bir sırada kendisine (Kureyş müşriklerinin işkencelerinden) şikâyet ettik:

— (Ya Resûlallah!) Bizim için Allah'tan zafer dileyemez misin? (Bunların zulmünden) kurtulmamız için Allah'a dua edemez misin? dedik.

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

— "Sizden önceki ümmetler içinde öyle (mazlum) kişi bulunmuştur ki, müşrikler tarafından onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi bu çukura (başı meydanda kalarak) gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, başı üstüne konulur, ikiye bölünürdü de (bu işkence) o mümini dinînden döndüremezdi. (Bir başkasının da) demir taraklarla etinin altındaki kemiği ve siniri taranırdı da bu işkence o mümini dinînden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki, Allah, İslâm Dinî'ni muhakkak surette kemale erdirecektir. Öyle bir derecede ki, bir süvari (yalnız başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar (selâmetle) gidecek, Allah 'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak yahut koyun sahibi yolcu, koyunu üzerine kurt saldırmamasından korkacaktır. Fakat sizler acele ediyorsunuz."¹⁹³

İmanı, kalbin ve benliğin onayladığı ve bağlandığı bir durum olarak kabul ettiğimizde, bu bağlılık ve onayın güçlenmesi ve zayıflaması yönünde bir artış ve eksilmesi elbette mümkündür. Münafık karakterli kimselerde imanın azaldığı ve küfre yaklaştığı görülür. Gerçek mü'minlerde ise imanın artışı ve bağlılığın güçlenmesi, olgunlaşması göze çarpar. Kur'ân'da bunu açıkça görebiliriz: *"Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: "Bu sizin hanginizin imanını artırdı?" İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler."*¹⁹⁴ *"Bir kısım insanlar, müminlere: "Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!" dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!" dediler."*¹⁹⁵

"Allah bize yeter" diyerek sergilenen duruşu şu hadisler de izah etmektedir:

¹⁹³ Buhârî, Menakıb 25,89; İkrâh 2

¹⁹⁴ et-Tevbe (9), 124

¹⁹⁵ Âl-i İmrân (3), 173. Ayrıca bkz. Nisâ (4), 46; el-Enfâl (8), 2; el-Ahzâb (33), 22; Muhammed (47), 17; el-Müddessir (74), 31

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالُوا إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

İbn Abbâs (r.a.): "Hasbunallâhu ve ni'mel-vekîl=Allah bize yetiştir, O ne güzel vekildir" cümlesini İbrahim Peygamber, Nemrûd ateşi içine atıldığı zaman söyledi. Ve yine bu cümleyi Muhammed (s.a.) ile sahâbîleri de: "*Halk kendilerine; (Düşmanlarınız olan) insanlar size karşı ordu topladılar, o hâlde onlardan korkun, dedikleri zaman bu söz onların imanını artırdı ve: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir, dediler.*"¹⁹⁶

Bu ayet hakkında¹⁹⁷ şöyle bir olay nakledilir: Ebû Süfyan Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.)'e dilersen gelecek yıl Bedr-i suğra'da buluşalım dedi. Hz. Peygamber (s.a.): 'İnşallah bu söz, senin ve bizim aramızda bir antlaşmadır.' dedi. Bir yıl sonra Ebû Süfyan, Mecenne'ye kadar geldi. Allah kalbine korku salıverip Mekke'ye dönüş kararı aldıktan sonra yolda Nuaym b. Mesud el-Eşcaî ile karşılaştı. Ebû Süfyan ona; 'Benim Bedir'e gitmemem Muhammed'in ise oraya gitmesi onların cesaretini artırır. Sen Medine'ye git. Onların yerinde kalmalarını sağla. Ve bizim asla karşı konulamaz büyük bir topluluk olduğumuzu söyle. Benden sana on deve mükâfat var' dedi. Ebû Nuaym, Medine'ye geldiğinde insanların Ebû Süfyan buluşması için hazırlandıklarını görür. Onlara: Ne kötü düşünce! Büyük bir ordu size karşı hazırlanmışken onlardan akıl sahipleri hariç, kimse kurtulamaz, dedi. Bazı sahabiler savaşa çıkmayı doğru bulmadılar. Resûlullah (s.a.): "Allah'a yemin ederim ki, tek kişi bile olsam mutlaka çıkacağım. Kim korkaksa döner, kim de cesaretli ise savaş için hazırlık yapar. Ve arkasından **حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ** dedi."¹⁹⁸

"Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız? (Bir kısmı:) Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin! dediler."¹⁹⁹ ayetlerini tefsir eden Beğavî, şu olayı nakleder: Nemrud ve milleti bir araya gelince İbrahim (a.s.) etrafı çevrili bir yere hapsedtiler. İbrahim (a.s.) için en dayanıklı odunları toplamaya başladılar. Hatta biri hasta oldumu Allah bana şifa verirse, bir diğeri eğer adağım gerçekleşirse İbrahim'in ateşi için odun toplayacağım diyorlardı. Bazısı odun satın almayı ve onu ateşe atmayı vasiyet

¹⁹⁶ Buhârî, Tefsîr (Âl-i İmrân) 13

¹⁹⁷ Âl-i İmrân (3), 173

¹⁹⁸ Taberî, Câmiu'l beyan, I, 405

¹⁹⁹ Enbiya (21), 67,68

ediyordu. Kadın yün eğiriyor, onun parasıyla odun satın alıyor ve karşılığını dini anlayışından bekleyerek (احتساب دينها) ateşe atıyordu. İbrahim (a.s.) mancınika konuluyor. O sırada yer, gök, bunun içindekiler, melekler, tüm yaratılmışlar, tek bir ağızla ‘Rabbimiz! Halil’in ateşe atılıyor, yeryüzünde ondan başka ibadet eden yoktur. Bize izin ver ona yardım edelim’ dediler. Allah şöyle cevap verdi. ‘Ondan başka benim dostum yoktur. Ben onun ilahıyım. Benden başka ilahı yoktur. Eğer sizden yardım isterse size izin veriyorum. Ama benden başka kimseden yardım istemezse ben onu bilirim. Çekilin aramızdan’ dedi. İbrahim (a.s.) ateşe atılacağı zaman suların bekçisi, istersen ateşini söndüreyim, rüzgâr görevlisi, istersen ateşi havaya savurayım dedi. İbrahim (a.s.), size ihtiyacım yok. Allah bana yeter, o ne güzel vekildir (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) dedi.²⁰⁰

Kirmânî, tefsirinden alıntı yaptığımız Beğavî’den nakille , ihtisabın ecir talep etmek olduğunu söyledikten sonra mümin-muhtesib ilişkine değinerek muhtesib olmayanın mümin olamayacağı, mümin olmayanın, muhtesib olamayacağını belirterek, bu iki vasfın birinin varlığının diğerine bağlı olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

Aynî, iman ve hasbîlik ilişkisi hakkında şu açıklamayı yapmıştır. “İman ve ihtisab kelimeleri birlikte zikredilmesinin anlamı nedir? Çünkü mümin ancak muhtesib olur, muhtesib ancak mümin olur. Biri diğerinin anlamını kapsamıyor mu? diye sorulursa şöyle cevap veririz. Bir kimsenin bir şeye inanması onu mutlaka samimi (muhtesib) yapacağı anlamına gelmez. Belki riya ve gösteriş için yapabilir. Ama muhtesib (muhtesib), herhangi bir işte beklenti içersine girmeyip, bağışlanmasına sebep olan o işi, sırf kendisine emredildiği için yapandır.”²⁰²

Müslüman olmak, Allah’a ve Resulü’ne teslimiyetin bir ifadesidir. Bu teslimiyette zorlama değil, gönüllülük; hesabılık/art niyet değil, hasbîlik/samimiyet söz konusudur. *“Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resulü'ne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak "İştittik ve itaat ettik" demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁰³

Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Allah'ın rızasını kazanmak, her ne zorluk içerisinde olunursa olunsun, Allah'a karşı ancak güçlü bir sadakat göstermekle hasbîlik anlayışı ile mümkün olabilmektedir.

²⁰⁰ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, V, 326,327

²⁰¹ Kirmânî, *Şerhu Buhari*, I, 159

²⁰² Aynî, *Umdetu'l Kârî*, I, 268

²⁰³ en-Nûr (24), 51

İmanın hakikati, çıkarsız, samimi, içten, dünyevi herhangi bir talep olmaksızın, yalnız Allah'ın rızası uğrunda, kalbin tasdikidir. Hesabi değil hasbî iman gerçek imandır. Bir ayette hakiki iman nasıl olması gerektiği şöyle ifade edilmiştir: *Bedevîler "İnandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama "Boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*²⁰⁴ Bu ayetin sebebi nüzulu şöyle anlatılır: Esed oğullarından bir topluluk, bir kıtlık senesinde Medine'ye gelerek iman ettiklerini söylemişler ve Hz. Peygamber'e "Sana yüklerimiz ve ailelerimizle geldik. Seninle falan kabile gibi savaşmadık" demişler, sadaka istemişlerdi. Ayet onların bu durumunu tahlil ederek, onların kalpten tasdik etmediklerini, sadece dilden teslimiyetlerini belirttiklerini ifade etmektedir.²⁰⁵

Rasim Özdenören bu konuda şunları söyler: "Müslüman, ne daha fazla gelir elde etmek, ne total gelirin adil dağılımını sağlamak, ne insanlar arasında barışı, sükûnu, kardeşliği tesis etmek için müslüman'dır. Bu veya benzeri şeyler İslâmî bir hayat sürdürmenin doğal sonuçları olarak ortaya çıkarlar. Kendi başına bunların hiçbirini ulaşılabilecek bir gaye ve hedef diye alınmaz. Müslüman için, hedeflerin en önünde ve sonunda bulunan biricik husus yalnız ve ancak Allah'ın rızasını kazanma faaliyetidir." "Bugünün müslümanlarında, teslim oluştaki hasbîlik az çok ortadan kalkmıştır. O, İslâm'ı yalnız emir ve yasaklara teslim olmaktan ibaret bir hâdis olarak görmemektedir sanki. Teslim olmakla birlikte, bir şeyler de ummakta ve beklemektedir." "Mesele ilk müslümanların İslam'a teslim olurken gösterdikleri hasbîlikteki inceliği kavramakta ve onlara benzemeye çalışmakta yoğunlaşmaktadır. İslâmî anlamda teslim oluştaki, hiçbir dünya kaygısının yeri olmadığı, gerçek anlamıyla iman etmenin insanları zaten bu tür endişelerden münezzehe kıldığı idrak edilebilmelidir."²⁰⁶

Buna göre, hasbî iman sahibi yalnızca Allah'ı razı etmekle yükümlüdür ve başka insanların takdiri ya da beğenisi peşinde koşmaz. "*Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur.*"²⁰⁷ "(Resûlüm!) İşte biz böylece her peygamber için suçlulardan düşmanlar peydâ ettik. Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin

²⁰⁴ el-Hucurât (49), 14

²⁰⁵ Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV, 184,185

²⁰⁶ Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*, s. 33–41

²⁰⁷ ez- Zümer (39), 36

yeter.”²⁰⁸ ayetlerine göre düşünür ve yaşar. Tüm hayatı Rabbimiz'i hoşnut edebilme amacına yöneliktir. Dinin temeli budur. Kur'ân'da, bu dinin, yani Hz. İbrahim'den bugüne uzanan hak dinin özelliğinin, tüm hayatın Allah'a adanması olduğu haber verilir. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

*“De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi. De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.”*²⁰⁹

Kur'ân'da bu şekilde Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla “yarışıp öne geçenler”den²¹⁰ söz edilir. Ancak Kur'ân'da insanlar içinde Allah'a, *bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır*²¹¹ ayetinde belirtildiği gibi, imanın gereklerini yaşamayan kimselerden de bahsedilir.

Ayetlerden de anlaşıldığı gibi, müminlerin diğer insanlardan medet umma, onlardan karşılık bekleme gibi bir tavırları yoktur. Bu, mümine çok güçlü ve sağlam bir karakter kazandırır. Mümin her ortamda, herkesin karşısında doğru olanı, yani Allah'ın emirlerini yerine getirir. Ne kimseden takdir bekler ne de kimseden çekinir. Yanlızca Allah'ın hoşnutluğunu ister. Nitekim Allah Kur'ân'da, müminleri “*kınayıcının kınamasından korkmayanlar*”²¹² olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle, müminin olaylar ve insanlar karşısında karakteri ve tavrı hiçbir şekilde değişmez.

Ebû Hureyre (r.a.) de Resûlullah'ı şöyle buyururken işitmiştir: "İsrail oğulları'ndan emzikli bir kadın bir gün oğlan çocuğunu emzirdiği sırada yanından yakışıklı bir süvari geçti. Kadın: Allahım, oğlumu bunun gibi olmadan öldürme! dedi. Çocuk hemen: Allahım, beni bunun gibi yapma, dedi de sonra tekrar memeye döndü.

Bu sefer oradan sürüklenen ve kendisiyle oynanan bir kadın geçirildi. Çocuğun annesi: Allahım!, oğlumu bu kadın gibi yapma, dedi. Oğlu yine: Allahım, beni bu kadın gibi yap! dedi. Kadın çocuğuna: Niçin böyle dedin? diye sordu da çocuk şöyle dedi:

— O süvariye gelince, o bir kâfirdir.

وَأَمَّا الْمَرَأَةُ فَاِنَّهُمْ يَقُولُونَ لَهَا تَرْنِي وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ وَيَقُولُونَ تَسْرِقُ وَتَقُولُ

حَسْبِيَ اللَّهُ

²⁰⁸ el-Furkân (25), 31

²⁰⁹ el-En'âm (6), 161,162

²¹⁰ el-Fâtır (35), 32

²¹¹ el-Hac (22), 11

²¹² el-Mâide (5), 54

O kadına gelince: Sahipleri ona: Sen zina ettin, diyorlardı da o Hasbîye'llâhu “Allah bana yeter” diyordu; sahipleri ona: Sen hırsızlık yapıyorsun diyorlardı da, o yine Hasbîye'llâhu “Allah bana kâfidir” diyordu.”²¹³

Allah Rasûlü (s.a.)’in ashabının, ona karşı olan muhabbeti de derin ve sağlam imanın en açık göstergesidir. Mirac olayının sabahında müşriklerden bazıları Hz. Ebu Bekir’e koşup “Ey Eba Bekir haberin var mı? Senin arkadaşın dün gece Beyt-i Makdis’e gittiğini, orada namaz kılıp Mekke’ye döndüğünü söylüyor” dediler. Hz. Ebu Bekir hiç tereddüt etmeden “Yemin ederim ki O söylüyorsa doğrudur” diye cevap verdi. Rasulullah (s.a.), Hz. Ebu Bekir’e “sen siddîk’sin” iltifatında bulunmuştur²¹⁴.

İbn Mes’ûd (r.a.) şöyle dedi: Ben Mıkdâd b. Esved’in ağzından gayet kesin bir söz söylediğine şahit oldum ki, o sözün sahibi olmak bana, ona kıyas olunabilen her kıymetli sözden daha sevimlidir. Mıkdâd, müşrikler üzerine hareket etmeye çağırıyor ve Peygamber’in huzuruna gelerek; Biz Musa’nın kavminin “*Ey Musa! Sen ve Rabbin giden savaşın,*”²¹⁵ dedikleri gibi söylemeyiz. Lâkin biz senin sağında, solunda, önünde, arkada düşmanla çarpışırız! dedi. İbn Mes’ûd (r.a.): Mıkdâd’ın bu sözü üzerine Peygamber (s.a.)’in yüzünün parladığını ve Mıkdâd’ın sözünün O’nu sevindirdiğini gördüm, demiştir.²¹⁶

Hiz. Peygamber (s.a.) gerçekten imanı özümseyenleri şöyle anlatıyor:

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ

Bize Eyyûb, Ebû Kılâbe'den, o da Enes (r.a.)'den rivayet etti. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Üç haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa iman tadını almış olur. Allah ve Resulünü bu ikisi dışındaki her şeyden daha çok sevmek, sevdiğini sırf Allah için sevmek, Allah, İslam’ı nasip ettikten sonra tekrar küfre, inançsızlığa düşmekten ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak.”²¹⁷

²¹³ Buhârî, Enbiya 54; ayrıca bkz. Salât 527; Mezâlim 35; Enbiya 48; Müslim, Birr 2; Ahmed b. Hanbel, II, 395

²¹⁴ İbn Hişâm, Sîre, I, 39

²¹⁵ el-Mâide (5), 24

²¹⁶ Buhârî, Meğazi 4; Tefsir 4

²¹⁷ Buhârî, İman 9, 14; Edeb 41; İkrâh 2

Yukarıdaki örnekler, iman-hasbîlik münasebetini, hasbî bir imana sahip olmanın önemini ortaya koyuyor. İmanın ölçüleri içinde üst düzey bir dini hayat sürme, imanı yaşayarak tecrübe etme, bir bakıma hasbî bir imana sahip olmaktan geçer. Ancak Allah'ın razı olmayacağı, fitrata uygun olmayan aşırılıklardan uzak olmak gerekir.

İslam dinine girmekle öne geçen ilk muhacirler haklarında Kur'an'ı Kerimde "es-Sabikun-el-evvelun"²¹⁸ şeklinde buyrulmuştur. Çünkü bu nesil "Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol"²¹⁹ düsturuyla yetişmiştir. Bu iman, "Güneş sağıma, ay da soluma verilse, Allah dinini hâkim kılincaya ya da bu uğurda ölünceye kadar asla görevi terk etmem"²²⁰ ifadesini rehber edinmişlerdir.

Sahabe kıvamının dışı vurumu, çarpıcı bir şekilde fütursuzluk, tereddütsüzlük, ya da hesabi/çıkarıcı olmamak yani amelilik/pratiklik ve hasbîlik olarak gözükmektedir. Onlar Allah'tan gelen mesajlara Hz. Peygamber'e inanan²²¹ ve inançları ile ilgili olarak öğrendiklerini yani bilgilerini "semi'na ve eta'na = duyduk ve uyduk anlayışı içinde yaşayan, amele dönüştüren ve bunda asla tembel olmayan bir yapıyı temsil etmektedirler. Bir işin, eylemin ve amelin Allah rızası için yapılması demek peşincilikten ve hesabîlikten uzaklaşıp sırf Allahu Teâla tarafından emredilmiş olduğu için ve karşılığını kişilerden ve toplumdan değil, sadece Allah'tan bekleyerek (ihtisaben) yapılması demektir. İşte bu ilkenin sahâbilerin hayatında pek belirgin özellik olduğunu "Onlar Allah'ın lütuf ve rızasını isterler"²²² ayetindeki ilâhi şahadetten öğrenmekteyiz.²²³

Tasavvufta insan-ı kâmil, Allah'ın her mertebedeki tecellilerine (sıfat ve kudretlerine) mazhar olan insan anlamındadır. Bu tarifteki en büyük amil de Hz. Peygamber'in "Allah, Âdemi kendi (Rahman) suretinde yarattı"²²⁴ hadisidir. Hicri IV. yılda Basra'da, Abbasiler döneminde siyasi çekişmelerin yaygın olduğu bir zamanda, dinî, felsefî, ahlakî ve ilmî amaçla ortaya çıkan "İhvan-ı Safa" adındaki hareket, özlenen İslam toplumunun bir manada insan-ı kâmillerin özelliklerini ortaya koymuşlar, bunların temelini takva, harcını doğruluk, çatısını ebedi nimetlere ulaşmak

²¹⁸ Tevbe (8), 100

²¹⁹ Müslim İman 62; Timizi, Zühd 161; İbn Mâce, Fiten 385; Ahmed b. Hanbel, III 413, IV,385

²²⁰ Kandehevî, *Hayatü's-Sahabe*, s.58

²²¹ el-Bakara 2/21

²²² Fetih 48/29

²²³ Çakan, *Sahabe Kıvamı*, s. 26 -30.

²²⁴ Buhârî, İstizân 1

için vefa ve emanete riayet ile Allah'ın rızası dışında beklentisi olmama şeklinde şablonlaştırmışlardır.²²⁵

Kişinin imanı Hz. Ömer misali bütün bedeni kuşatmalı,²²⁶ hayatın tüm olumsuzluklarına bu sığınakla karşı durabilmelidir. Öyle bir iman ki, Abdullah b. Mes'ûd: “Ömer İslâm'a girdiğinden beri bizler azizler (yânî gâlibler) olmakta devam ettik”²²⁷ demiştir. Sahabenin iman hassasiyetini, Muâz b. Cebel de, bir zâta: Bizimle bir süre otur da îmânınızı artıralım,²²⁸ imanının düşünme ve tefekkürle yenileneceğini anlatarak gösteriyordu.²²⁹

Yapılan her hayırlı işin ecrinin kişinin samimiyeti ve niyetine göre kat kat artırılacağı bilinciyle “el ne der değil Allah ne der” düşüncesiyle yapılmasıdır hasbîlik. İman ile hasbîlik arasındaki ilişki elbette kalpte odaklanmaktadır. Her birinin makbuliyeti ve hedefi, Allah'ın rızası için olmasıdır. Burada da niyet devreye giriyor. Şimdi niyet–hasbîlik ilişkisine geçebiliriz.

B. NİYET-HASBÎLİK

Niyet “azmetmek, kesin olarak irade etmek, kastetmek, kalbin bir şeye karar vermesi, hangi işin ne için yapıldığının açıklıkla farkında olunması”²³⁰ demektir. Herhangi bir işi Allah için safiyetle istemek ve ne yaptığını bilmektir.²³¹

İslam'ın en ziyade ehemmiyet verdiği konulardan biri niyettir. Kişinin yaptığı işler niyete göre değer kazanır; Allah nazarında da kul nazarında da bu böyledir. Aynı fiili yapan iki ayrı kişi niyetlerindeki farklılık sebebiyle birbirine zıt karşılık görebilirler. Bu sebeple, Kur'an' da ve bilhassa hadislerde niyetin ehemmiyetine dikkat çeken beyanlar çokça gelmiştir. Şu ayette, insanların niyetlerine göre hesaba çekilecekleri belirtilmiştir: “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.”²³²

²²⁵ Geniş bilgi için bkz. Uysal, “İhvan-ı Safa”, DİA, XXII, 5

²²⁶ Buhârî, İman 15; Menâkıb 6; Ta'bir 17; Müslim, Fedâilu's-Sahabe 15

²²⁷ Buhârî, Fedâilu's-Sahabe 6

²²⁸ Buhârî, İman 1

²²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, I, 63

²³⁰ Cevherî, a.g.e., II, 1823,1824

²³¹ Niyet hakkında geniş bilgi için bkz. Arık, *Hadislerle İrşad Rehberi*, 29–32

²³² el-Bakara (2), 284

Kur'an'da niyet kelimesi sarîh olarak zikredilmiyor ise de, âlimler bazı ayetlerin niyetle ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlardan biri şu ayettir: " *Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanîfler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.* ²³³ Keza, "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir. ²³⁴ Âlimler, burada peygamberlere vahyedildiği bildirilen şeyin ibadette ihlâs ve samimiyet olduğunu belirtirler. İhlâs ve samimiyet ise niyetle gerçekleşir, niyet de ameli Allah rızası için yapmak demektir. İslam'da yapılan amellerin değeri niyete göre belirlendiği için, niyetin önemli bir yeri vardır.

İbadet, yaratılışın gayesi, Yüce Allah'a saygı ve bağlılığın açık bir göstergesidir. İbadetlerin makbul olması, usulüne uygun olarak, sırf Allah'ın rızası gözetilerek yapılmasına bağlıdır. *O ki, Allah yolunda malını verir, temizlenir. Onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. O ancak Yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır.* ²³⁵ ayetleriyle, sadece Allah'ın rızası gözetilerek yapılan amellerin kabul edileceğine dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber de "Şüphesiz Allah, kendi rızası gözetilerek yapılan amellerden başkasını kabul etmez" ²³⁶ sözleriyle, dünyevî çıkar ve beklentilerin kuşattığı amellerin kabul edilmeyeceğini vurgulamışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'de, Peygamberlerin tebliğ görevlerini derin bir ihlâs ve samimiyet içerisinde yerine getirdikleri ve insanlardan hiçbir karşılık beklemedikleri, ümmetlerine söyledikleri şu ortak sözlerle dile getirilmektedir: "*Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.*" ²³⁷ Kur'ân-ı Kerim'de, dua ederken Cenab-ı Hakk'ın rızasını dileyen yoksulların bu özelliği şöyle övülür: "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!*" ²³⁸

²³³ el-Beyyine (98), 5

²³⁴ eş-Şûrâ (42), 13

²³⁵ el-Leyl, (92), 18–21

²³⁶ Nesâî, Cihad 24; Ahmet b. Hanbel, IV, 126

²³⁷ eş-Şu'arâ (26), 109, 127, 145, 164, 180

²³⁸ el- En'âm, (7), 52

Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber'den yoksulları yanından uzaklaştırması şartıyla görüşebileceklerini bildirmişlerdi. Hz. Peygamber de sadece onlar gelmek istediklerinde bunu kabul edebileceğini bildirince bu ayet inmiş, yoksullar, saf niyet ve ihlâsları sebebiyle Yüce Allah'ın yardımına mazhar olmuşlardır.²³⁹

Enes b. Malik (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.) den şöyle bir hadis nakleder: “Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır. (نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ)”²⁴⁰

Sehl b. Sa'd (r.a.) tarikiyle gelen bir başka rivayette: “Müminin niyeti amelinden hayırlıdır. Münafığın ameli de niyetinden hayırlıdır. Hepsi niyetine göre amel eder. Mümin bir amel işledimi kalbinde bir nur parlar”²⁴¹ diye müminin niyeti ile münafığın niyeti arasındaki fark belirtilmektedir.

Niyeti sağlam, doğru, hasbî olmayan insanın kişiliğinde korku duygusu hâkimdir. Karşılaştığı kişi ve olaylar karşısında sevgi ve inançla değil de korkularıyla hareket ettiği için bilinçli veya bilinçsiz olarak kendisini koruma çabasına girer ve hemen önyargıya dayanan bir tutum belirler. Önyargının hâkim olduğu bir kişi daima maske takarak yaşamak zorundadır. Çünkü kendisini korumak için kişiliğinin etrafına bir savunma duvarı örür. Allport ve Ross'un, dini eğilim ve önyargı ilişkisi üzerine, farklı mezheplere mensup 309 ihtisas öğrencisi üzerindeki yaptıkları araştırmada dini değerleri benimseyen, içselleştirenlerin dini değerlerle ilgisi olmayanlardan daha az önyargılı oldukları ortaya çıkmıştır.²⁴² Çünkü din insanlara, kişiliği kuruntular üzerine bina eden zandan ve kötü niyetten sakınmayı öğretir.²⁴³

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمَنْبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

Yahya b. Saîd, o da Muhammed b. İbrahim'den, o da Alkame b. Vakkas'tan; o da Ömer (r.a.)'den haber verdi ki, Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin

²³⁹ Davudoğlu, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, s. 134

²⁴⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, V, 343

²⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VI, 185; Heysemî, *Mecmaüz-Zevâid*, I, 61

²⁴² Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri*, s. 43

²⁴³ Bkz. el-Bakara (2), 11; el-En'âm (6), 57; Yunus (10), 6,68; er-Rûm (30), 29; en-Necm (53), 28

hicreti Allah'a ve Resul'üne ise, onun hicreti Allah'a ve Resul'ünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir."²⁴⁴

Yani, dünyevî, uhrevî, sûrî, manevî, her amel niyetle kâimdir. Her kelâmın mahmûlû niyettir. Niyetsiz fiil, kasıtsız kavî, boşadır. Onlardan hiçbir mana çıkmaz ve hiçbir hüküm gerekmez.²⁴⁵

Başta İmam Buhârî²⁴⁶ ve Nevevî²⁴⁷ gibi birçok hadis âlimi, eserlerini telif ederken önce niyet hadisi olarak bilinen rivayet ile kitaplarına başlamışlardır. Ameller çeşitli olduğu gibi niyetler de farklı olabilir. Kişi, Allah'ın rızası, vaadini elde etmek ve azabından korunmak için niyet edebilir. Bir amelin kabul olup olmaması kişinin niyetine bağlıdır. Zira niyet, bir mana üzerine irade ve kasıttır. Bu da ilim ve amelle gerçekleşir. İlim önce amel sonradır. Zira amel ilmin meyvesidir. Amellerin direği ise niyettir. Amelin hayır olması için niyetin halis olması şarttır. Fakat amelin mümkün olmadığı yerlerde niyetin bizatihi kendisi hayır kabul edilmiştir. Bu hadiste geçen kadının ismi konusunda farklı rivayetler olsa da önemli olan özel bir konunun geneli kapsamasıdır.²⁴⁸

Bazı âlimler niyet hadisinin İslam'ın üçte birini, bazıları da dörtte birini teşkil ettiğini söylemiştir. "Resulullah'ın haberleri arasında, bundan "ahkâmca daha cami, manaca daha zengin, hâsıl ettiği faydaları daha çok olan" bir başka hadis mevcut değildir" değerlendirmesi de niyet hadisi için yapılmıştır. Bu hadisin, Abdurrahman b. Mehdi otuz ayrı bahsi ilgilendirdiğini, Şafii ise yetmiş bahsi ilgilendirdiğini söylemiştir. Beyhakî, niyet hadisinin, ilmin üçte birini teşkil ettiğini söyledikten sonra şu açıklamayı yapar: "Çünkü kulun kesbi ya kalbiyledir ya diliyledir, ya da uzuvları ile. İşte niyet, bu üç kısımdan biri ve en üstünüdür. Çünkü niyet bazen müstakil bir ibadet olduğu halde, diğerleri ibadet olabilmek için ona muhtaçtır. Ahmed b. Hanbel, niyete ilmin üçte biri derken, bütün ahkâmın, -onun nazarında- icra edildiği üç ana temelden biri olmasını kastetmiştir. Ona göre diğer iki temelden biri "Bizim emrimize uymadan yapılan bir iş merduddur" hadisi, diğeri de "Helal açıklanmıştır, haram da

²⁴⁴ Buhârî, Bedu'l-vahy 1; İman 42; Itk 6; Menâkibu'l-Ensar 45; Eymân 23; Hilye 1; Müslim, İmaret 155; Ebû Dâvud, Talâk 11; Tirmizî, Fedâilü'l Cihad 16; Nesâî, Taharet 60

²⁴⁵ Mehmed Ârif Bey, *Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut*, s. 35

²⁴⁶ Buhârî, Bedu'l-vahy 1

²⁴⁷ Nevevî, *Erbaûn* 1

²⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l bârî*, I, 18–21.

açıklanmıştır..." diye başlayan hadistir.²⁴⁹ Ebû Dâvud da şöyle demiştir: "Hz. Peygamberden beşyüz bin hadis yazdım. Bunlardan hükümler konusunda dörtbin sekizyüz hadis seçtim. Zühd ve takvâya dair hadislere gelince; onları kitabıma almadım. Bir kimseye bunlardan dini için aşağıdaki dört tanesi yeter:

1) Ameller niyetlere göredir.

2) Helâl ve haram açıklanmıştır.

3) Kişinin kendini ilgilendirmeyen şeyleri bırakması müslümanlığının güzelliğindendir.

4) Sizden biriniz, kendisi için sevip arzu ettiği şeyi mümin kardeşi için de istemedikçe gerçek mümin olamaz hadisleridir"²⁵⁰

Buhârî niyet ile birlikte hisbe kavramını amellerin kabul olmasının ön şartı olarak kabul etmektedir. Ve imandan başlayarak tüm değerlerin bu kapsama girdiğini şöyle ortaya koymuştur.

باب مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحِسْبَةِ وَلِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى فَدْخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ
وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ
عَلَى شَاكِلَتِهِ عَلَى نِيَّتِهِ نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ وَقَالَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ

“Amellerin Ancak Niyet Ve İhlâs İle Muteber Olacağına Ve Herkesin Eline Ancak Niyet Ettiği Şeyin Gececeğine Delil Olarak Gelen Hadîs”

Binaenaleyh iman, abdest, namaz, zekât, hacc, oruç ve bütün beşerî muameleler bunu kapsamaktadır. Çünkü Allah da: “De ki: Herkes kendi şâkilesine²⁵¹ göre amel eder”²⁵² buyurdu. "Şâkilesine göre" demek "niyetine göre" demektir. "Kişinin, sevabını yalnız Allah'tan umarak kendi ailesine yaptığı harcaması da kendisi lehine bir sadakadır" ve keza Peygamber (s.a.): "Fetihten sonra hicret yoktur. Lâkin cihat ve niyet vardır" buyurdu.²⁵³

Niyetin imana dahil edilmesi Buhârî'nin "iman ameldir" anlayışına dayanmaktadır. Burada hisbeden kasıt, sevap talebidir. Ömer (r.a.) rivayetinde (أَنَّ)
انَّ بِالْحِسْبَةِ) niyet ifadesi geçerken İbn Mesud (r.a.) rivayetinde (الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ)

²⁴⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVI, 112–114. Davudoğlu, *Müslim Terceme ve Şerhi*, IX, 118

²⁵⁰ Davudoğlu, a.g.e., IX, 118, 119

²⁵¹ “Şâkile” kelimesinin anlamları için bkz. 6. dipnot

²⁵² el-İsrâ (17), 84

²⁵³ Buhârî, İman 42

(الأعمال) hisbe ifadesi geçmektedir. Hisbe kavramı, iki cümle arasında kendisinde bu ifade bulunmayan hadisten daha kapsamlıdır. Mâlikî fakîhi İbnü'l-Müneyyir (ö.683) niyetin şart koşulduğu ve koşulmadığı konuları tesbit edebilmek için bir ilke belirlemekten bahsederek şöyle demiştir: Dünyevi bir faydası bulunmayan, kendisinden sevap beklenen (ihtisab) her işte niyet şarttır. Derhal gerçekleşen bir yararı bulunan, din gelmeden önce insan tabiatının kabul ettiği işlerde niyet şart koşulmaz.²⁵⁴

İbn Hacer, şer'i hükümlere göre sevabın ancak niyet ile elde edilebileceğini, sevabın ihtisabla kayıtlı olduğunu, ihtisabın da Allah'tan ecir beklemek anlamına geldiğini ifade etmiştir.²⁵⁵

Burada, hadisimizle bağlantılı olarak niyet, hicret ve hasbîlik ilişkisine de kısaca temas edelim.

Allah (c.c.), emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmek üzere peygamberler göndermiştir. Görevleri sadece insanları doğru yola ulaştırmak olan elçilerin hemen hepsi, pek çok işkence ve zulme maruz kalmışlardır. Bazısı öldürülmüş, bazısı yurtlarından göçe zorlanmış, bazıları da toplumdan soyutlanarak baskı altında tutulmuşlardır. Hâlbuki bu elçiler, gönderildikleri toplum için rahmet, şefkat ve sevgi kaynağı idiler. Onlara gönül kapılarını kapatan toplum, aslında insanî fazilet ve erdemlere kapısını kapatmaktaydı.

Hiz. Muhammed (s.a.) de insanları, şirki ve küfrü, vahşet ve zulmü terk edip sadece Allah'a ibadete, adalete, merhamete, insanî erdemlere davet etmekteydi. Mekke'li müşrikler bütün insanlığa rahmet olarak gönderilen Elçi'ye akla hayale gelmedik işkence ve zulmü reva gördüler. O'na kucak açma, O'nunla insanlık onuruna yeniden ulaşma yerine, hayatına kastettiler. Bu ağır baskılar altında tebliğ ve davet görevini yerine getiremeyeceğini anlayan Hiz. Peygamber, Miladi 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etti. Bu hicret asla bir kaçış olmadığı gibi; sıradan bir göç de değildi.

Dolayısıyla hicret İslam'a en güzele gitmek, O'na hizmet etmektir. O'nun uğrunda her şeyden vazgeçmek, İslam'ı mesele etmektir. İslam'dan başka her şeyi İslam için terk etmektir.²⁵⁶ "Hicret, ilk önce nefislerdeki her türlü gayri İslami anlayış ve duygulardan arınmak, amellere yerleşen gayri İslami davranış ve alışkanlıkları

²⁵⁴ İbn Hacer, a.g.e. I, 164

²⁵⁵ İbn Hacer, a.g.e, III, 143

²⁵⁶ Çakan, *Olay ve Ölçü Olarak Hicret*, s. 82,

terketmektir. Hicret insanın en çok sevdiği, fakat Allah'ın dininin yaşanmasına engel olduğu zaman vatanın, milletin, ailenin, sosyal sınıfın, makam ve mevkinin Allah'ın dinine hizmet etmek için terk edilmesidir. Hicret bir kaçış değildir. Aksine kâfirlere ve zalimlere terkedilen haklarımızı geri almak, mücadelenin şartlarını yaşanır hale getirmek için hazırlanmaktır. Yani geri dönüş ve hesap sorma eylemidir hicret."²⁵⁷

Hicrette fedakârlık, hasbîlik, kardeşlik, ahde vefa, birlik ve beraberlik, değerlerin paylaşımı, özgürlük aşkı, adalet, saygı ve hoşgörü temel konulardır. Hz. Peygamber (s.a.)'in Medine'ye hicreti bu değerlerin insanlığa yeniden kazandırılması yolunda verilen mücadelenin en önemli aşamasıdır. Bu büyük dönüşümün gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olmanın Allah katında elbette bir mükâfatı vardır. Kur'an-ı Kerim bu mükâfatı: *İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.*²⁵⁸ ayetiyle dile getirmektedir. Hz. Peygamber'de hicreti soran bir kişiye "Hicret, zor, büyük, ağır (bir iş), hakkı güç ödenebilir bir mazhariyettir"²⁵⁹ cevabını vermiştir.

Hicret, Mekke'nin fethine kadar imandan sonra ve onunla beraber en ağırlıklı farzdır. Mekke Fethi ile hicret'in farziyet hükmü ortadan kaldırılmıştır. Niyet ve cihad bakidir. Küfür ve şirk diyarından İslam diyarına hicret, kâfirlerle savaş devam ettiği müddetçe sürecektir.²⁶⁰ Bu hicret sadece mekânda yer değiştirme demek değildir.²⁶¹

Gerçek muhacir, Allahın yasak kıldığı şeyleri terk edendir²⁶² hicretin birinci özelliği olarak zikredilen günahları terk etme, kişilerin özel şartlarına bağlı olarak her yer ve her zamanda geçerli ve bu yüzden de süreklidir.

Peygamber Efendimiz hicret, gizlisi ve açığıyla bütün fuhşiyatı terk etmen, namazı kılman, zekâtı vermen demektir. Bunları yaparsan doğduğun yerde de ölsen, sen muhacirsin²⁶³ buyurmuştur.

Hicretin önemini vurgulaması açısından aşağıdaki rivayet önemlidir.

²⁵⁷ Şeriati, *Her Hicret Bir İnkılâptır*, s. 41

²⁵⁸ et-Tevbe (9), 20

²⁵⁹ Buhari, Edep 95; Menakıbu'l-Ensar 45; Müslim, İmare 87; Ebû Dâvûd, Cihad 1; Nesâî, Bey'at 11; Ahmed b. Hanbel, III, 64.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 270.

²⁶¹ Çakan, a.g.e., s. 82

²⁶² Buhârî, İman 4; Rikak 26; Ebû Dâvûd, Vitr 2,11.12; Nesâî, İman 9; Zekât 49; Bey'ât 12; İbn Mâce, Fiten 2; Dârimî, Salât 135; Ahmed b. Hanbel, II, 163, 192, 193, 205, 206, 209, 212, 215, 224; III, 154; VI, 21, 22.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, II, 224.

Hiz. Ömer, Esmâ bintü Umeys'e (ö.40): Medine'ye hicret faziletinde biz sizi geçtik! Biz Resûlullah'a sizden daha lâyık, daha yakın bulunuyoruz, dedi. Esmâ bu sözlerden öfkelenerek şöyle müdafaada bulundu:

— Hayır, siz hiç öyle değilsiniz. Vallahi Resûlullah ile hicret eden sizlerin Resûlullah açlarını doyurdu, cahillerini va'z edip okuttu. Biz ise Habeşistan'da Müslümanlardan uzakta ve düşman yurdunda bulunuyorduk Bütün bu sıkıntıları biz, Allah'ın ve Rasûlü'nün rızası uğrunda çektik. Ey Ömer! Allah adına yemin olsun ki, bütün bu dediklerini gidip Resûlullah'a söyleyinceye kadar ne bir lokma yemek yiyeceğim, ne de bir yudum su içeceğim. Ey Ömer! Biz uzak illerde eziyet olunuyorduk ve korku içinde yaşıyorduk. Bu hakikatleri şimdi gidip Peygamber'e zikredeceğim ve O'na soracağım.

Esmâ (r.anha) "Ey Allah'ın Peygamberi, Ömer şöyle şöyle söyledi," diye nakletti. Peygamber de: "Sen ona ne cevap verdin?" diye sordu. Esmâ:

— Ben de şöyle şöyle cevâb verdim, diye müdafaasını da anlattı. Bunun üzerine Peygamber: "Bu hususta Ömer bana sizden daha lâyık ve yakın değildir. Ömer ve Ömer'le (Medine'ye) hicret eden arkadaşları için bir hicret sevabı vardır. Ey gemi yoldaşları, sizin için ise iki hicret sevabı vardır. (Birisî Necâşî'ye hicret, diğeri Medine'ye, Peygamber'in yanına hicret) "Esmâ şöyle demiştir: Bu hâdise ve Peygamber'in gemi halkı hakkındaki bu yüksek şahadeti üzerine bir de gördüm ki, bunu işiten Ebû Musa el-Eş'arî ve bütün yoldaşlarımız, birbiri ardınca grup grup ziyaretime geliyorlar ve bu hadîsi sevinçle benden soruyorlardı. Dünya malından arzu edilen hiçbir şey, Hiz. Peygamber'in Habeş muhacirleri hakkındaki bu şahadeti derecesinde onların gönüllerinde ferah ve tesirli olamazdı.²⁶⁴

Niyet bir amelin Allah için mi yoksa riya için mi yapıldığını temyiz eder.Yine ibadeti, âdetten ayırır.²⁶⁵

Konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri "Kuzman" hadisesidir. O, Müslümanlar safında herkesin dikkatini çekerek, takdirini celbedecek kadar kahramanca savaşmış ve pek çok müşriki öldürmesine rağmen aldığı bir yaradan dolayı intihar etmesi üzerine Peygamberimiz: "İnsanlardan bazıları vardır ki, halkın görüşüne göre cennet ehline yaraşan hayırlı işler yaparlar. Hâlbuki onlar o işlerini yaparken taşıdıkları niyetleri sebebiyle cehennemliktir."²⁶⁶ buyurmuşlardır. Bu

²⁶⁴ Buhârî, Meğazî 39

²⁶⁵ İbn Hacer, a.g.e. I, 164

²⁶⁶ Müslim, İman 179

hadisenin zıttı da mümkündür ve yaşanmıştır. Meselâ Uhud savaşına kadar İslâmiyet'i kabul etmeyen Amr b. Sabit, Uhud günü iman edip, silahını kuşanarak savaş meydanına gitmiş ve orada şehit olmuştu. Bu defa da Hz. Peygamber onun hakkında "Az amel işledi, fakat çok kazandı"²⁶⁷ buyurarak, samimi bir iman ve niyet karşılığının Allah katındaki değerini haber vermiştir. Malını Allah yolunda infak ediyor gibi görünmesine rağmen gösteriş için sarfedenler kıyamet günü sevaplarını almazken,²⁶⁸ iyi niyet ve samimi olarak "benim de malım olsaydı falan kişi gibi hayırda harcardım!" diyen kişilerin bu niyetiyle infak yapmış gibi sevaba nail olacağını Hz. Peygamber haber vermektedir.²⁶⁹

Bazan niyet amelin de önüne geçer. Çeşitli sebeplerle işlenemeyen amel, niyet sebebiyle sanki işlenmiş gibi ecir kazandırır. Zeyd b. Sabit (r.a.)'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: *Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı* ²⁷⁰ ayeti inince, Hz. Peygamber (s.a.) bunu yazmamı istedi. Tam bu sırada a'ma olan Abdullah İbn Ümmi Mektûm gelerek; "Ey Allah'ın Resulü cihada gücüm yetseydi, ben de gider düşmanla savaş yapardım" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak aynı ayetin devamında; "Özürsüz olarak (savaşa katılmayıp oturanlar)" istisnasını indirdi"²⁷¹ Buna göre özürleri sebebiyle savaşa katılamayanlar sırf niyetleri yüzünden savaşa katılanların ecrini almaktadır.

Peygamber Efendimiz Tebük savaşı dönüşünde şöyle buyurmuştur: "Medine'de bizimle birlikte savaşa katılamayan öyle kişiler vardır ki, onlar bizimle birlikte savaşıyormuş gibi sevap kazandılar. Çünkü onları birtakım mazeretleri

²⁶⁷ Buhârî, Cihad 13; Ebû Dâvûd, Cihad 39

²⁶⁸ "Kıyamet günü Allah'ın huzuruna ilk çağrılacaklardan biri şehidlerdir. Allah Teala bunlardan bazılarını niçin canlarını feda ettiklerini sorar. Onlar da Allah yolunda savaşıklarını ve öldürüldüklerini söylerler. Allah ise riyakâr olanlara "yalan söylüyorsunuz! Bilakis falanca ne kadar cesur, diye savaştınız ve dünyada öyle anıldınız. Artık bugün karşılığı yoktur." buyurur. Ondan sonra ilim öğrenen ve öğretenler (Kur'ân okuyanlar) çağrılır. Onlardan da bazılarını ne yaptıkları sorulunca onlarda ilmi ile amel edip Kur'ân öğrettiklerini söylerler. Allah Teala bunlardan riyakâr olanlara "yalan söylüyorsunuz! size ne kadar alim (güzel Kur'ân okuyor) desinler diye bunu yaptınız ve anıldınız. Bugün ise karşılığı yoktur" buyurur. Son olarak mallarını Allah yolunda infak eden zengin kişiler getirilir. Onlara da aynı soru sorulunca, "Allah yolunda tasadduk ettik" demelerine karşılık, Cenab-ı Hak onlardan riyakâr olanlara "yalan söylüyorsunuz! Sizlere insanlar ne kadar cömert desinler diye bunu yaptınız ve cömert de dediler. Bugün ise karşılık yoktur" denilir ve hepsi ateşe doğru sürüklenirler." Bkz. Müslim, İmaret 152; Tirmizî, Zühd 48

²⁶⁹ Tirmizî, Zühd, 17.

²⁷⁰ Nisâ (4), 95

²⁷¹ Buhârî, Cihad 31; Tefsîru Sure, (4), 18, Tirmizî, Tefsîru Sure, (4), 19; Ahmed b. Hanbel, V, 184

alıkoymuştur.”²⁷² Öte yandan, hasbîlikten, ihlâstan ve samimiyetten yoksun olarak ibadet edenler: *Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır. Ve hayra da mâni olurlar* ²⁷³ ifadeleriyle ağır bir dille uyarılmışlardır.

Diğer yandan şehit olmayı samimi olarak isteyen kimsenin, evinde normal yatağında ölmesi halinde de şehitler zümresine dahil olacağı hadis-i şeriflerle sabittir.²⁷⁴

Hız. Peygamber (s.a.) sahabilerin niyetleri güzel olsa da bir yanlışlık varsa tashih cihetine gidiyordu.

Hız. Peygamber (s.a.), Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer namazda iken yanlarına gelir. Hız. Ebû Bekir’e niçin sessizce Kur’an okuduğunu sorar. Ebû Bekir (r.a.) ‘Sadece gizlice konuştuğum kimseye duyurmak’ istiyorum diye cevap verir. Ömer (r.a.)’a neden yüksek sesle okuduğunu sorar. Ömer (r.a.): ‘Yeni uykuya dalmış kimseyi uyandırmakla sevap ümit ediyorum’ (أَحْتَسِبُ بِهِ أَوْقِظَ الْوَسْئَانَ) demesi üzerine de; Hız. Peygamber, Ebû Bekir’e (r.a.) sesini biraz yükselt; Ömer’e (r.a.) sesini biraz alçalt’’ dedi.²⁷⁵

Niyetler samimi ise Hız. Peygamber (s.a.) asla kızmazdı. Aşağıdaki hadis bunun güzel bir örneğidir.

Resulullah (s.a.), sahabilerine Beni Kureyza’ya varıncaya kadar ikinci namazını kılmayın diye emretti. Ancak oraya varmadan önce güneş batmıştı. Müslümanlardan bazıları Peygamber (s.a.) namazı terk etmemizi kasdetmedi dediler ve namazı kıldılar.

ما علينا من إثم فصلت طائفة إيماناً واحتساباً وتركت طائفة إيماناً (واحتساباً)Yaptığımızda günah yoktur. İman ederek ve karşılığını Allah’tan ecir bekleyerek namaz kıldılar. Bazıları ise iman ve sevap bekleyerek namaz kılmadılar. Hız. Peygamber iki gruba kızmadı.²⁷⁶

Sonuç olarak amelin değer kazanması niyete bağlıdır. Niyet, söz ve fiilleri ibadete çevirir, ihlâs ve hasbîlik bulunmayan şeklî bir ibadet ise kişiye bir şey kazandırmaz. Hasbî olmayan niyetin ve amelin hiçbir karşılığı yoktur. Hız. Peygamber

²⁷² Buhârî, Megâzî 81; Cihâd 35. Ayrıca bk. Ebû Davûd, Cihâd 19. İbni Mâce, Cihad, 6

²⁷³ Mâ’ûn (107), 4–7

²⁷⁴ Müslim, İmâre 156, 157; Ebû Dâvûd, Vitr 26; Nesâî, Cihâd 36; İbn Mâce, Cihâd 15; Ahmed b. Hanbel, I, 397

²⁷⁵ Hâkim en-Nîsâbü’rî, Müstedrek, II, 450

²⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbü’rî, a.g.e, V, 1634

(s.a.) şöyle buyurmaktadır: “Allah sizin kalıbınıza ve suretinize değil, kalbinize bakar.”²⁷⁷

C. İLİM ve HASBÎLİK

İslam dini ilme, âlime çok büyük önem vermiş, ilmin fazileti ve onu talep konusunda insanları teşvik etmiştir. *De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.*”²⁷⁸

Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmedikleri şeyi öğretti.”²⁷⁹

İbn Kesir, bu ayetlerle ilgili olarak şöyle diyor: "Kur'an-ı Kerim'den ilk nazil olan bu mübarek ayetlerdir. Bunlar, Allah'ın biz kullarına ilk rahmeti ve ihsan ettiği ilk nimetidir." ²⁸⁰

İlim en üstün payedir. Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'ı bu özelliği ile meleklerle tercih ederek, yeryüzünde halife tayin etmiştir.²⁸¹ Bilgi bir üstünlük sebebidir.

Hicretin ikinci senesinde Ramazan ayında vuku bulan Bedir Gazvesi neticesinde, Mekke müşriklerinden 70 kişi esir alınmıştı. Bunlardan durumları müsait olanlardan güçlerine göre fidye alınarak serbest bırakılmış, güçleri yetmeyip de okuma yazma bilenlerden ise Hz. Peygamber (s.a.), bunların her birinin Medinelî on çocuğa okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılmasını emretmişti.²⁸²

Bu olayda özellikle iki şey dikkatimizi çekiyor:

Birincisi, Peygamber Efendimizin ilme, okuma ve yazmaya büyük önem vermesi, bunun için her fırsat ve durumu değerlendirmesi,

İkincisi de bu hususta düşmanlarından ve müşriklerden bile yararlanma yoluna gitmesi. Çünkü yine Peygamber Efendimizin ifadesiyle: "İlim ve hikmet, müminin

---

²⁷⁷ Müslim, Birr, 33

²⁷⁸ ez-Zümer (39), 9

²⁷⁹ el-Alak (96), 1–5

²⁸⁰ İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 437

²⁸¹ el-Bakara, (2), 30–33

²⁸² Ahmed b. Hanbel, I, 247; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, II, 22

kaybolmuş malıdır, nerede bulursa almaya daha lâyıktır."²⁸³ İlim ve hikmet, insanlığın ortak malıdır, ortak değerleridir.

H.z.Peygamber ilmin önemine şöyle işaret ediyor:

"Ey Ebû Zer, sabahleyin evinden çıkıp Kur'an'dan bir ayet öğrenmen, senin için yüz rekât nafilâ namaz kılmandan daha hayırlıdır. Yine sabahleyin evinden çıkıp - kendisiyle amel edilsin veya edilmesin- ilimden bir bölüm öğrenmen, senin için bin rekât nafilâ namazdan daha hayırlıdır."²⁸⁴

H.z. Peygamber (s.a.), Uhud şehitlerini ikişer ikişer getirilmelerini ve toprağa konulmadan önce hangi sahabinin Kur'an'dan nasibi daha çok ise (**أَيُّهُمَا أَكْثَرُ أَخَذًا**) **(لِلْقُرْآنِ)** diyerek onun ön tarafa konmasını emretmişti.²⁸⁵

Yaşayışına yön vermek ve başkalarına öğretmek için ilim öğrenen kimse Allah yolundadır ve Allah'ın hoşnut olduğu bir işle meşgul demektir.

Aşağıdaki hadis sahabenin ilme verdiği değeri ve mesuliyeti ortaya koymaktadır.

Ebû Zer (r.a.) ensesini göstererek şöyle demiştir: “(Beni öldürmek için) kılıcı şuraya koysanız, ben de Resûlullah'tan işitmiş olduğum bir sözü, siz işinizi tamamlayıncaya kadar ilân edebileceğimi bilsem yine ederim.”²⁸⁶

Ebû Zer (r.a.) Şam'da iken **وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ** ayeti²⁸⁷ hakkında Muaviye (r.a.) ile ihtilafa düşmüştü. Muaviye, bu ayetin ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu, Ebû Zer (r.a.) ise hem onlar hem bizim için nazil olduğunu söyledi. Muaviye, Halife Osman (r.a.) durumu bildirdi. Bu tartışma sonunda Ebû Zer (r.a.) Medine'den Rebeze'ye sürüldü. Orada h.32 yılında tek başına vefat etti. Ebû Zer ilmi gizlemenin cezasını bildiği için, hak bildiği hususta imama itaati doğru bulmuyor aksine hayatı pahasına H.z. Peygamber'den duyduğunu tebliğ etmenin farz olduğunu düşünüyordu.²⁸⁸

²⁸³ Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Züh'd 15

²⁸⁴ İbn Mâce, Mukaddime 16

²⁸⁵ Tirmizî, Cenâiz 46; Ebû Dâvûd, Cenâiz 31; Nesâî, Cenâiz 62

²⁸⁶ Buhârî, İlim 10

²⁸⁷ et-Tevbe (9), 34

²⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e., I, 194

İbnül'l Müneyyir: "Söz ve amelin sıhhatinin şartı ilimdir. İkisine ancak ilim olursa itibar edilir. İlmin söz ve amelden önce olması gerekir. Çünkü ilim, niyeti ve ameli destekler"²⁸⁹ demiştir.

Sahâbilerin, Allah ile devamlı surette irtibatta bulunduğunu bildikleri Hz. Peygamber'e samimiyetle bağlandıkları için onun her buyruğunu ve hareketini büyük bir dikkatle takip ederek hafızalarına nakşediyorlardı. Ziraat ve ticaretle uğraşan sahabilerden bazıları da Hz. Peygamber'den duymadıkları hadisleri Hz. Ömer ve Ensarlı komşusu (Utban b. Mâlik) örneğinde olduğu gibi nöbetleşe öğrenmeye çalışıyorlardı.²⁹⁰

Mescid-i Nebevi'nin bitişiğinde oturan ve sayıları yetmiş civarında olan ehl-i Suffe de²⁹¹ karın tokluğuna, hasbîler olarak ilim tahsil ederlerdi.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: İnsanlar "Ebû Hureyre çok hadîs rivayet ediyor" deyip duruyorlar. Hâlbuki Allah'ın Kitâbı'nda şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim. Ebû Hureyre bu sözden sonra: *İndirdiğimiz belgeleri ve doğru yolu Kitab'da insanlara açıkladıktan sonra, gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lanet eder, hem lanetçiler lanet eder, ancak tevbe edenler, islah olanlar ve gerçeği ortaya koyanlar müstesna; işte onların tevbesini kabul ederim. Ben, tevbeleri daima kabul ve merhamet ederim.*²⁹² âyetlerini okuyup, şöyle derdi: Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alış veriş etmek, Ensâr kardeşlerimizi de bağ-bahçede çalışmak meşgul ederdi. Ebû Hureyre ise karın tokluğuna Resûlullah'tan ayrılmazdı da, onların hâzır bulunmadıkları meclislerde hâzır bulunur ve onların ezberlemedikleri sözleri ezberlerdi.²⁹³ Nitekim Hz. Peygamber, Ebû Hureyre'nin (r.a.) ilmini taltif etmiştir.²⁹⁴

Sahâbiler duymadıkları hadisleri Hz. Peygamber'in vefatından sonra da öğrenme gayretleri devam etmiştir. Rihle adı verilen uzun yolculuklara çıkmışlardır. Mesela Cabir b. Abdullah'ın Abdullah b. Üneys'in bildiği bir hadisi ondan öğrenmek için Medine'den Şam'a yolculuk yaptığı,²⁹⁵ Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, Hz.

---

²⁸⁹ İbn Hacer, a.g.e., I, 193

²⁹⁰ Buhârî, İlim, 27

²⁹¹ Buhârî, Salât, 58

²⁹² el-Bakara (2), 159,160

²⁹³ Buhârî, İlim 42 ; Buyu' 10

²⁹⁴ Buhârî, İlim 33

²⁹⁵ Buhârî, İlim 19

Peygamber'den duyduğu bir hadisi Mısır'da bulunan Ukbe b. Âmir el-Cühenî ile görüşerek kontrol etmek maksadıyla Medine'den oraya kadar gittiği²⁹⁶ bilinmektedir.

Kesîr b. Kays (r.a.) anlatıyor: Ben Dımışk (Şam) camiinde Ebû'd-Derdâ'nın yanında oturuyordum. Bir adam geldi ve:

Ey Ebû'd-Derdâ (r.a.), Peygamberimizden rivayet ettiğini duyduğum bir hadîs-i şerif için Peygamberimizin şehri olan Medine-i Münevvere'den geldim, dedi. Ebû'd-Derdâ, geliş amacının bu olup olmadığını öğrenmek için ona:

— Şam'a bir ticaret için gelmedin mi? diye sordu. Adam:

— Hayır, öyle bir iş için gelmiş değilim, dedi. Ebû'd-Derdâ:

— Hadis öğrenmekten başka bir iş için de mi gelmedin? diye sordu Adam:

— Hayır, (rivayet ettiğini duyduğum hadisi şerifi senden dinlemekten başka bir iş için gelmedim) dedi. Bunun üzerine Ebû'd-Derdâ: Ben Allah'ın Peygamberinden işittim şöyle buyurmuştu:

"Her kim bir yola girer ve onda ilim isterse, Allah onun için cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler ilim öğrenenlere, yaptıklarından hoşlandıkları için, kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde olanlar, hatta sudaki balıklar ilim öğrenen kimseye Allah'tan yardım ve bağış dilerler. İlim sahibinin âbid'ten (ibadet edenden) üstünlüğü, ay'ın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan büyük bir pay almış demektir."²⁹⁷

Humeyd b. Abdірrahmân şöyle dedi: Ben Muâviye b. Ebî Sufyân'dan hutbe okurken işittim; şöyle diyordu: Ben Peygamber (s.a.)'den işittim, şöyle buyurdu: "Allah her kimin hayrını isterse ona dîn hususunda büyük bir anlayış verir. Ben taksim ediciyim. Veren ise Allah'tır. Bu ümmet Allah'ın (kıyamet) emri zuhur edinceye kadar Allah'ın dîni üzerinde hep sebat edip duracak ve kendilerine muhalefet edenler onlara zarar veremeyecektir."²⁹⁸

İlim, Allah rızası için tahsil edilmeli, Allah rızası için kullanılmalıdır. Aslında Müslümanın bütün işleri Allah rızası için olur, bütün gayesi Allah'ın rızasını kazanmaya matuf olur. İlim tahsili de böyle olur. Müslüman, makam, mevki, para ve şöhret için ilim tahsil etmez. Zira bunlar bazen insanı Allah'tan uzaklaştırır. Hz. Peygamber, "Kim ilim tahsil eder de, bununla Allah katındaki eciri isterse, inşaallah

²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, IV, 159. Geniş bilgi için bkz. Kandemir "Hadis" DİA., XV, s. 30

²⁹⁷ Buhârî, İlm 10; Ebû Dâvûd, İlm 1; Tirmizi, İlm 19; İbn Mace, Mukaddime 17

²⁹⁸ Buhârî, İlm 13

buna kavuşur. Kim de ilimle dünyalık isterse, ilimden nasibi o olur"²⁹⁹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber, "Kim, kendisiyle Allah'ın rızası taleb edilecek bir ilmi, dünyalıklara kavuşmak niyetiyle tahsil ederse, kıyamet günü cennetin kokusunu bile alamaz",³⁰⁰ "Ulema ile yarışmak ya da cahillere gösteriş yapmak için ilim öğrenmeye kalkışanları belki insanlar istikbal eder, alkışlar fakat onların yeri cehennemdir"³⁰¹ buyurmuştur.

D. İBÂDETLERDE HASBÎLİK

Sözlükte, ibâdet, "tapmak, kulluk yapmak, itaat etmek, boyun eğmek Allah'a saygı ve sevgi göstermek, korku ve ümit beslemek"³⁰² anlamlarına gelir. Niyete bağlı yapılan taat ve fiillerden ibarettir. Bu, bizi yoktan var eden, bize sayısız nimetler bahşeden yüce Allah'ı ta'zîm (ululamak, yüceltmek) amacıyla yapılan bir kulluk görevidir.³⁰³ İbadet kelimesi, insanın her şeye hâkim gördüğü, yüce ve üstün tanıdığı ve kulu olduğuna inandığı varlığa karşı boyun eğip saygı göstermesi, bağışlanma dilemesi ve bu varlık karşısında, saygısızlığı bırakıp tam bir bağlanışla O'na bağlanıp yönelmeyi³⁰⁴ ifade etmektedir. Bu duruma göre ibadet, Cenab-ı Allah'a karşı gösterilen saygı ve hürmetin, en yüksek derecesini ifade eder. En geniş anlamda ibadet, Allah'ın hoşnut ve razı olduğu bütün fiil ve davranışları kapsamına alır. Niyeti sadece yüce Allah için halis kılarak ibadete dönüştürülmesi mümkün olabilen bütün amelleri yani İslam'ın bütün isteklerini kuşatacak kadar geniştir.³⁰⁵ İslam'da ibadet, yalnız Allah için yapılır. Peygamber veya diğer insanlar için ibadet asla söz konusu olmaz. Kur'an-ı Kerim'de, yeryüzündeki tüm insanlar için şu çağrıda bulunulur: "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.*"³⁰⁶

Allah'a kulluk edenlerin, ilâhî duygular içinde, yeni ve manevî bir ortamın rengini alacakları, ayette şöyle ifade buyrulur: "*Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık.*

²⁹⁹ Dârimî, Mukaddime, 27

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, İlim 12; İbn Mace, Mukaddime 23; Ahmed b. Hanbel, II. 338

³⁰¹ İbn Mace, Mukaddime 23

³⁰² Cevherî, a.g.e., s.427,428

³⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 95

³⁰⁴ el-Karadâvî, *İbadet*, s. 40

³⁰⁵ et-Tayyâr, *Namaz*, s.31

³⁰⁶ el-Bakara (2), 21

Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O'na kulluk ederiz (deyin). ³⁰⁷
İslâm'a göre, insanın yaratılış gayesi Allah'a ibadet etmektir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.* ³⁰⁸

İslâm'da ameller niyetlere göredir. Amellerden beklenen ecir ve sevabın alınabilmesi, ibadetin yapılmasından daha çok, niyetin halis ve katkısız olmasına bağlıdır. Hadîste; "ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır" buyrulmuştur. ³⁰⁹

İbadet, yapanın niyet ve maksadına göre üç dereceye ayrılır.

1- Allah'a, sevabını umarak ve azabından korkarak ibadet etmek. Yani Cennet ümidi veya Cehennem korkusu ile ibadet etmek.

2- Allah'a ibadetle şereflenmek veya onun emirlerine uymak ve kabul etmiş olmak için ibadet etmek.

3- Allah'a, ibadet ve tazime lâyık olduğu için ibadet etmek. Bu ibadetin en yüksek derecesidir ³¹⁰ Bu dereceye hadiste "iẖsan" derecesi denir. Cibril hadisinde, Cebrail aleyhisselâmın Resûlullah'a(s.a.) ve sorduğu sorulardan birisi de "iẖsan" olmuştur. Hz. Peygamber buna şöyle cevap vermiştir; "İẖsan; Allah'a sanki O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir." ³¹¹ Dolayısıyla İslâm'da ibadet insanın bütün davranışlarını kapsar.

İbadetlerin kişilik üzerindeki fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz: İbadetler kişiye maddi ve manevi arınmayı sağlar, kişiyi disiplinli hale getirir, hasbîlik ve fedakârlık ruhunu geliştirir, cömertliği sağlar, sabır ve metanet kazandırır, iradeyi güçlendirir, beden ve ruh sağlığını korur, kötü alışkanlıklardan uzaklaştırır, kişinin kendi yaşantısı üzerindeki tasarruf etme yetkisini artırır, insandaki psîşik enerjiyi yücelterek kişiyi bu enerjinin iç sıkıntısından ve sebep olduğu stresten kurtarır. ³¹²

İbadetler konusunda karşılığı yalnız Allah'tan beklemek (ihtisab) anlayışını örneklerle anlatmaya çalışalım.

³⁰⁷ el-Bakara (2),138

³⁰⁸ Zâriyât (51),56

³⁰⁹ Buhârî, Bed'ül Vahy 1; İtk 6; Menâkıbu'l-Ensâr 45; Talâk 11; Hıyel 1; Müslim, İmâre 155; Ebû Dâvûd, Talâk 11

³¹⁰ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 86

³¹¹ Müslim, İman, 5, 6; İbn Mâce Mukaddime, 9

³¹² Şentürk, *İbadetin Mahiyeti Ve Şahsiyet Gelişmesindeki Fonksiyonu*, s. 83

1. NAMAZ

Namaz, Farsça'dan dilimize "namaz" olarak geçen Arapçadaki "salât" kelimesinin karşılığıdır. Salât, sözlükte "dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak, rahmet" anlamına gelir. Salât kelimesinin kök manası (iştikakı) ise "ateşe tutmak, kızartmak"³¹³ anlamındadır. Bu açıdan insan kendini ya Allah'a yöneltir, O'na arzeder, O'nun şuurunda olarak yaşar veya O'ndan yüz çevirir. Yüz çevirdiği takdirde kendini ateşe tutmuş olur. Bu manadan hareketle "salât" iki anlamı ifade etmektedir. 1. Genel olarak duadır.Çünkü dua, kulun özünü ve gönlünü Allah'a yöneltmesidir. 2. Özel olarak namazdır. Çünkü bu ibadet, kulun kendini Allah'a vermenin, O'nun huzuruna durmanın en güzel aracı ve en uygun şeklidir.³¹⁴

Salat/namaz hususunda Kur'an'ın üzerinde durduğu konu vakit ya da rekat sayısı değil! Niteliktir. Süreklilik, samimiyet/içsellik, huşu ve hudu, maddi ve manevi temizlik, tazim, saygı, bağlılıktır. Âdemoğlu sinesinde barındırdığı her türlü endişeyi, kaygıyı ve güvensizlik duygusunu tatmin edeceği, Müslüman'ın rabbi ile olan özel bağı, sükûn bulabileceği, yalnızlığını paylaşacağı, alacağı önemli kararları, içindeki fırtınaları, acıyı, kederi, derdi, kasaveti sunacağı ve arada hiçbir engel olmadan Rabbine götürecek en yakın mesafe namazdır. Hz. Peygamber(s.a.) "Kul, Rabbine en ziyade secdede iken yakın olur. Öyle ise (secdede) duayı çok yapın" buyurmuştur.³¹⁵ Allah(c.c.)da şöyle buyurur: "*Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.*"³¹⁶

Aşkın olanın hiçbir mekân veya zaman sınırlaması yapmadan her an kulunu davet ettiği, bir hediye dir namaz.

Allah hangi şartlarda olursa olsun kulunu (sıkıntı, hastalık, açlık, fakirlik, elem, üzüntü, bolluk, zenginlik, sağlık) çağırıyor ve değer veriyor; "*Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.*"³¹⁷

³¹³ Cevherî, a.g.e., II, 1746,1747

³¹⁴ Bkz. Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, IV, 359

³¹⁵ Müslim, Salât 215

³¹⁶ el-Bakara (2), 153

³¹⁷ el-Fetih (48), 29 ayrıca bkz. el-Bakara (2), 3,177; el-Mâide (5), 12; el-En'âm (6), 92; el-Enfâl (8), 2, 3; et-Tevbe (9), 71; el-İsrâ (17), 110; el-Hac (22), 35, 41; el-Mü'minûn (23), 2; Lokman (31), 4; el-Fâtır (35), 29; el-Me'âric (70), 22, 23, 34

Müslüman hayatının merkezine Allah'a imanı yerleştirmelidir. Merkezde kimin olduğunu hatırlamak için de belli vakitlerle namazını haşyetle, samimiyetle, yüreğinin derinliklerinden gelen bir istekle ve hasbî tavırla, riyasız ifa etmesi gerekmektedir.

Namazın amacı imanı tazelemek,³¹⁸ ahlakı zinde ve dinamik tutmak,³¹⁹ sosyal olarak müslümanlarla ortak birliktelik oluşturmak³²⁰ cemaat ruhunu zinde tutmak, ortak mekânlarda bir araya gelmektir.³²¹

Namazı Yaraticımız (c.c.) imana denk tutmuş ve kıble değiştiğinde, "geçmiş namazlarımız boşa mı gitti?" diye soranlara, "Allah sizin imanınızı zayı etmez"³²² buyurarak, namazdan "iman" diye söz etmiştir.

Bu yüzden Allah Rasûlü dünya meşgaleleriyle yorulduğu ve sıkıldığı zamanlarda: "Ey Bilal, kalk da bizi ferahlat!"³²³ Yani, ezan oku da namaz kılalım, buyururlardı.

Ebû Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İnsanlar ezan okumakta ve birinci safta neler olduğunu bilseler de kur'a çekmekten başka çare bulamasalar, muhakkak kur'a çekerlerdi. Yine insanlar her namazın ilk vaktinde olan fazileti bilir olsalardı, ona ulaşmak için muhakkak öne geçmek için yarış ederlerdi. Yine insanlar yatsı ile sabah namazlarındaki sevabı bilselerdi, muhakkak bu iki namazın cemaatine emekleye emekleye de olsa giderlerdi."³²⁴

عن محمد بن الحنفية قال المؤذن المحتسب كالشاهر سيفه في سبيل الله

Hiz. Ali'nin oğlu ve tabiinin büyüklerinden Muhammed b. el-Hanefiyye demiştir ki:

"Sevabını Allah'tan bekleyen (hasbî) müezzin, Allah yolunda kılıcını çekmiş mücahid gibidir."³²⁵ Namaza çağırmak bile bu kadar önemli ise namazın ne üstün bir konumda olduğunu anlayabiliriz.

İslam'da namaz Hiz. Peygamber'e vahiy suretiyle anlatılmış, sınırları ve şekli belirlenmiş özel bir ibadettir. Biçimindeki herhangi bir değişiklik onu hükümsüz kılar. Namaz, formel olduğu kadar, bütün müslümanlara farz kılınmış bir disiplindir. Onu

³¹⁸ el-Enfâl (8), 2, 3, 4

³¹⁹ el-Ankebût (29), 45; el-Mâ'ûn (107), 1-7

³²⁰ el-Bakara (2), 43, 125; Âli- İmran (3), 43; el-Mâide (5), 55

³²¹ el-Bakara (2), 125; el-Hac (22), 25, 26, 27

³²² el-Bakara (2), 143

³²³ Ebû Dâvûd, Edep 78; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, V, 364, 371.

³²⁴ Buhârî, Namaz 160

³²⁵ Abdürrezzak, Musannef, I, 486; Müezzinin önemi için Bkz. Çakan, "Müezzinlik-İslam Davetçiliği", Altınoluk Dergisi, 1991 - Haziran, sayı:64

mü'minlere mecbur kılmakla İslam, mensuplarını disipline etmeyi amaçlamış ve Allah'ın varlığının sonsuz bilincini korumuştur. Namazın mahiyeti, dini ibareler yoluyla akla gelen fikirler, insanı arzu dolu kılar; onu hayırlı işlere yöneltir; kötünden kaçınmaya, dünyayı iyilikle doldurmaya olan azmini güçlendirir. Nihayet cemaat halinde eda edildiği zaman, aynı saftaki müslümanı sosyal ve siyasi eşitliğe, evrenselliğe, kardeşliğe ve diğer kardeşleriyle ilgilenmeye, onları desteklemeye teşvik eder.³²⁶

Hazret-i Peygamber (s.a.), ümmetine bu beş vakit hususunda şöyle buyurur: Allah Teâlâ buyurdu ki; "Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım. Kendi katımda verilmiş bir söz vardır. Kim o namazları tam vaktinde kılsa, onu mutlaka cennete sokacağım. Kim de o namazları korumazsa, katımda ona verilmiş hiçbir söz yoktur."³²⁷

Arzu ve emeller uzun vadeli olabilir. Çeşitli nedenlerle kişi hedeflerini gerçekleştirmeye bir türlü yeltenemez. Azmi kırılır, gayreti azalır. Ama namaz kılan bir kimse, vaktinde ve gereği üzere, günler ve belirli saatler boyunca gevşemeyen ve durmak bilmeyen bir azim ve kararlılıkla namazın devamlılığından, vazifeye vefa ve dikkat konusunda istifade eder. Böylece diğer işlerinde de devamlılık ve gayretini, hayatın bütün alanlarına yaygınlaştırma konusunda eğitilmiş olur.³²⁸ Böylelikle kişilikte bir bütünlük ve devamlılık meydana gelir.

Hangi şartlarda olursa olsun, hiçbir beklenti içerisinde olmaksızın Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle kılınan namaz makbuldur. Hz. Peygamber ve sahabiler hasbî namazın insanı nasıl yücelttiğinin en güzel örneklerini sunmuşlardır.

Bir muharebe gecesinde iki sahabi nöbet bekliyor. Gündüz akşama kadar kılıç sallamış bu insanlar, gece de sabaha kadar nöbet tutacak ve düşmanın muhtemel saldırısını orduya haber vereceklerdi. Biri diğerine, "Sen istirahat et de biraz ben bekleyeyim, sonra da seni kaldırıyorum" der. İstirahata çekilen çekilir, diğeri de namaza durur. Bir ara düşman vaziyeti anlar ve ayakta namaz kılmakta olan bu sahabiye ok yağmuruna tutar. Vücudu kan revan içinde kalmıştır; ancak o, namazını bitirinceye kadar dayanır ve namazını bitirdikten sonradır ki, yanındakini kaldırır. Arkadaşı, onun durumunu görünce hayretten dona kalır ve "niçin birinci ok isabet ettiğinde haber

---

³²⁶ Raci ve el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, s.162

³²⁷ İbn-i Mâce, *İkâmetü's salât* 194

³²⁸ Turabi, *Namaz*, s. 55

vermedin?" der. Cevap şöyledir: "Namaz kılıyor ve Kehf suresini okuyordum. Duyduğum o derin zevki bozmak, bulandırmak istemedim."³²⁹

من شهد صلاة الصبح محتسبا فكأنما قام الليلة و من شهد صلاة العشاء فكأنما قام نصف الليلة

Her kim Allah'tan sevap bekleyerek sabah namazında bulunursa geceyi ibadetle geçirmiş gibi olur. Yatsı namazında bulunursa gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi olur.³³⁰

Peygamber (s.a.) sabah namazı sırasında Bilâl'e hitaben şöyle buyurmuştur: "Ya Bilal! İslâm içinde işlediğin ve senin nazarında en ümîdli olan bir amelini bana söyle. Çünkü ben bu gece cennetin içinde, önümde senin ayakkabılarının sesini işittim." Bilal: Ben kendime göre şundan daha ümîdli olan bir iş işlemedim: Ben gece yâhud gündüzün herhangi bir saatinde iyice temizlenir ve bu temizlik ile de muhakkak bana takdir edildiği kadar namaz kılarım, dedi.³³¹

Huzeyfe (r.a.) rukû'unu ve sucûdunu tamam yapmayan bir adama "Ölmüş olsan, Muhammed'in sünneti üzere ölmüş olmazsın" demiştir.³³² Enes ağlayarak şöyle dedi. (Beni Resûlullah zamanında) erişmiş olduklarımdan, namaz müstesna, hiçbir şeyi tanımam. İşte bu namaz dahi zayı' edilmiştir, demiştir.³³³ Bu ifadeler Sahabenin namaz konusunda ne kadar titiz olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine Hz. Ebû Bekir'in Kur'an okuması ve namazı sebebiyle çoluk çocuğumuzu bizden ayırıyor diyen Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerini endişelendirmesi³³⁴ hasbî namazın ashab katında ne kadar ehemmiyeti olduğu ve hayata nasıl yansıdığını gösterir.

Hz. Ömer (r.a.) valilerine gönderdiği emirnâmelerinde, "Benim katımda en önemli işiniz namazdır. Onu koruyan ve devamlı kılan, dinini korumuş olur. Aldırış etmeyenler ise namaz dışındakilerine daha çok önem vermez" şeklinde yazardı.³³⁵

Ubeydullah, evinde muhasara edilmiş hâlde bulunan Osman b. Affan'ın yanına girdi de: Sen insanların İmamı'nı, başına şu işler geldi. Bize bir fitne (dönemi) imamı

³²⁹ Ebû Dâvûd, Taharet 78; Beyhakî, *Delailü'n-Nübüvve*, III, 378–379; Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahabe*, I, 481–482

³³⁰ Beyhakî, *Şuabu'l İman*, III, 55

³³¹ Buhârî, Salât 494

³³² Buhârî, Salât 26

³³³ Buhârî, Salât 116

³³⁴ Buhârî, Salât 86

³³⁵ Muvatta, Vukûd 6

namaz kıldırıyor. Biz bundan kaçınıyoruz; ne buyurursun? dedi. Halife Osman: Namaz, insanların yapacağı işlerin en iyisidir. İnsanlar iyi bir şey yaparlarsa, sen de onlarla beraber onu yap; fena bir şey yaparlarsa sen onların fenalıklarından sakın, dedi.³³⁶ En zor anında bile Hz. Osman cemaatle namazı tavsiye ediyordu.

H. Aişe şöyle diyordu: Peygamber (s.a.) gece namaz kılmak için ayakları şişinceye kadar ayakta dururdu. H. Aişe kendisine niçin bu kadar meşekkle ibâdet yapıyorsun dedi de, Peygamber (s.a.): "Ben çok şükreder bir kul olmayayım mı?" (أَفَلَا) (أَحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا) diye cevâb verdi. Vücudu ağırlaşınca oturarak namaz kılar, ruku' yapmak istediğinde ayağa kalkar, okur ve rükû' ederdi.³³⁷

Enes (r.a.), şöyle dedi: Peygamber'in, vefatına sebep olan hastalığında sahâbîlere Ebû Bekir namaz kıldırıyordu. Nihayet pazartesi günü olunca sahâbîler saf saf namaza durdukları esnada Peygamber hücrenin perdesini açtı da, bizlere bakmaya başladı. Kendisi ayakta duruyor ve yüzü de mushaf yaprağı gibi parlıyordu. Sonra tebessüm edip güldü. Peygamber'i görmekle sevincimizden az kalsın namazı bozuyorduk. Ebû Bekir, Peygamber namaza çıkıyor zannıyla (ilk) saffa girmek için iki topuğu üzerinde geri geri gelmeğe başladı. Bu sırada Peygamber bizlere namazınızı tamamlayın diye işaret etti ve perdeyi salıverip örttü. İşte o gün Peygamber vefat etti.³³⁸ H. Peygamber (s.a.)'i ashabını son olarak Allah'a secde eder halde görmesi sevindirmiş ve huzur içinde ruhunu teslim etmiştir.

كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَالَ أَتَفُوقُهُ تَفُوقًا قَالَ فَكَيْفَ تَقْرَأُ أَنْتَ يَا مُعَاذُ قَالَ أَنَامُ أَوَّلَ اللَّيْلِ فَأَقُومُ وَقَدْ قَضَيْتُ جُزْئِي مِنَ النَّوْمِ فَأَقْرَأُ مَا كَتَبَ اللَّهُ لِي فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي

Muaz (r.a.), Ebû Musa (r.a.)'e Kur'an'ı nasıl okuyosun diye sordu. Ebû Musa (r.a.), günün farklı saatlerinde okurum, dedi. Ebû Musa (r.a.), Muaz (r.a.)'a: Ya sen nasıl okursun? diye sordu. O da: Ben gecenin ilk saatlerinde uyurum. Uykumu almış olarak kalkarım ve Allah'ın takdir etmiş olduğu kadar okurum. Namazımda Allah'tan sevab umduğum gibi uykum içinde Allah'tan sevab umarım, dedi.³³⁹

³³⁶ Buhârî, Salât 207

³³⁷ Buhârî, Salât 483

³³⁸ Buhârî, Salât 197

³³⁹ Buhârî, Meğâzî, 60; İcâre 1; Cihad 164; Edeb 80; İstîtâbetü'l mürteddîn 2; Ahkâm 7, 12, 22

Hiz. Osman, Resûlullah'ın mescidini yeniden bina ettiği zaman, insanların kendisi hakkındaki dedikoduları üzerine şöyle diyordu. Siz (yaptığım iş aleyhine) çok söz söylemeye başladınız. Hâlbuki ben Resûlullah'tan işitmişimdir, O şöyle buyuruyordu: "Her kim Allah 'ın rızasını istiyerek bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette onun gibi bir ev bina eder."³⁴⁰

Ensâr'dan olan Selime oğulları, (mescide uzak düşen) menzillerinden göçüp Peygamber'e yakın bir yere konaklamak istediler. Resûlullah Medine'yi (koruyan menzillerini) ıssız bırakmalarını beğenmedi de onlara hitaben: "Eserlerinizi (yani attığınız adımların ecrini) hesaba katmaz mısınız?" (**أَلَا تَحْتَسِبُونَ أَثَارَكُمْ**) buyurdu.³⁴¹

Ubey b. Kâ'b'dan (r.a.) şöyle rivayet etti:

Ensâr'dan bir zat vardı ki evi Medine'de (mescide) en uzak evdi. Bu zat, Resûlullah (s.a.) ile birlikde kılınan hiç bir namazı kaçırmazdı. Biz, kendisine acıdık. Ben dedim ki: Ya Fülân! Sen bir eşek satın alsan da seni sıcakdan ve yerin zehirli haşerâtından korusa ya! dedim. O zat, şu cevabı verdi:

Vallahi evimin Muhammed (s.a.) 'in evine çadır ipi ile bağlanmış olmasını istemem! Onun bu sözü bana çok ağır geldi. Nihayet Nebiyyullah (s.a.) 'e gelerek bunu, ona haber verdim. Resûlullah (s.a.) onu çağırdı. O zat, Peygamber (s.a.) 'e de aynı şeyi söyledi ve kendisinin izlerinden ecir umduğunu ifade etti. Bunun üzerine Peygamber (s.a.) ona (**إِنَّ لَكَ مَا أَحْتَسِبْت**) Senin için hakikaten beklediğin şey var buyurdular.³⁴²

2. ZEKÂT

Zekat sözlükte"artma, çoğalma, ruhu temizlemek, bereket, iyi ve düzgün olmak"³⁴³ gibi anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak zekat, "Allah'ın belirli yerlere sarf edilmek üzere, dinen zengin sayılan kişilerin mallarından, verilmesini emrettiği belli bir payı ve bu payın verilmesi işlemini"³⁴⁴ ifade eder. Zekât mallardan ve rızıklardan fedakârlık (infak), yani sadakayı içine alan, genel olarak ise vergi

³⁴⁰ Buhârî, Salât 65

³⁴¹ Buhârî, Ezan (Salât) 33; Fedâilu'l Medine (Hac) 11; Müslim, Mesâcid 51; İbn Mâce, Mesâcid 15; Ahmed b. Hanbel, III, 106, 182, 263

³⁴² Müslim, Namaz 103

³⁴³ Cevherî, a.g.e., II, 1723

³⁴⁴ Tehânevi, *Keşşâfu Istılahıl Funûn*, II, 310–311

anlamını taşıyan ve ruhu temizleyip benliği arındıran her türlü faaliyeti kapsayan bir ibadettir. Kur'ân'da sadaka diye de isimlendirilir. Sadaka oluşu, imandaki sadakatin ve ahiret hayatını tasdik ifadesi olduğundandır.³⁴⁵ Sadaka, sâdık olmayı ve Allah'a kullukta samimi bulunmayı ifade eder. Bundan dolayı hadiste "her iyilik sadakadır" buyrulmuştur.³⁴⁶ Sadaka geniş anlamıyla nafil olarak yapılan hayır ve hasenatı, insan ve hayvanlara yapılan iyilik, lütuf ve ihsanları, hatta insanların gönlünü hoş eden güzel söz ve davranışları kapsamına alır. Sadaka-i câriye, vakfedilmiş sadaka ile diğer hayır ve hasenat bu niteliktedir. Sadaka-i câriye, sürekli ecir getiren sadaka anlamına gelir. Bir hadiste sürekli ecir kaynağı olan ameller şöyle belirlenir: "İnsan öldüğü zaman amelleri kesilir. Ancak üç şey bundan müstesnadır. Sadaka-i cariye, kendisinden yararlanan ilim veya kendisine hayır dua eden salih çocuk."³⁴⁷ Kur'ânda zekât 34 yerde geçmektedir. Namaz kılmak ve zekât vermek ise 25 ayette aynı anda geçmektedir.³⁴⁸

Farz ve vacib sadaka dışındaki sadaka kapsamının genişliğini şu hadiste görmek mümkündür: "İçinde güneş doğan her gün, insanların her bir mafsalı için kendilerine bir sadaka gerekir. Meselâ; İki kişinin arasında adaletle hükmetmen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen bir kimseye yardım ederek, hayvana bindirmen veya eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım sadakadır. Gelip geçene sıkıntı veren şeyleri yoldan kaldırman bir sadakadır."³⁴⁹ Bu hadiste geçen "sülâmâ" parmak kemikleri demektir. Ancak burada vucuttaki tüm kemik ve mafsallar kastedilmiş, kemiklerin insanın oturup kalkması ve hareket etmesi için ne kadar gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir. İşte böyle bir nimete karşılık farz olan sadaka yerine, günlük bir takım hayra yönelik hareket ve davranışların bu nimetin sadakası olduğu belirtilmiştir. Burada nimetin şükür borcunun hafifletildiği görülür. Namaza giderken her adımın sadaka sayılması, her adım karşılığında bir derece yükseltme ve bir günah affetme anlamındadır.³⁵⁰

³⁴⁵ Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, I, 41

³⁴⁶ Müslim, Zekât 52

³⁴⁷ Dârimi, Mukaddime, 46

³⁴⁸ el-Bakara (2), 43, 83, 110, 177; en-Nisâ (4), 77, 162; et-Tevbe (9), 5, 11, 18, 71; el-Hac (22), 41, 78; Lokmân (31), 4; el-Mücadele (58), 13; el-Maide (5), 12, 55; Meryem(19), 31, 55; el-Enbiyâ (21), 73; en-Nûr (24), 37, 56; en-Neml (27), 3; el-Ahzâb (33), 33; ez-Müzzemmil(73), 20; el-Beyine(98), 5; geniş bilgi için bkz. Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, 29–30

³⁴⁹ Buhârî, Sulh 11; Cihâd 72,128; Müslim, Zekât 56; Müsâfirîn 84; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 12; Edeb 160; Ahmed b. Hanbel, II, 316, 350, IV, 423, V, 178

³⁵⁰ Davudoğlu, *Sahihi Müslim Terceme ve Şerhi*, V, 374

Zekât ve namaz, ahirete inananların, hidayet üzere olan ve kurtuluşa erecek olan müminlerin en önemli sıfatları olarak belirtilen ayetlerde sözü edilmiştir. Ahireti kazananlardan olacak insanların dünya hayatında en büyük özelliklerinden biride zekât vermek olduğu sık sık Kur'ân'da vurgulanmaktadır ve Allah rahmetini zekât verenler üzerine yazdığını³⁵¹ da vurgulamaktadır. Yine Allah'ın seçtiği önderlerin ve peygamberlerin hepsinin en belirgin ortak özellikleri namaz kılmaları, zekât vermeleri, hayır yapmaları ve bunları tavsiye etmeleridir.³⁵² Ahirete inanmayan, kalpleri kararan insanların özelliklerinden birinin de zekât vermemek olduğu vurgulanmıştır.³⁵³ Müşriklerin iman etmeleri ve kardeş olarak kabul etmemiz için iman etmelerinden sonra namaz ve zekâtın vurgulanması yine zekâtın önemine işaretir.³⁵⁴

Bunların hepsini değerlendirdiğimizde zekât, sadaka, mallardan gizli ve açıkta Allah yolunda harcamayı, verdiğimiz vergileri ve maddi olarak yaptığımız paylaşımları içine alan ekonomik bir ibadet olarak anlaşılmaktadır. Ama genel olarak arınmak anlamını göz ardı edemeyiz.

Kişiliğin arınması, temizlenmesi amaçlanmaktadır. Zekât bir arınmadır. Doğallığa, öze dönüştür. Namazla kendi istek ve sorunlarını gündeme alan kişi, zekâtla toplumsal sorunlara eğilmektedir. Namaz kendi istek ve sorunlarımıza; zekât ise, toplumun istek ve sorunlarına çözüm aramayı amaç edinir. Namaz, kişi açısından Allah'la olan iletişim sonucu kendini güvenceye almaktır. Toplum açısından tüm bireylerin pratiğinde yerini bulan ve onları disiplin içerisine alan ortak eylemlerdir. Zekât ise, birey açısından kişiye arınma bilincini yerleştiren, ona kişilik kazandıran ve huzur veren bir uygulamadır. Toplum açısından paylaşımı, kaynaşmayı, onların istek ve sorunlarına duyarlı olmayı hedefler.

İnsanın hayattaki temel amacının Allah'ın rızası olması, diğer insanlarla olan ilişkilerini de kuşkusuz temelden değiştirir. Az önce belirttiğimiz gibi kişinin diğer insanlara karşı müstakil bir sorumluluğu yoktur. Ama Allah, diğer insanlara nasıl davranılması gerektiğini Kur'ân-ı Kerim'de bildirmiştir ve Allah'a karşı duyulan sorumluluk, diğer insanlara karşı da en adaletli, en doğru, en dürüst tutumun gösterilmesini sağlar. Aşağıdaki ayet, müminlerin hasbî tavırlarını göstermesi açısından önemlidir.

---

³⁵¹ el-A'râf (7), 156

³⁵² Meryem (19), 55

³⁵³ el-Fussilet (41), 7

³⁵⁴ et-Tevbe (9), 5, 11

“O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.” ³⁵⁵

Zekât bir yandan toplumsal dayanışmayı sağlarken bir yandan da kökündeki temizlik manasını, zengini hasislik, cimrilik ve kaprislerden fakiri de zenginlere karşı onların mülk ve imkânlarından dolayı taşıyacağı kıskançlık, haset, kin ve düşmanlık gibi menfi ve yıkıcı psikolojik oluşumlardan arındırır. Önemli bir etkisi de zenginin mal biriktirme hırslarının ve cimriliğinin önüne geçer, kibrini bir tarafa bırakır, fakire karşı şefkat, merhamet ve yardım duyguları tebellür eder ki bu, zenginlerle fakirler arasındaki maddi ve manevi yakınlığı, karşılıklı sevgi ve saygıyı tesis eder. ³⁵⁶

İslam toplumlarında ihmale uğrayan maliyenin ve iktisadi gücün İslam inanç, anane ve ahlak nizamları üzerinde en büyük müessir kuvvetlerden biri olduğunu beyan eden Muhammed Abduh, zekâtın önemi hakkında şöyle demiştir:

"Eğer Müslümanlar, dinlerinin bu esasını yerine getirebilselerdi-Allah onları çoğaltıp rızıklarını genişlettikten sonra- aralarında geçim sıkıntısı çeken ne bir fakir, ne de kendi günahı olmadan bu umumi felakete duçar olan zavallı bir kimse bulunurdu. Fakat Müslümanların birçoğu bu farizayı terk ederek, dinlerine, millet ve ümmetlerine karşı büyük bir suç işlemişler ve bu sebepten milli ve siyasi işlerinde en kötü ümmet konumuna düşmüşlerdir. Hatta bu sebeple saltanatlarını, şeref ve üstünlüklerini kaybederek kız ve erkek çocuklarının terbiyesine varıncaya kadar bütün işlerinde yabancı milletlerin himaye ve tesiri altına girmeye mahkûm olmuşlardır; onlara muhtaç bir duruma düşmüşlerdir.

Bütün Müslümanların veya büyük bir çoğunluğunun zekât vermesi veya verilen zekâtların muntazam dağıtılması, İslâm'ın şerefini, belki yabancı milletlerin İslam memleketlerinde kaybettiklerideğerleri iadeye ve Müslümanları, gayr-i müslimlere köle olmaktan kurtarır. ³⁵⁷

Sadakanın kişide ve toplumda faydasının ortaya çıkması Allah'ın rızasına bağlıdır. Hiçbir menfaat gözetmeksizin, karşılığını Allah'tan umarak (hasbî) yerine getirildiği ölçüde değer kazanır. Sadaka ile ilgili sayısız hasbîlik örnekleri vardır.

³⁵⁵ el-İnsan (76), 7–9

³⁵⁶ Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, s. 178

³⁵⁷ Bkz. Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, 36–38

Enes b. Malik (r.a.) rivayet etmiştir: Ebû Talha, Medine’de hurmalık mal cihetiyle ensâr'ın en zengini idi. Kendisine mallarının en sevimlisi de Beyruhâ idi. Beyruhâ, Mescid'in karşısında idi. Resûlullah (s.a.) da Beyruhâ'ya girer ve onun içindeki güzel sudan içerdi. Enes dedi ki: "*Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz, şüphesiz Allah onu bilir*"³⁵⁸ ayeti inince, Ebû Talha kalkıp, doğru Resûlullah'a geldi de:

— Ya Resûlallah! Şübhesiz çok mübarek ve çok yüce olan Allah "*Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz* " buyuruyor. Bana malımın en sevgili olanı ise Beyruhâ'dır. Beyruhâ, Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve onun Allah katında bir âhiret azığı olmasını umut ediyorum. Ya Resûlallah! Bu bahçemi Allah'ın sana gösterdiği münâsib cihete sarfet, dedi. Enes dedi ki: Bu söz üzerine Resûlullah:

— "Ne hoş! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. Ben senin söylediğin sözü işitmişimdir. Ben bu bahçeyi yakınlarına tahsis etmeni uygun görürüm" buyurdu.

Ebû Talha da:

— Ya Resûlallah, ben de senin arzun gibi yaparım, dedi.³⁵⁹

Benzer bir durumda "*Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç (isteyene faizsiz ödünç) verecek yok mu?*"³⁶⁰ ayeti nazil olunca, Ebû'd Dahdâh isimli sahâbi Hz. Peygamber'in yanına giderek, 'Ya Rasulallah! Allah bizden borç mu istiyor?' diye sordu. 'Evet' cevabını alınca Hz. Peygamber'in elini tuttu ve sevabını sadece Allah'tan bekleyerek içindeki 600 hurma ağacı ile birlikte bahçesini Allah'a borç olarak verdiğini bildirdi. Ardından da bahçesine giderek orada bulunan ailesine bahçeyi Allah'a borç verdiğini söyledi ve bahçeden çıkmalarını istedi. Hz. Peygamber, 'Ebû'd Dahdah için cennette nice hurma ağaçları saçak atıyor' dedi.³⁶¹ Hz. Peygamber(s.a.), Tebük seferi için yardıma teşvik ettiği esnada Hz. Ebû Bekir bütün malını getirdi. Hz. Peygamber(s.a.) evine-ocağına ne bıraktın diye sorunca "Allah Teâlâ ve Resulünü" diye cevap vermişti.³⁶²

Resûlullah (mescidde va'z ettikten sonra) kadınlara duyuramadım zannıyla yanında Bilal olduğu hâlde (erkek saflarından) çıktı. Kadınlara va'z ederek onlara

³⁵⁸ Âl-i İmrân (3), 92

³⁵⁹ Buhârî, Zekât 44

³⁶⁰ el-Bakara (2), 245

³⁶¹ Hâkim et-Tirmizi, *Nevâdiru'l-usûl*, s.146–148

³⁶² Hâkim et-Tirmizi, a.g.e., s.148

sadaka vermeyi emretti. (Sözleri o kadar te'sîr etti ki) kadınların kimi (kulaklarındaki) küpeyi, kimi (parmağındaki) yüzüğü çıkarıp atmağa başladılar. Bilal de onları elbisesi içine topluyordu.³⁶³

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Bir adam yolda yürüdüğü sırada çok susadı. Derken bir kuyu buldu. Hemen kuyuya indi ve suyundan içti. Sonra çıktı. Orada bir köpek ile karşılaştı ki, hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, yaş toprağı yiyordu. Bu yolcu adam (kendi kendine): Yemin olsun bana erişmiş olan susuzluğun benzeri bu köpeğe de erişmiştir, dedi ve kuyuya indi, ayakkabısının içine su doldurdu, köpeğe su verdi. Bu amelinden dolayı Allah bu kulunu övdü ve onu mağfiret eyledi."

Sahâbîler:

— Ya Rasûlallah, hayvanlar(ı sulamak)da bize de ecir var mıdır? dediler.

Resûlullah:

— **فِي كُلِّ ذَاتٍ كَبِدٌ رَطْبَةٌ أَجْرٌ** "Her canlı için ecir vardır" buyurdu.³⁶⁴

Hız. Âişe'nin Berire adlı cariyeyi sahiplerinden satın alarak azat etmesi hadisesini anlatan şu rivayette, tasaddukta hasbîliğin nasıl olması gerektiği konusunda bizlere ışık tutuyor:

Berîre (r.anha), kitabet bedeli hakkında yardım istemek için Âişe'ye (r.anha) geldi. Berîre'nin üzerinde beş sene içinde taksitlere ayrılmış beş ukıyye borç vardı. Âişe bu hususta arzu duyarak, Berîre'ye:

— Düşünceni bana haber ver! Ben senin sâhiblerine bu beş ûkıyyeyi bir defada versem, sâhiblerin seni satarlar mı? Ve velâlık hakkın bana ait olmak üzere seni azat edeyim, dedi.

Berîre sâhiblerine gitti ve bu teklifi onlara arzetti. Onlar:

— Hayır, (seni satmayız), Allah'tan ecir almak için (**إِنْ شَاءَتْ أَنْ تَحْتَسِبَ**) **عَلَيْكَ** eğer satın alacaksa ancak velâ bize ait olursa satmayı kabul ederiz, dediler.

Âişe dedi ki: Ben Resûlullah'm huzuruna girdim ve onların dediğini kendisine söyledim. Resûlullah (s.a.) Âişe'ye:

— "Sen Berîre'yi satın al ve onu hürriyete kavuştur. Şübhesiz velâ hakkı ancak hürriyete kavuşturandır" buyurdu.

³⁶³ Buhârî, İlim, 32

³⁶⁴ Buhârî, Müsâkât 9; Mezalim 23; Edeb 27; Müslim, Selâm 153; Ebû Dâvûd, Cihâd 44; İbn Mâce, Edeb 8; Muvatta, Sıfatu'n-Nebi 23

Sonra Resûlullah hutbe için ayağa kalktı, (Allah'a hamd ve övgüden sonra) şöyle buyurdu:

— "Bazılarına ne oluyor ki, Allah'ın Kitabı'nda olmayan bir takım şartlar ileri sürüyorlar! Her kim Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan bir şeyi şart kılarsa, o şart batıldır; hükümsüzdür. Allah'ın şartı (ve kânunu) daha haklı ve daha kuvvetlidir."³⁶⁵

Niyet iyi de olsa, verilen sadakadan tekrar dönüp faydalanma hasbîliğe zarar verebilir. Bu esası gösteren bir rivayet şu şekildedir:

Eslem şöyle demiştir: Ben Ömer b. Hattâb (r.a.)'dan işittim, şöyle diyordu: Bir mücâhide Allah yolunda cihat etmesi için bir at vermiştim. At kendi tasarrufunda bulunan bu zat, (ata bakmayarak zayıflatıp) değerini zayı' ettirdi. Bu sebeble ben, o zat bu hayvanı ucuz bir fiatla satar zannederek, ondan satın almak istedim. Bu düşüncemi Peygamber'e sordum. Peygamber (s.a.): "Bu atı satın alma! Sana bunu bir dirhem karşılığında verse de artık yapmış olduğun sadakana bir daha dönme.

(فَإِنَّ الْعَاِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْعَاِدِ فِي قَيْئِهِ) Çünkü sadakasından dönen kişi, kustuğu nesneyi tekrar yiyen kimseye benzer" buyurdu.³⁶⁶

Ebû Hureyre, Resûlullah'tan şöyle buyururken işitmiştir: "İsrâîloğulları'nda derisi hastalıklı, kel, kör üç kişi vardı. Allah bunları imtihan etmek istedi de onlara bir melek gönderdi.

Derisi hastalıklı olanla, kel gönderilen meleğe olumsuz karşılık verdikten sonra melek köre geldi de şunları söyledi:

— Ben fakir ve (vatanından uzak düşmüş) garip bir kimseyim. Sefer hâlinde iken geçimim ve memleketime dönmem sebepleri benden kesilmiştir. Bu gün benim için muradıma ulaşabilmek ancak evvelâ Allah'ın inayeti, sonra senin yardımınla olur. Şimdi ben sana gözlerini geri veren Allah rızası için senden bir koyun isterim ki, bu yolculuğumda onunla muradıma ve vatanıma erişebileyim, dedi.

O kişi de meleğe:

— Hakikaten ben kör idim, Allah gözlerimin nurunu bana geri verdi. Fakir idim. Allah beni zengin kıldı. (İşte koyunlarım) dilediğin kadar al. Allah'a yemin

³⁶⁵ Buhârî, Mükâteb 2; ayrıca bkz. Salât 70; Zekât 61; Buyu' 67, 71; Itk 10; Mükâteb 1, 3, 4, 5; Hibe 7; Şurût 3, 10, 13, 17; Nikâh 18; Talâk 14, 17; Et'ime 31; Kefârâtü'l'eymân 8; Ferâiz 19, 20, 22, 23; Müslim, Itk 3; Nesâî, Talâk 29; Buyu' 85, 86; Tirmîzî, Vesâyâ 7; Ebû Davûd, Itk 2; Dârimî, Talâk 15; Muvatta, Itk ve Velâ 10; Ahmed b. Hanbel, VI, 33, 45, 81, 135, 180, 271

³⁶⁶ Buhârî, Zekât 59

ederim ki, (فَوَاللَّهِ لَا أَجْهَدُكَ الْيَوْمَ بِشَيْءٍ أَخَذْتَهُ لِلَّهِ) bu gün Allah rızası için benden alacağın bir şeyin miktarını sınırlandırmak ile sana güçlük çıkarmak istemem, dedi.

Melek de ona:

— Malını tamamen muhafaza et! Allah ancak sizin içinizi imtihan etti de, Allah senden razı oldu. İki dostun abraşla kel de Allah'ın gazabına uğradılar, dedi".³⁶⁷

Ebû Musa el-Eş'arî(r.a)'den: Peygamber (s.a.):

— (عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ) "Her müslümân üzerine sadaka vermek vaciptir" buyurdu.

Orada bulunan sahâbîler:

— Ey Allah'ın Peygamberi! Sadaka edecek bir şey bulamazsa (ne yapar)? dediler.

Resûlullah:

— "Eliyle çalışır; elinin emeğiyle kazandığından hem kendini faydalandırır, hem de sadaka verir" buyurdu.

Sahâbîler:

— Çalışmaya da gücü bulunmazsa? dediler.

Resûlullah:

— "İhtiyaç sahibine, bunalmış mazluma yardım eder." buyurdu.

— Buna da güç bulamazsa (ne yapar)? dediler. Resûlullah:

— "İyilik yapsın, şerden uzak dursun. Çünkü bu da o kimse için bir sadakadır." buyurdu.³⁶⁸

Bazı infak ayetlerini müfessirler ihtisab kavramıyla açıklamışlardır.

يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ احْتِسَابًا به Ayetini İbni Abbas وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ zekatlarını karşılığını Allah'tan bekleyerek verirler şeklinde tefsir etmiştir.³⁶⁹

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِيًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ ayette geçen تَثْبِيًا kelimesini Katade ecrini Allah'tan bekleyerek (احتساباً) şeklinde tefsir etmiştir.³⁷⁰ İbni Hayyan ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ ifadesini Allah'tan ecir beklemek

³⁶⁷ Buhârî, Enbiya 51

³⁶⁸ Buhârî, Zekât 29; Edeb 33

³⁶⁹ Taberî, Câmiu'l beyân, I, 249

³⁷⁰ Begavî, Meâlimu't-tenzil, I, 328

(احتساباً), Hasan ise, suma ve riya olmaksızın şeklinde yorumlamışlardır.³⁷¹ Bu sebeple infakta uyulması gereken en önemli şart, infak ve tasaddukun gösteriştan uzak, yalnız Allah rızası için(hasbî) yapılmasıdır.³⁷² Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki, karşılıksız sosyal yardımlarda bulunmanın ve hayrî çalışmalarda meydana gelen gelişmelerin bir milleti ataletle sevketmemesi için, evvel emirde o milletin çalışıp kazanmayı temin edecek, insani ve ictimai müesseselerin bulunması gerekir. Bir sadaka ve hayırdan istifade, birtakım ahlaki kural ve kaidelere bağlıdır. Bir millet başkasının yardım ve sadakası üzerine terbiye edilirse, elbette, o memlekette hayır ve sadaka "sebeb-i atalet" olur. Fakat ciheti islamiye böyle değildir. İslamiyet, insanları yardım alma esası üzerine değil, yardım etme esası üzerine terbiye eder.³⁷³

3. HAC

Hac kelimesi İbranice'de hag şeklindedir; bayram anlamına gelen bu kelime "birşeyin etrafında dönmek, dolanmak" manasındaki hvg kökünden türemiştir. Arapça'da gitmek, yönelmek, kastetmek, bir kimseyi ya da bir yeri çokça ziyaret etmek anlamlarına gelen hac, terim olarak, belirli bir zamanda, usulüne uygun olarak, ihrama girdikten sonra, Arafat'ta vakfe yapmak, Kâbe'yi tavaf ederek ziyaret etmek ve diğer bazı görevleri yerine getirmek suretiyle yapılan ibadettir.³⁷⁴ İslâm'ın beş esasından biri olan hac, Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de; *Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.*³⁷⁵ Hz. Peygamber de; İslâm'ın beş esas üzerine kurulduğunu bunlardan birinin de haccetmek olduğunu buyurmuş³⁷⁶ ayrıca sözleriyle haccın önemini ve yararlarını belirtmiş, nasıl yapılacağını fiilen göstermiştir.

İslam dininin doğup yayıldığı, vahyin indiği, Hz. Peygamber ve ashabının bin bir güçlük ve sıkıntılar içinde mücadeleler verdiği, hasbîlik anlayışının en yoğun

³⁷¹ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensur*, II, 45

³⁷² Geniş bilgi için bkz. Çağrı, "İnfâk" DİA, XXII, 289

³⁷³ Öztürk, *Elmalılı Gözüyle Vakıflar*, s.32

³⁷⁴ Harman, "Hac", DİA, XIV, 382

³⁷⁵ Âl-i İmrân (3), 97; bkz Hac (22), 23

³⁷⁶ Buhârî, İman 2; Müslim, İman 5

yaşandığı ve Hz. Âdem'den beri bazı peygamberlerin uğrak yeri olmuş kutsal toprakları görmek, müminlerin dini duygularını güçlendirir. İslam'a bağlılıklarını artırır. Kişinin Allah katındaki derecesini yükseltir. Cenneti kazanmasına vesile olur. İnsanı her açıdan olgunlaştırır. Müslümanlar için en faziletli ibadetlerden biridir.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.)'e amellerin hangisi en faziletlidir? diye soruldu. Peygamber:

— "Allah'a ve Resûlü'ne iman etmektir" buyurdu.

— Ondan sonra hangisidir? denildi.

Peygamber:

— "Allah yolunda cihâd etmektir" buyurdu.

— Ondan sonra hangisidir? denildi.

— "Mebrûr (makbul olmuş) haccdır" buyurdu.³⁷⁷

Allah'ın emrettiği her şeyde şüphesiz pek çok hikmetler vardır. Bu mutlak gerçeğe göre haccın da pek çok hikmetleri bulunmaktadır.

Hac, Allah'ın emri insanlara ulaşınca, emre teslim olmanın sembolüdür. Kişinin Allah'a doğru yükselmesidir. Irk, renk ve vatana bakılmaksızın İslam ümmetinin birliğinin sembolüdür. İslam kardeşliğinin pratiğe aktarılmasıdır. Zorluklar karşısında dayanma gücüdür. Benliğe egemen olma çabasıdır. Hac, anıların tazelenmesidir. Allah uğruna başa gelebilecek hiçbir şeye aldırış etmeyen İbrahim ailesini hatırlamaktır. Allah için en sevdiği varlığı kurban eden babayı, Rabb'inin emrine teslim olan çocuğu, en zor koşullarda Allah'a tevekkül eden ve kocasına itaati olan anayı anmaktır. Tam tevekkülün hatırasını yaşamaktır. Hac "adeta bir teslimiyet kovanı ve bir hasbîlik yuvası gibidir."

Hac, sadece İslam cemaatinin dünyevi gerçekliğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda her hacının içinde, kendi varlığının merkezine doğru olan iç yolculuğunu canlandırır.³⁷⁸

مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: Ben Peygamber (s.a.)'den işittim, şöyle buyurdu."Kim Allah için hacceder ve hac esnasında kötü sözlerden ve Allah'a karşı

³⁷⁷ Buhârî, Hac 4

³⁷⁸ Garaudy, *İslam'ın Vaat Ettikleri*, s.29

gelmekten sakınırsa, annesinden doğduğu gün gibi (günahlardan arınmış olarak) hacdan döner."³⁷⁹

Her müslüman, inancı gereği Yüce Allah'a karşı kulluğunu ortaya koymak ihtiyacını duymaktadır. Hac, kula en belirgin şekilde Yüce Allah karşısında aczini ortaya koyma, kulluğunu ifade etme ve O'nun verdiği nimetlere şükretme imkânı veren bir ibadettir. Çünkü hac eden mü'min; mal, mülk, makam ve mevki gibi dünyevi unsurlardan sıyrılarak Allah'a yönelir. Sonsuz güç ve kudret sahibinin karşısında teslimiyetini ve bağlılığını ifade eder. Bu durum Allah'a kul olma zevkini artırır.

Hac, ferdi şuurun asgari seviyeye inip ma'seri ve ictimâî şuurun azami hadde ulaştığı bir ibadet şeklidir. Hacda meydana gelen ictimâî heyecan ve galeyan seline kendilerini kaptıran ferdler, cismani varlıklardan sıyrılarak topluluk içinde erirler. Ferd olarak fânî, cemiyet olarak bâkî olurlar. Cemiyete faydalı olmak için gönüllü olarak her türlü fedakârlığa katlanır, gerektiğinde bu uğurda seve seve canlarını da feda ederler. Çünkü bu cemiyette toplum için yok olmak, en şerefli bir varoluştur.³⁸⁰

İslam öncesinde Araplar dini inançlarının bir gereği olarak Kâbe içerisinde bulunan putların etrafında tavaf etmekteydiler. Peygamber, Hac olgusunun bu formunu korudu. İnsanlar Kâbe'nin etrafında artık putlara tapınmak için değil ama kâinatın yaratıcısı bir tek Allah'a ibadet için, tüm insanların kardeşliğini vurgulamak için tavaf etmekteydiler. Görülen, dış görünüşün olduğu gibi muhafaza edilirken, mananın bütünüyle değiştirildiği idi. Üstelik bu sonuç elde edilirken zora başvurulmamış, insanlar rencide edilmemişti.

Aşağıdaki hadis Mekkeli müşriklerin şeref, itibar, üstünlük, ibadet, sevap, mükâfat ve yanlış, tahrif olmuş, şirk bulaşmış hasbîlik inanışlarını anlama açısından önemlidir.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ عُرْوَةُ كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُرَاةً إِلَّا الْحُمْسَ وَالْحُمْسَ قَرِيشٌ وَمَا وَلَدَتْ وَكَانَتْ الْحُمْسُ يَحْتَسِبُونَ عَلَى النَّاسِ يُعْطَى الرَّجُلُ الرَّجُلُ الثِّيَابَ يَطُوفُ فِيهَا وَتُعْطَى الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةُ الثِّيَابَ تَطُوفُ فِيهَا فَمَنْ لَمْ يُعْطِ الْحُمْسَ طَافَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا وَكَانَ يُفِيضُ جَمَاعَةً النَّاسِ مِنْ عَرَافَاتٍ وَيُفِيضُ الْحُمْسُ مِنْ جَمْعٍ. قَالَ وَأَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا

³⁷⁹ Buhârî, Hac 4

³⁸⁰ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.94

أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْحُمْسِ (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ) قَالَ كَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ فَدَفَعُوا إِلَى عَرَافَاتٍ

Bize Ali b. Mushir tahdîs etti ki, Hişâm b. Urve şöyle demiştir: Urve şöyle dedi: İnsanlar Cahiliyet'te Ka'be'yi çıplaklar olarak tavaf ederlerdi, bundan ancak ahmesler müstesna idiler. Ahmesler ise Kureyş ile onun doğurduğu diğer kabilelerden ibaretti. Bu ahmesler diğer insanlara Allah rızası için ödünç elbiseler verip sevap ümîd ederlerdi. Erkek erkeğe elbise verir, bu ariyet elbiseyi alan kişi de aldığı bu elbise ile tavaf yapardı. Kadın kadına elbise verir, o da elbiseli olarak tavaf ederdi. Hums ferdlerinden birinin elbise vermediği kişi ise Ka'be'yi çıplak olarak tavaf ederdi. Ve keza diğer insan toplulukları, Arafat'tan ifada yaparlardı; hums ise Muzdelife'den ifada yaparlardı.

Âişe haber verdi. Şu: "... Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."³⁸¹ âyeti bu ahmesler hakkında inmiştir. Dedi ki: Onlar (yani ahmesler) Cem'den (yani Muzdelife'den) ifada yapıyorlardı, bu ayetle Arafat'a götürüldüler (yani oraya gitmekle emr olundular).³⁸²

Hac denilince aklımıza kurban ve yaşanan hatıralar da akla gelir. Teslimiyet, fedakarlık, hasbîlik tavrını müşahade ederiz. Kurban konusuna kısaca değineceğiz. Aşağıdaki hadiste İbni Ömer (r.a)'ın hac uygulamasını öğrenirken hasbî tavrıyla da karşılaşırız.

كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سُنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ حُبِسَ أَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ طَافَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ، ثُمَّ حَلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يَحُجَّ عَامًا قَابِلًا ، فَيَهْدِي أَوْ يَصُومُ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا

İbn Ömer (r.a.) şöyle derdi: "Sizden herhangi biriniz (Arafat'ta vakfe yapamayacak surette) haccdan alıkonulup menedilirse (tutunmak için) size Resûlullah'ın sünneti kâfi değil midir? O alıkonulan kişi imkân bulursa Beyt'i tavaf ve Safa ile Merve arasını sa'y eder. Sonra ihrâmliya haram olmuş olan herşey, buna helal olur. Nihayet gelecek sene hac eder, bu kimse ya kurbân keser yâhut kurbân bulamazsa oruç tutar."³⁸³

³⁸¹ el-Bakara (2), 199

³⁸² Buhârî, Hac 92; Tefsir 35

³⁸³ Buhârî, Muhsar (Hac) 2; Hac 77, 105, 114, 128, Muhsar (Hac) 1, 3; Meğâzi 35; Müslim, Hac 21; Nesâî, Menâsikü'l-hac 53, 61, 162; Ahmed b. Hanbel, II, 33

Kurban, insanın Allah'a yaklaşmasına ve O'nun rızasını kazanmasına vesile olan bir ibadettir. "kurban" kelimesinde bu mana vardır. İnsan kurban kesmekle İbrahim (a.s.) gibi Allah'a ve O'nun emirlerine bağlılığını, gerekirse O'nun rızasını kazanmak için her fedakârlığa katlanacağını göstermiş olur. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılan her şeyde esas olan iyi niyettir. Kurbanda da böyledir, iyi niyet, hasbîlik ve ihlâs esastır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyuruluyor: *Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır.*³⁸⁴

Esasen Allah Teâlâ ancak takva sahiplerinin yapmış oldukları ibadetleri kabul eder. Maide suresindeki şu ayet-i kerimeler bu konuyu bir örnek vererek açıklıyor. Allah Teâlâ buyuruyor. *Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), "Andolsun seni öldüreceğim" dedi. Diğer de "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi (ve ekledi:) "Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."*³⁸⁵ Görülüyor ki, kurban kesenlerden biri iyi niyeti, hasbî tavrı ve Allah'tan korkması sebebiyle sunduğu kurban kabul görmüş, diğeri ise kötü niyeti sebebiyle kurbanı kabul edilmemiştir.

4. ORUÇ

Sıyam' veya 'savm' sözlükte; herhangi bir şeyden çekinmek, onu yapmamak, terketmek demektir.

---

³⁸⁴ el-Hac (22), 37; Bu ayet, genel olara bütün ibadetlerde iyi niyet ve ihlasın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Anlaşıyor ki, ibadetlerimizde bizi Allah rızasına ulaştıracak olan temel unsur, kalplerimizin takvası, yani bu ibadetleri, gösteriştan uzak olarak sırf Allah rızası için yapma çabasıdır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde, "Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır" buyurmuşlardır.

³⁸⁵ el-Mâide (5), 27-28

Bir başka deyişle; nefsi, onun meylettiği şeylerden, -isterse bir söz olsun- alıkoymaktır. Yemek, konuşmak ve yürümekten uzak durmaktır. Nitekim Arapçada yürümeyen ata, durgun suya veya durgun rüzgâra ‘saim’ denmektedir.³⁸⁶

Kelime bu anlamıyla Kur’ân’da şöyle geçmektedir:

“Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah’a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.”³⁸⁷

Türkçe’de aslı Farsça olan ‘oruç’ kelimesi bu anlamda kullanılmaktadır.

Şeriat dilinde ‘sıyam’ veya ‘savm’ nefsin en büyük istekleri olan yeme, içme ve cinsel ilişki gibi bilinen zorunlu ihtiyaçlardan gün boyu, niyet ederek ve Allah’ın rızasını gözeterek uzak kalmak, nefsi bu gibi şeylerden alıkoymaktır.³⁸⁸

İnsanların ve cinlerin niçin yaratıldıklarını bizzat yaratıcı bildirir: “O’na ibadet etsinler, yani O’nu tanısinlar diye.”³⁸⁹ Ancak sınırlı bir akılla sınırsız bir varlığın tanınması zor, hatta hakkıyla tanınması imkânsız olduğundan nasıl tanıyacağımızı ve nasıl kulluk edeceğimizi de biz yine O öğretmiş ve kullukla ilgili bazı fiilleri zorunlu (farz) kılmıştır.

Yani Allah’ı (c.c.) tanımanın ve O’na kulluğun asgari şartı bu zorunlu ibadetlerdir. Oruç da bu ibadetlerden biridir. Allah Resulü (s.a), bu temel ibadetleri bir arada anar ve buyurur ki: “İslam beş şey üzere kuruludur: Ramazan orucunu tutmak bunlardan biridir.”³⁹⁰ Kur’an-ı Kerim de orucun inananlar için bir farz olduğunu bildirmiştir: *Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.*³⁹¹

Buhârî savm kitabında oruç, iman, hasbîlik ve niyet arasında ilişki kurarak bir bab başlığı olarak değerlendirmiştir.

باب مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَنِيَّةً وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُبْعَثُونَ عَلَى نِيَّاتِهِمْ

³⁸⁶ Cevherî, a.g.e., II, 1454; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Tâhiru’l-Mevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s.105–106; İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, I, 152

³⁸⁷ Meryem (19), 26

³⁸⁸ Bkz. Mehmed Zihni Efendi, *Oruç ve Zekât İlmihali*, s.16; Heyet, *İslâm İlmihali*, İFAV, s. 459

³⁸⁹ ez-Zâriyât (51), 56

³⁹⁰ Buhârî, İman 2; Müslim, İman 5

³⁹¹ el-Bakara (2), 183

“Ramazân Orucunu İnarak, Sevabını Allah'tan Umarak Ve (Tam İhlâsla) Niyet Ederek Tutan Kimse”

Ve Hz. Âişe, Peygamber'in: "Onlar niyetleri üzere diriltirler.." buyurduğunu söylemiştir.³⁹²

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

Kim Ramazân orucunu inarak, sevabını Allah'tan umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.³⁹³

Amel ve ibadetlerin makbul olabilmesi için iki önemli şart vardır. Bunlardan birincisi Allah'a iman; ikincisi, ihlâs ve samimiyet. Yani bir işi Allah rızasını gözeterek, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek yapmak, riya ve gösterişe kaçmamaktır. Bu iki husus hadisimizde iman ve ihtisab kelimeleriyle ifade buyurulmuştur.

İbn Battal, imanı, namazın ve orucun farz olduğunu tasdik, sevabında Allah'a ait olduğuna inanmaktır, ihtisabı ise, namaz ve orucun karşılığını Allah'tan beklemek ve niyeti Allah için yapmak şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bu hadisin salih amellerin ancak sevabını Allah'tan beklemekle (ihtisab) ve samimi bir niyetle kabul olacağını söylemiştir.³⁹⁴

"İnsan, inanmadan nasıl ibadet eder?" diye bir soru akla gelebilir. Doğrudur. Ne var ki, gerçekten inanmadığı halde inanmış görünüp şu veya bu gerekçeyle birtakım güzel işler ve ibadetler yapanların varlığı da bir gerçektir. Öte yandan insan, bir şeyin hak ve doğru olduğuna inanır ve yapar. Fakat ihlâs ve samimiyetle değil, riya, gösteriş, korku, itibar vs. gibi birtakım geçici menfaatler, beklentiler ve gerekçelerle yapar. Bu tür davranışlar her ne kadar ibadet ve iyilik gibi görünse de, onları işleyeni maksadına ulaştırıcı nitelik ve kıvama sahip değildir. Daha açık bir ifadeyle bu davranışlar makbul değildir. İşte hadisimiz işin çok önemli olan bu yönüne dikkat çekmekte, ramazan orucunu, onun farziyyetine, faziletine, faydasına yürekten inarak ve karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek yani tam bir ihlâs ve samimiyetle tutan kimselerin, geçmiş günahlarından arındırılacaklarını müjdelemektedir.

“İhtisab” kelimesi sevabın Allah'tan beklenmesi manasına gelmektedir; dünyevî beklentilere girmeme, sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetme ve mükâfatı O'nun

³⁹² Buhârî, Savm 6

³⁹³ Buhârî, İman 28; Benzer hadis için bkz. İman 25; Müslim, Salâtü'l Müsafirin 25; Tirmîzî, Savm 83; Nesâî, Savm 39,40

³⁹⁴ İbn Battal, Şerhu'l-Buhârî, IV, 21

rahmetinden umma demektir. Hayır işlerinde ve ibadetlerde ihlas ve samimiyete aykırı hiçbir husus olmaması; riya ve menfaati gözetmemektir. Hiçbir amelin insanların takdir ve teveccühlerine bina edilmemesi, her şeyin Allah için yapılması ve beklentilerin de hep Allah'tan olmasıdır. Arkasında olduğumuz her konuda gayret etmek, iradenin hakkını vermek ama neticede her şeyi Allah'tan dilemektir. Kulluğumuzu Allah'a sunarken, O'nun Ma'bud, bizim de kul olduğumuzu hiç hatırdan çıkarmamak, Allah'ın hakkı olduğu için kulluğumuzu O'na tahsis etmektir. Dolayısıyla, ibadetlerimizi, ihtiyaç ve isteklerimize bağlamamak, onları vazifemiz olduğu için eda etmektir.

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle diyordu: Resûlullah (s.a.) dedi ki: "Allah: 'Âdemoğlunun işlediği her hayır iş kendisi içindir, fakat oruç böyle değildir. Oruç sırf benim için yapılan bir ibadettir. Onun mükâfatını da ben veririm" buyurdu. Oruç bir kalkandır. Herhangi birinizin oruç günü olduğu zaman artık o kimse kötü söz ve fiil yapmasın, düşmanlık -veya bağırma-da yapmasın. Eğer bir kimse ona söver yâhut onunla dövüşürse, derhâl: Ben oruçluyum, desin. Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, oruçlu ağzın (açlık) kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoş ve daha temizdir. Oruçlunun sevinip neşeleneceği iki sevinci vardır: Birisi orucu bozduğu zaman, diğeri de Rabb'ına kavuştuğu zaman orucu(nun mükâfatı) ile sevinir."³⁹⁵

Ebû Hureyre (r.a.)'den: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Her kim Allah yolunda çift sadaka verirse, cennet kapılarından: Ey Allah'ın kulu! (Buraya gel!) Bu kapı hayırlıdır! diye çağırılır. Çok namaz kılanlardan olan kimse de (cennetin) namaz kapısından çağırılır. Cihat ehlinde olan kimse de cihat kapısından çağırılır. Oruç tutanlardan olan kimse de er-Reyyân kapısından çağırılır. Sadaka sahiplerinden olan kimse de, sadaka kapısından çağırılır." Bunun üzerine Ebû Bekir: Babam, anam sana feda olsun ya Rasûlallah! Bu kapılardan çağırılan kimse üzerine bir zarar var mıdır? Bir kişi bu kapıların hepsinden davet olunur mu? diye sordu. Resûlullah: "Evet, hepsinden davet olunur. Ve ben, senin onlardan olacağını ümit ediyorum" buyurdu.³⁹⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ لَيْلَةَ
الْقَدْرِ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا
غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

³⁹⁵ Buhârî, Savm 9; benzer hadis için bkz. Buhârî, Savm 2

³⁹⁶ Buhârî, Savm 4

Ebû Hureyre (r.a.)'den: Peygamber (s.a.): "Her kim inanarak ve sevabını Allah'tan umarak Kadir Gecesi'nde kalkar ibadet ederse, geçmiş günahları onun lehine mağfiret olunur. Her kim de ramazan orucunu inanarak ve mükâfatını ancak Allah'tan umarak tutarsa, onun geçmiş günahları mağfiret olunur" buyurmuştur.³⁹⁷

Burada iman, orucun farziyyetine inanmak, ihtisab ise, sevabı Allah'tan beklemektir. Hattabi, ihtisabı azimet olarak tanımlar. Orucu, şartları ne kadar zor olursa olsun, günleri uzun olursa olsun, gönül hoşnutluğu içinde sevap ümit ederek tutmaktır.³⁹⁸

Hadisimizde ayrıca bin aydan daha değerli olan kadir gecesine³⁹⁹ vurgu yapılmakta ve bu geceyi değerlendirmenin önemi işaret edilmektedir. Aşağıdaki hadiste ramazan günlerinin önemini vurgulamaktadır.

مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَتَوَقَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ ثُمَّ كَانَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ وَصَدْرًا مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

Resûlullah (s.a.): "İnanarak ve sevap umarak ramazanda ibadetle kaim olan kimsenin geçmiş günahları mağfiret olunur" buyurmuştur. İbnu Şihâb şöyle dedi: Ramazan gecelerindeki namaz işi bu hâl üzere iken (yani kılan yalnız başına kılarken) Resûlullah vefat etti. Sonra bu iş, Ebû Bekir'in halifeliği zamanında ve Ömer'in halifeliğinin başında da Peygamber devrinde olduğu gibi isteyeninin cemâatsiz olarak yalnız başına kılması suretiyle kılınır oldu.⁴⁰⁰

Konumuzu Hz. Peygamber'in orucunu hasbî tutanlara müjdesiyle bitirelim.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ الْمُصَلُّونَ مَنْ يُقِمُ الصَّلَوَاتِ الَّتِي كُتِبْنَ عَلَيْهِ وَيَصُومُ رَمَضَانَ يَحْتَسِبُ صَوْمَهُ يَرَى أَنَّهُ عَلَيْهِ حَقٌّ ، وَيُعْطَى زَكَاةَ مَالِهِ يَحْتَسِبُهَا ، وَيَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَنْهَا

Hız. Peygamber şöyle buyurdu: Allah'ın dostları, farz olan namazı kılanlar, sevabını Allah'tan bekleyerek kendisine farz olan orucu tutanlar, karşılığını Allah'tan

³⁹⁷ Buhârî, Savm 6, 71; Nesâî, Sıyâm 39; Ahmed b. Hanbel, II, 241, 347, 408

³⁹⁸ İbn Hacer, a.g.e, IV, 138. ayrıca bkz. Kirmanî, a.g.e, VIII, 85

³⁹⁹ Kadr (97), 3

⁴⁰⁰ Buhârî, İman 27; Savm 70; Müslim, Salâtu'l Müsafirin 25; Tirmizî, Savm 83; Nesâî, Sıyam, 39,40

ümit ederek zekât verenlerle Allah'ın yasaklamış olduğu haramlardan sakınanlardır.⁴⁰¹

E. CİHAD ve HASBÎLİK

Cihad "c h d" kökünden türemiş, bütün gücünü kullanma manasına gelen Arapça bir kelimedir. Diğer bir açıdan o, insanın güç ve takatini sonuna kadar sarf ederek her türlü meşakkati göğüsleyip belli bir hedefe yürümesi, uğraşmak, çabalamak, gayret sarf etmek anlamına gelir. İslami literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak ayrıca İslam’ı tebliğ ile nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” anlamına gelmektedir.⁴⁰² İslâm’ın yükselmesi, korunması ve yayılması için her türlü çalışmada bulunmak, manasını ihtiva eder ki, bu tarif cihadın şer’i manasına daha yakındır.

"Cihad" sözcüğü, İslâm’ın zuhuruyla ayrı bir hususiyet kazanarak Allah yolunda mücadele etmenin adı olmuştur. Bugün cihad denince de akla gelen mana budur. Allah yolunda verilen kavga, içe doğru ve dışa doğru olmak üzere iki cephede cereyan eder. İçe doğru verilen mücadeleyi, insanın kendi özüne erme gayreti, dışa doğru verilen mücadeleyi de başkalarını özlerine erdirme ameliyesi olarak tarif edebiliriz.

Cihad, bir bakıma insanın yaratılış gayesidir ve yeryüzünde ondan daha önemli bir vazife yoktur. Hz. Âdem’den bu yana, nebi olsun, veli olsun, Allah’ın bütün seçkin kulları, bu seçkinliğe -büyük ölçüde- kılıçların gölgesi altında⁴⁰³ veya nefis muhasebesi sayesinde ulaşabilmişlerdir.

Hiçbir mazeretleri olmadığı halde cihaddan geri duranlarla, durmadan cihad eden ve ömrünü bu uğurda tüketen insanlar arasında, başka amellerle kapatılması mümkün olmayan büyük derece farkları vardır. Bu manayı ifade eden bir ayette şöyle denmektedir:

Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri,

⁴⁰¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Müstedrek*, I, 197

⁴⁰² Özel, “Cihad”, DİA, VII, 527

⁴⁰³ Buhârî, Cihad 22

derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. ⁴⁰⁴

Cihadın önemi mevzuunda Allah Resulü (s.a.) de şöyle buyurmaktadır:

لَوَدِدْتُ أَنِّي أَقْتُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أَقْتُلُ ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أَقْتُلُ

"Ah ne kadar arzu ederdim ki, Allah yolunda öldürüleyim, sonra tekrar diriltileyim, sonra yine öldürüleyim, sonra tekrar diriltileyim, sonra yine öldürüleyim." ⁴⁰⁵

Bunun örneğini Hz. Peygamber (s.a.), Huneyn'de göstererek, atının dizginlerini tutmakta zorlanmışlardı. O ise:

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

"Ben Peygamberim, bunda yalan yok. Ben, Abdülmuttalib'in torunuyum" ⁴⁰⁶ diyerek atını da mahmuzlamış ve düşman saflarına doğru yürümüştü.

Hz. Peygamber de "Cihad kıyamete kadar devam edecek bir farzdır" buyurmuştur. ⁴⁰⁷ İslâmiyet'e göre cihad, bize harp açanlara ⁴⁰⁸ verdikleri sözü tutmayıp tekrar dinimize saldıranlara ⁴⁰⁹ Allah'a ve ahiret gününe inanmayarak, Allah ve Peygamberin haram kıldığı şeyleri haram kabul etmeyenlere karşı ⁴¹⁰ yeryüzünde fitneyi söküp atmak ve Allah'ın dinini hâkim kılmak ⁴¹¹ gayesi ile meşru kılınmıştır.

Hz. Peygamber'e, hangi amelin daha faziletli olduğu sorulduğunda, "İman ve Allah yolunda cihaddır" ⁴¹² buyurarak cihadın imandan hemen sonra geldiğine, imanın cihadla varlığını sürdüreceğine işaret etmişlerdir.

عن أبي قتادة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتُكْفَرُ عَنِّي خَطَايَايَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَعَمْ إِنْ قُتِلْتَ وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ قُلْتَ؟ فَأَعَادَ عَلَيْهِ فَقَالَ نَعَمْ إِنْ الدِّينَ فَإِنَّ جِبْرِيلَ أَخْبَرَنِي بِذَلِكَ

⁴⁰⁴ en-Nisâ (4), 95

⁴⁰⁵ Buhârî, İman 26; Müslim, İmâre 103; Nesâî, Cihâd 30

⁴⁰⁶ Buhârî, Cihâd 52; Müslim, Cihâd 78

⁴⁰⁷ Ebû Davûd, Cihad 33

⁴⁰⁸ el-Bakara (2), 190

⁴⁰⁹ et-Tevbe (9), 12–13

⁴¹⁰ et-Tevbe (9), 29

⁴¹¹ el-Bakara (2), 19

⁴¹² Buhârî, İman 18

Ebû Katâde (r.a.) anlatıyor: "Bir adam sordu:"- Ey Allah'ın Resûlü, Allah yolunda öldürüldüğüm takdirde, bütün hatalarım örtülecek mi?" Resûlullah (s.a.):

"- Evet, sen sabreder, mükâfaat bekler, geri kaçmadan ileri atılır vaziyette olduğun halde öldürülürsen!" diye cevap verdi. Ve adama sordu: "-Nasıl sormuştun?" Adam sorusunu aynen yeniledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) sözlerini şöyle tamamladı:"- Evet, (kul) borcu hariç, bütün günahların affedilecek. Zira Cebrail bu hususu bana haber verdi!"⁴¹³

Hangi yaşta olursa olsun kadın erkek farkı olmaksızın hasbî olarak cihada katılmaya özlem, sahabilerin en büyük isteklerindendi. Çünkü Peygamber (s.a.): "Sabahleyin veya akşamleyin herhangi bir zamanda Allah yolunda bir defa (cihad için) yürüyüş, hiç şüphesiz dünyadan ve dünyadaki şeylerin hepsinden hayırlıdır"⁴¹⁴ müjdesini bizzat duymuşlardı. İleri yaşına rağmen Hz. Peygamber'in rüyasında gördüğü deniz seferine katılmak için kendisine dua etmesini isteyen Ümmü Haram (r.anha) gaza yolunda şehîd olarak vefat etmişti.⁴¹⁵ Ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.) yakın bir gelecekte büyük şehirlerin fethedilceği, büyük orduların kurulacağını ifade etmiş, bazılarının orduya ücretsiz (hasbî) katılmayı hoş görmeyeceğini bildirmiştir.⁴¹⁶ Bu durum, Allah yolunda en büyük fedakârlık olan cihadın ticarete âlet edilmesini gösterir.⁴¹⁷

Allah yolunda cihadın önemini belirten bir hadiste başka zamanlarda ihanet kabul edilebilecek bir davranışın Bedir'e iştirak sebebiyle affa mazhar olmasıdır. Resûlullah: "Muhakkak ki Hâtıb, Bedir gazasında hazır bulundu. Sana ne bildirir ki, belki Allah, Bedir'de hazır bulunanların yüksek mücadelelerine muttali' olmuştu da: 'Ey Bedir askerleri, bundan böyle ne derseniz işleyiniz, ben sizleri mağfîret etmişimdir' buyurmuş olabilir!" dedi.⁴¹⁸

Cihad konusunda ayet ve hadisler göz önüne alındığında, cihadın başlıca şu çeşitlere ayrıldığını görürüz:

1- Nefs'e Karşı Cihad:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ

⁴¹³ Müslim, İmaret 117; Muvatta, Cihad 31; Nesâî, Cihâd 32

⁴¹⁴ Buhârî, Cihad, 5

⁴¹⁵ Buhârî, Cihad, 3

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, Cihad 28; Ahmed b. Hanbel, V, 143

⁴¹⁷ Hadis hakkında geniş bilgi için bkz. Çakan, *Eyüp Sultan Hazretleri'nde Kırk Hadis*, s. 128–130

⁴¹⁸ Buhari, Cihad, 140

"Gerçek mücahid nefsiyle mücadele eden kişidir" ⁴¹⁹ hadîsi bu manayı ifade etmektedir.

2- İlim İle Cihad: Cihadın başka bir çeşidi de ilim ile yapılan cihaddır. Dünyadaki bütün kötülüklerin sebebi cehalettir. Hakk'a ulaşmak isteyen herkesin cehaletten kurtulması, ondan uzaklaşması gerekir. Bilginin ortaya koyduğu delillerin gönüller üzerinde icra ettiği tesiri silâh gücü ile temin etmek mümkün değildir. Onun için şöyle buyrulmuştur: *(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.*⁴²⁰

Temeli ilim yoluyla tebliğ ve davete dayanan İslâmiyet'te, bu tebliğ faaliyetinin adı "ilim ile cihaddır. Bu usule "Kur'an ile cihad" da denilir. En güzel mücadele şekli Kur'an'ın mücadele şeklidir. Bunun için Cenâb-ı Hak: *(Fakat evrensel uyarıcılık görevini sana verdik.) O halde, kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur'an ile) onlara karşı olanca gücünle büyük bir savaş ver!*⁴²¹ buyurmuştur.

Hak ve hakikati, en tehlikeli zamanda bile, hiç bir şeyden korkmadan, hasbî bir tavırla, çekinmeden, tehlikeyi göze alarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek olduğu gibi söylemek de bir çeşit cihaddır. Resûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Zalim bir hükümdar karşısında hak ve adaleti açıkça söylemek, büyük bir cihattır."⁴²²

3- Mal İle Cihad: Mal ile cihad, Allah Teâlâ'nın insana ihsan etmiş bulunduğu mal ve servetin yine Allah (c.c.) yolunda harcanması demektir. Hz. Peygamber'in, mal ile cihad hususundaki teşvik edici sözleri ashâbı kiramı harekete geçirmiş ve kendileri yoksulluk içinde sıkıntılı bir hayat geçirirken, mal ile cihad farızasını eda edebilmek için elde avuçta ne varsa getirip Resûlullah'a vermişlerdir.

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de de pek çok ayeti kerime vardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla*

⁴¹⁹ Tirmizî, Fedâilü'l-cihad 2

⁴²⁰ en-Nahl (16), 125; Hakk'a davet açısından insanlar üç sınıfa ayrılabilir. Bu ayet-i kerime üç sınıfa yapılacak davet şeklinin bir özeti sayılmalıdır:

1. Akliselim sahibi ve eşyanın hakikatini öğrenen araştırmacı âlimler. Davette "hikmet" ile davranma bunlar içindir. Zira hikmet, kesin olan delillerdir.

2. Halkın çoğunluğunu teşkil eden ve henüz sağlam fitratını koruyan orta sınıf. Güzel öğüt bunlar içindir.

3. Mücadeleci, inatçı ve düşman kimseler. Mücadele yolunun en güzeliyle davet edilmesi istenenler de bunlardır. Zira unutmamak gerekir ki, Allah Hz. Musa'nın Firavun'a bile yumuşak sözle davette bulunmasını emretmiştir. Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâlî*, s.280

⁴²¹ el-Furkân (25), 52

⁴²² Ebû Davud, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 4011.

*cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır.*⁴²³

Malın nasıl kullanılırsa cihada ve Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olacağını, dönemin en önemli savaş araçlarından biri olan at örneği üzerinden şu hadis açıklamaktadır:

"Kıyamete kadar atın alnına hayır bağlanmıştır. At, (besliyenler için) üç durumdadır: At vardır, besliyenine ücrettir, at vardır besliyenine (ateşe karşı) perdedir, at vardır sahibinin sırtına vebaldir.

Ecir olan atı, Hz. Peygamber, sahibi tarafından Allah yolunda kullanılmak üzere beslenen (**فَالَّذِي يَحْتَبِسُهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ**)⁴²⁴ olarak tarif etmiştir.

4. Savaşarak Cihad Yapmak: Cihad, müslümanlara farzdır. Her müslümanın nefsi ile ilim ve malı ile sürekli cihad yapması, böylece dinin korunması, Hakk'ın galip kılınması için çalışması gerekir. Bazen "İ'lâ-yı kelimetullah" yani Allah adının yüceltilmesi dinin korunup yayılması içinde elde silâh düşmanla savaşmak icap edebilir. Bu en büyük cihaddır ve müslümanlara farzdır. Hatta cihad denildiği zaman ilk akla gelen husus, düşmanla sıcak savaşa girmektir.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.*⁴²⁵ Bu ilâhi emir Allah yolunda, İslâm uğrunda savaşmanın ve İslâm yurdunu düşmana karşı korumanın cihat olduğunu bize ifade etmektedir.

**عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ
الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَعْنَمِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلدُّكْرِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَائُهُ فَمَنْ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ قَالَ مَنْ قَاتَلَ لِيَتَكُونَ كَلِمَةً لِلَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ**

Ebû Musa (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.)'e bir kimse geldi de: Bir kısım kimseler ganimet malı için muharebe eder, bir kısım kimseler de insanlar arasında adının söylenip övülmesi için muharebe eder; bir kısım insanlar da yiğitlikteki derecesi görülsün diye cihâd eder. Şu hâlde Allah yolunda cihâd eden kimdir? diye

⁴²³ el-Enfâl (8), 72. ayrıca bkz. "Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla savaşın. Bilmeniz bu sizin hakkınızda ne kadar hayırlıdır." et-Tevbe (9), 41. "Allah, mallarıyla, canlarıyla mücadele edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır." en-Nisâ (4), 95

⁴²⁴ Nesâî, Hayl, 1

⁴²⁵ el-Bakara (2), 190

sordu. Peygamber: "Her kim Allah'ın kelimesi en yüksek olsun diye mukatele ederse, o Allah yolundadır" buyurdu.⁴²⁶

Allah yolunda olan iki hasbî şahsı örnek verelim. Biri, zifafa girdiği gecenin sabahında Uhud ordusuna katılmakta gecikmemek için acele ederken gusül almayı unutan ve savaşta şehit düşen Hanzala (r.a.) ki, hakkında Rasulullah (s.a.) kendisini meleklerin yıkadığını bildirmiştir. Ğasilü'l –melaike diye meşhur olmuştur⁴²⁷.

Diğeri, Haram İbn Milhân (r.a.), mızrak darbesiyle şehid olmadan önce son sözü "Kâbe'nin Rabbine andolsun ki kazandım"⁴²⁸ derken hayat ve ölümün Allah için olduğunu kanıyla, canıyla, imanıyla çağlara sesleniyordu.

İman edenler Allah yolunda savaşır, inanmayanlar ise tâğut (bâtıl davalar ve şeytan) yolunda savaşır. ⁴²⁹ Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Allah, ancak kendi rızası için olan cihadı kabul eder.

Resullerin en belirgin özellikleri, yaşadıkları dünyanın efendilerine boyun eğmeyip, Allah' a kulluğun kaçınılmazı olarak, zulüm karşısında en açık mücadeleyi ortaya koymuş kimi zafer kazanmış, kimi yenilmiş, kimi şahadetini canıyla ortaya koymuş, kimi. " mutlak galip Allah'tır" gerçeğinin şahitliğini bizzat kendi yaşamlarıyla ispatlamışlardır.

Bu çizgide Hz. Aişe validemiz bize şunu nakleder: Bu İza cae (Nasr) suresi nazil olduktan sonra Allah Rasulü sürekli:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ

“Allah’ı hamdine bürünerek tesbih eylerim. Allah’tan mağfiret diler, O’na tevbe ederim”⁴³⁰ diyor ve teveccühlerini yeniliyorlardı.

F. EDEB ve HASBÎLİK

1. ANA BABAYA İYİLİK

İnsan, Allah'ın en güzel bir biçimde yarattığı, sayısız nimetlerle donattığı, yeryüzünde kendine temsilci seçtiği değerli bir varlıktır. Bu varlığın iyi bir insan olmasında, doğumundan toplum içerisine dâhil olmasına kadar, hayatının her

⁴²⁶ Buhârî, Cihad 15; Humus 10; Tevhid 28; ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Cihâd 30

⁴²⁷ Kurtûbî, el-Câmi', VIII, 257

⁴²⁸ Buhârî, Cihad 9

⁴²⁹ en-Nisâ (4), 76

⁴³⁰ Müslim, Salât 220; Ahmed b. Hanbel, VI, 34

devresinde, beslenip büyütülmesi, yetiştirilmesi ve onun terbiyesinde ana-babanın çok büyük gayreti ve emeği vardır. Annelik ve babalık yalnız çocuğu dünyaya getirmelerinden, onu büyütüp beslemelerinden ibaret değildir. Anne ve baba çocuğun iç ve dış dünyasının, ruhi yapısının dayanağı ve manevi âleminin mimarlarıdır.⁴³¹

Kur'an-ı Kerim'de ana-babaya saygı konusunun en geniş şekilde yer aldığı İsra suresinde; Allah Teâla "*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle*" buyurmuştur.⁴³² Hz. Peygamber "Cennet anaların ayakları altındadır"⁴³³ buyurarak annelerin değerini ifade ederek, Cennete ve Allah'ın lütuf ve ikramına, analara saygı göstermekle ulaşılabileceğine işaret buyurmuşlardır. Yine, Allah ve Rasûlü için en sevimli olan amelleri sayarken, vaktinde kılınan namazdan sonra ana-babaya iyilik yapmayı zikretmiştir.⁴³⁴

Resûlullah (s.a.)'a bir adam geldi de:

— Ya Resûlallah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme insanlar içinde en lâıyk olan kimdir? diye sordu. Resûlullah: "Annendir!" diye cevap verdi, O zat: Sonra kimdir? dedi. Resûlullah: "Sonra annendir!" buyurdu. O zat: Sonra kimdir? dedi. Resûlullah: "Sonra annendir!" buyurdu. Sonra kimdir? deyince (dördüncüde) Resûlullah: "Sonra babandır!" diye cevâb verdi.⁴³⁵

Hz. Peygamber'in, Kur'an-ı Kerim doğrultusunda yaptığı büyük günahlar (kebâir) sıralamasında ise, en başta gelenler, "Allah'a ortak (şirk) koşmak, ana-babaya asi olmak (incitmek) ve yalan yere şahitlik yapmak" biçiminde, biraz önceki hadistekinin zıddıyla sayılmıştır.⁴³⁶

Meryem suresinde Hz. İbrahim ile babası Azer arasındaki bir diyalogu aktaran ayetler, evladın ebeveynine karşı tavrının nasıl olacağı göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Burada, Hz. İbrahim Azer'e her sözünün başında "babacığım" diye hitap eder; babası müşrik olmasına, son derece kaba ve tehditkâr ifadeler kullanmasına

⁴³¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, IX, 4749

⁴³² el-İsrâ (17), 23

⁴³³ Nesâî, Cihad 6

⁴³⁴ Müslim, İman 36

⁴³⁵ Buhârî, Edeb 2

⁴³⁶ Buhârî, Edeb 1; Şehâdât 10; Müslim, İman 143, 144.

rağmen yine de saygısını koruyarak “*Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfîret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütfkârdır*” der.⁴³⁷

Abdullah b. Dinar’ın Abdullah b. Ömer (r.a.)’den rivayeti de şöyledir:

Bir defasında İbn Ömer Mekke’ye gitmek üzere yola çıktı. Deveye binmekten usandığı zaman üzerinde istirahat edeceği bir merkebiyle, başına sardığı bir de sarığı vardı. Bir gün İbn Ömer bineğinin üzerinde dinlenirken bir bedeviye rastladı. Ona:

-Sen falan oğlu falan değil misin? diye sordu. Adam:

-Evet, deyince eşiği ona verdi ve:

-Buna bin, dedi. Sarığı da ona uzatarak, bunu da başına sar, dedi.

Arkadaşlarından biri İbn Ömer’e:

-Allah seni bağışlasın. Üzerinde dinlendiğin eşek ile başına sardığın sarığı şu bedeviye boşuna verdin, deyince İbn Ömer şunları söyledi:

-Ben Resûlullah (s.a.)’i “İyiliklerin en değerlisi, insanın babası öldükten sonra, baba dostunun ailesini kollayıp gözetmesidir” buyururken duydum. Bu adamın babası, (babam) Ömer (r.a.)’in dostuydu.⁴³⁸

Çocuklar ana-babalarına Allah’a isyan ve küfür veya şirk sayılan şeylerde itaat etmemelidirler. Ancak Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: *Biz, insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.*⁴³⁹

Bu ayet ashabtan Sa'd b. Ebi Vakkâs (r.a.) hakkında nazil olmuştur. Hz. Sa'd olayı şöyle anlatmaktadır: "Ben anneme hürmet ve itaat eden bir çocuktum. Müslüman olunca annem bana-Sa'd! bu yaptığın nedir? Ya sen bu yeni dinini bırakırsın yahut da ben yemem içmem ve sonunda ölürüm. Sen de benim yüzümden; "anasının katili!" diye ayıplanırsın, dedi. Ben; "Anneciğim böyle yapma. İyi bil ki, ben bu dini bırakmam!" dedim. Ve iki gün iki gece bekledim. Kadın ne yedi, ne içti. Bunun üzerine: "-Vallahi anne, iyi bil ki, senin yüz canın olsa da bunlar birer birer çıksa, ben bu dinimi yine bırakmam. Artık ister ye, ister yeme" dedim. Bu azmimi

---

⁴³⁷ Meryem (19), 41-48

⁴³⁸ Müslim, Birr 11-13; Ebû Dâvûd, Edeb 120

⁴³⁹ el-Ankebût (29), 8

görünce annem bu direnmesinden vazgeçti. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu.⁴⁴⁰

Bu ayet bazı putperest Arapların müslüman olan evladı üzerinde baskı kurmalarıyla ilgilidir. Ancak müminler bu tür baskılarla her zaman karşılaşabilirler; evladının dindarlığından rahatsızlık duyan ve onlar üzerinde baskı kurmaya çalışan ailelere her dönemde rastlamak mümkündür. Böyle durumlarda bir yandan Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınmak, diğer yandan da yine Allah'ın buyruğu olan ebeveyn hukukuna riayet etmek için samimi bir çaba göstermenin evlat için oldukça zor ama ecri büyük bir davranış olacağını ve bu gerilime katlanmanın da bu dünyada tabi olduğumuz sınavın bir parçası olduğunu daima göz önünde tutmak gerekir.⁴⁴¹

Ebû Üseyd'in insanlara anlatarak şöyle dediği işitilmiştir:

— Peygamber (s.a.)'in yanında idik. Bir adam dedi ki:

— Ey Allah'ın Resulü, ebeveynim öldükten sonra, onlara iyilik edebileceğim bir iyilik kaldı mı?

Peygamber şöyle buyurdu:

— Evet, dört haslet vardır:

(1) Onlara hayır duada bulunmak ve onlara mağfiret dilemek.

(2) Vasiyetlerini yerine getirmek.

(3) Onların sadık arkadaşlarına ikram etmek.

(4) Akrabaya sıra (iyilik) etmek ki, sana akrabalık ancak onların nesebi tarafından gelir.⁴⁴²

Peygamberimiz Hudeybiye umresi için Mekke'ye giderken Ebva'ya uğramış, burada bulunan annesinin kabrini ziyaret etmişti. Kabri eliyle düzeltmiş, bir taraftan da ağlamıştı. Niçin ağladığı sorulunca da:

“Annemin bana olan şefkat ve merhametini hatırladım da bu sebeple ağladım” buyurmuştu.⁴⁴³

Hz. Peygamber (s.a.), Ebvâ köyünde kendisiyle beraber annesinin ölümünü gören dadısı Habeşli Ümmü Eymen'i de zaman zaman evinde ziyaret eder, onun hakkında:

“Annemden sonra benim annemdir.”⁴⁴⁴ derdi.

⁴⁴⁰ Miras, *Tecrîd-i Sarih Tercümesi*, XII, 121; Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ (r.anhüma) ilgili benzer hadis için bkz. Buhârî, Hibe 30; Müslim, Zekât 50

⁴⁴¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, IV, 257

⁴⁴² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 30

⁴⁴³ İbn-i S'ad, *Tabakât*, I, 116, 117

Ana ve babasının ihtiyarlık zamanlarında, bunlardan birine yahut ikisine yetişip de, bunlara gereken hürmet ve hizmette bulunarak Cennet'i hak edemeyen kimsenin burnu yerlerde sürünsün! (Bu ifadeyi üç kere tekrar etmişlerdir.)⁴⁴⁵

Hız. Peygamber (s.a.) ana-babanın rızasını kazanmanın ya da gazabını çekmenin Allah rızası ve gazabıyla bağlantılı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶ Herhangi bir genç yaşlılığından dolayı bir ihtiyara hürmet ederse, Yüce Allah da yaşlandığında ona hürmet edecek kimseler halk eder.⁴⁴⁷ Saçı sakalı ağarmış yaşlı Müslüman'a saygı gösterip ikram etmek, Allah'a saygıdandır.⁴⁴⁸ Düşkünüleri görüp gözetiniz, zira siz ancak düşkünüleriniz sayesinde yardım görür ve rızıklanırsınız⁴⁴⁹ buyurmuştur.

Aşağıdaki hadiste ana-babaya karşı hasbî tavrı açıklamaktadır.

عن بن عباس قال ما من مسلم له والدان مسلمان يصبح إليهما محتسبا إلا فتح له الله بابين يعني من الجنة وإن كان واحد فواحد وإن اغضب أحدهما لم يرض الله عنه حتى يرضى عنه قيل وإن ظلماه قال وإن ظلماه

İbn Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir:

“Müslüman ana-babaya sahip olan bir müslüman, Allah’tan sevap bekleyerek onların hizmetinde bulunursa, Allah ona muhakkak Cennet’ten iki kapı açar. Eğer ana-babadan biri bulunursa, bir kapı açar. Eğer onlardan birini kızdırırsa (gazaba getirirse), onun rızasını kazanmadıkça, Allah o çocuktan razı olmaz, İbn Abbas'a soruldu: Eğer ana-baba, o çocuğa zulüm etmiş olsalar da mı? Çocuğa (dünya işlerinde) zulüm etmiş olsalar dahi (rızaalarını almadıkça, Allah ondan razı olmaz), cevabını verdi.”⁴⁵⁰

Peygamber'e bir adam geldi de, O'ndan cihâda (gitmek hususunda) izin istedi. Peygamber (s.a.): "Anan baban sağ mıdır?" diye sordu. O zat: Evet (sağdırlar), dedi. Peygamber: "O hâlde sen onların rızası yolunda çalış" buyurdu.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, VII, 303

⁴⁴⁵ Müslim, *Birr* 8; Ahmed b. Hanbel, II, 346

⁴⁴⁶ Tirmizî, *Birr* 3

⁴⁴⁷ Tirmizî, *Birr* 15; Ebû Davud, *Edeb* 58

⁴⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 23

⁴⁴⁹ Tirmizî, *Cihad* 24; Ebû Davud, *Cihad* 70

⁴⁵⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 19

⁴⁵¹ Buhârî, *Cihad* 137. 1999 yılı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından Uluslararası Yaşlılar Yılı ilân edildi. İnsanlar, yaşlılarıyla bütün gün ve yıl ilgilenemeyince, hiç olmazsa bir günü yaşlılar günü ilân ettiler. Hız. Peygamber'in asırlar önce getirdiği temel değerlerin ne kadar ileri seviyede olduğu bugün bir kez daha anlaşılmaktadır.

Resûlullah (s.a.), şiddetli yağmur sebebiyle mağaraya sığınan üç kişiden bahseder. Sığındıkları mağaranın ağzını büyük bir kaya tamamen kapatır. Bunun üzerine onlardan biri diğerlerine: sırf Allah rızası için yapmış olduğunuz amellere bakın da, onları anmak suretiyle Allah'a dua ediniz. Umulur ki, Allah mağaranın kapısını açar! dedi. Üç arkadaşın mağaradan kurtuluşunun sebeplerinden biri ana-babaya Allah için yapılan iyiliktir.⁴⁵²

İnsanın hayatında önüne engeller(akabe) çıkabilir. İstenilmeyen bu durumlardan aşabilmenin yolu, iyi işler yapmak olduğu ve bunlardan birinin de Allah için (ihtisaben) ana-babaya iyilik etmek olduğunu unutmamak gerekir.

2. YAKINLARA İYİLİK

İslâm ahlâk literatüründe akrabalık ilişkilerine riayet veya akrabalık bağı anlamında “sıla-i rahim” tabiri kullanılır. Arapçada sıla, bağ; rahim ise akrabalık demektir. Akrabalığın rahim kelimesiyle ifade edilmesi insanoğlunun bir anadan gelmesiyle yakından alâkalıdır. Bir başka ifadeyle rahim, akrabalığı sağlayan şeydir. Ayrıca rahim Allah'ın Rahman ve Rahîm isimleriyle aynı kökten türeyen bir kelimedir.

Dinimizde insanlar arası ilişkilere ihtimam gösterildiği gibi bilhassa anne babanın ve yakınlardan başlayarak akrabaların ziyaret edilmesi ve her türlü desteğin verilmesi son derece önemli bir prensiptir.

Bir ayette önce Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak ardından ana babaya ve akrabaya iyilik yapmak emredilirken ⁴⁵³ bir başka ayette şöyle buyrulmaktadır:

*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*⁴⁵⁴ Resulullah (s.a.) “Allah'a ve

⁴⁵² Buhârî, Buyu' 98; Edeb 5

⁴⁵³ en-Nisâ (4), 36

⁴⁵⁴ en-Nisâ (4), 1

âhiret gününe iman eden kimse akrabasına iyilik etsin”⁴⁵⁵ buyurmuş İslâm'la ilk muhatap olan birçok kimseye de benzer anlamda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁵⁶

Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce akrabası ile olan ilişkilerinin⁴⁵⁷ nübüvvetten sonra, onları İslâm'a davet etmek şeklinde devam ettiği görülür. Davetini tüm insanlara yöneltmeden önce ilk olarak yakın akrabasından başlamıştır. "Sen, en yakın hısımlarını uyar"⁴⁵⁸ ayeti nazil olunca Resûlullah, Safa tepesinde Kureyş'in ileri gelenlerini İslâm'a davet etmişti. Hz. Peygamber tebliğine akrabasından başlamış, bu tebliğine karşılık hiçbir şey talep etmemiştir.

Akrabalık ilişkilerinin devamı cenneti kazanma vesilesi sayılırken bu ilişkileri koparmak ve akrabalık hukukuna riayet etmemek de Allah'ın rahmetinden uzak kalmaya sebep olmaktadır.⁴⁵⁹

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Allah Teâlâ varlıkları yaratma işini tamamlayınca, akrabalık bağı (rahim) ayağa kalkarak:

— Huzurunda bu duruş, akrabalık bağını koparan kimseden sana sığınanın duruşudur, dedi.

Allah Teâlâ:

— Pekâlâ, seni koruyup gözeteni gözetmeme, seninle ilgisini kesenden rahmetimi kesmeme razı değil misin, diye sordu.

Akrabalık bağı:

— Elbette, razıyım, dedi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ:

— Sana bu hak verilmiştir, buyurdu.⁴⁶⁰

Hz. Peygamber, zulüm ve haksızlık edip haddi aşan ile akrabalık ilişkilerini kesen kimseye daha dünyada iken cezasının verileceğini ve bunun da âhiretteki cezaların yerine geçmeyeceğini beyan buyurmuştur.⁴⁶¹ Ayrıca akrabalık ilişkilerine riayetin dünyadaki semeresine şöyle işaret etmektedir:

---

⁴⁵⁵ Buhârî, Edeb 85

⁴⁵⁶ Müslim, İman 14

⁴⁵⁷ Hz. Peygamber, Ebû Talib'in çok evlada sahip olması sebebiyle, maddi yükünü hafifletmek düşüncesiyle Hz. Ali'yi yanına alarak yanında yetiştirmiştir. Taberî, *Tarih*, II, 313

⁴⁵⁸ eş-Şuarâ (26), 214

⁴⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 417, 418

⁴⁶⁰ Buhârî, Edeb 13; Müslim, Birr 16; benzer hadisler için bkz. Ebû Dâvûd, Zekât 45; Ahmed b. Hanbel, II, 484

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, Edeb 43; Tirmizî, Kıyamet 57

“Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse, akrabasını kollayıp gözetsin.”⁴⁶²

Hiz. Peygamber (s.a.) kız çocuklarının hakir görüldüğü bir ortamda onların hakkını gözeterek hasbî anlayışın karşılığını şöyle ifade ediyor.

مَنْ أَنْفَقَ عَلَى ابْنَتَيْنِ أَوْ أُخْتَيْنِ أَوْ ذَوَاتِي قَرَابَةٍ يَحْتَسِبُ النَّفَقَةَ عَلَيْهِمَا حَتَّى يُغْنِيَهُمَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ يَكْفِيَهُمَا كَانَتْ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ

Kim iki kızına, iki kız kardeşine veya yakınlarından iki kadına Allah o kimseleri zaruretten kurtarıncaya veya kendilerini yeter hale getirinceye kadar sevabını Allah’tan bekleyerek harcamada bulunursa, onlar o kişiye cehenneme perde olurlar.⁴⁶³

Akrabasını ziyaret ettiği hâlde onlardan olumlu muamele görmeyenlerin dahi ilişkilerini kesmemeleri gerektiği, bununla birlikte, yakınları tarafından kendilerine alâka gösterilen kişilerin karşılık vermemeleri ve kaba davranmaları durumunda onların büyük bir mesuliyet içinde olduğu şöyle ifade edilmiştir.

— "Eğer dediğin gibi isen, akrabana sıcak kül yediriyor gibisin. Şayet bu şekilde davranmaya devam edersen, onlara karşı senin yanında Allah Teâlâ'nın görevlendireceği bir yardımcı daima bulunacaktır."⁴⁶⁴ Hadis-i şerifte geçen “onlara sıcak kül yediriyor gibisin” ifadesi bir teşbihtir. Peygamberimiz (s.a.), akrabasından ilgi gördüğü halde aynı şekilde karşılık vermeyen kimselerin içinde bulunduğu hâli, sıcak kül yiyenin acı ve ıstıraplı hâline benzetmiştir.

Her ne kadar yakınları tarafından karşılık görmese bile kişinin yaptığı iyiliğe devam etmesi gerektiğini Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle belirtmektedir:

“Akrabasının yaptığı iyiliğe aynıyla karşılık veren, onları koruyup gözetmiş sayılmaz. Akrabayı koruyup gözetken adam, kendisiyle ilgiyi kestikleri zaman bile, onlara iyilik etmeye devam edendir.” buyurmuşlardır.⁴⁶⁵

Muhtaç durumdaki akrabaya yapılacak iyilik ve yardımların başkalarına yapılacak hayırlardan ecir ve sevap bakımından daha üstün olduğu bilinmelidir. Konuyla ilgili olarak Hiz. Peygamber (s.a.) şöyle buyuruyor:

⁴⁶² Buhârî, Edeb 12, Müslim, Birr, 20, 21

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, VI, 233

⁴⁶⁴ Müslim, Birr 22; Buhârî, *el-Edebü'l müfred*, s. 35

⁴⁶⁵ Buhârî, Edeb, 15

“Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen ise iki sadaka sevabı yerine geçer: Biri sadaka sevabı, öteki de akrabayı koruyup gözetme sevabıdır.”⁴⁶⁶

İyiliğin akrabaya yapılmasıyla ilgili önemli bir başka rivayette Hz. Aişe’ye iftira edenlerden biri olan, Hz. Ebubekir’in, himayesini ve bakımını üzerine aldığı, teyzesinin oğlu, fakir, Bedir’e katılmış, muhacir Mıstah adlı bir kişi idi. Bu hadise üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.) kızına yapılan iftiraya karıştığı için Mıstah’a vermekte olduğu yardımı kesmişti. İftira cezası tatbik edildikten sonra Allah (c.c.): *İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyinler. Allah’ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir*⁴⁶⁷ ayetini indirdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: "Vallahi ben, Allah’ın beni yarlıgamasını elbette arzu ederim. Vallahi ben, artık bunu ondan hiç bir zaman kesmem" dedi ve Mıstah'a vermekte olduğu nafakayı vermeye tekrar devam etti.⁴⁶⁸

Bu olay bize Ebû Bekir (r.a.) iftiraya maruz kalsada Allah için yaptığı yardımı devam ettirme erdemiyle neden hasbîliğin zirvesinde olduğunu açıklar niteliktedir.

Diğer taraftan fakir ve güçsüz iken hayır ve hasenattan bahsedip de zengin ve güçlü duruma yükselince başka türlü davranmak Müslümana yakışmadığını, ihtiyaç içindeki akrabaya iyilik her durumda düşünülmesi gerektiği Kur’ân-ı Kerim’de anlatılır.⁴⁶⁹

Yine Hz. Peygamber (s.a.) sütannesi Halime'ye de iyi davranmış, o yanına gelince çok sevinmiş, sırtındaki ridasını yere sererek onu üzerine oturtmuş ve “Anneciğim, anneciğim!” diye hitap etmiştir.⁴⁷⁰

Hâsılı Hz. Peygamber'in sünnetinde, her hâlükârda uzak veya yakın akrabaya değer verilmesi,⁴⁷¹ akrabalık bağının korunup yaşatılması teşvik ve telkin edilmektedir. Vahyin nuzulünden sonra endişelenen Hz. Peygamber’i Hz. Hatice şöyle tanıtıyor ve teskin ediyordu: Vallahi, Allah seni utandırmaz. Çünkü sen, akrabayı gözetirsin.⁴⁷² Yine Hz. Peygamber Ehl-i Beyti hakkında; Allah’a yemin ederim ki, Allah için ve bana yakınlıkları sebebiyle Ehl-i Beytimi sevmedikçe kişinin

⁴⁶⁶ Tirmizî, Zekât, 26

⁴⁶⁷ en-Nur, (24), 22

⁴⁶⁸ Buhârî, Megazî 34; Tefsîru'l-Kur’ân 6; Müslim, et-Tevbe, 56. Nesefî, *Medârikü-t Tenzil ve Hakâiku-t Tevil*, II, 495,496

⁴⁶⁹ Muhammed (47), 22,23

⁴⁷⁰ İbn Sa'd, a.g.e., I, 113, 114

⁴⁷¹ “Sıla-i rahimi kesen cennete giremez” Müslim, Birr 18, 19; Ahmed b. Hanbel, II, 484, III, 14, 83

⁴⁷² Buhârî, Bed’ül Vahy 1; Müslim, İman 252; Ahmed b. Hanbel, VI, 223

kalbine iman girmez⁴⁷³ buyurarak akrabanın önemini en güzel şekilde ifade etmiştir. Bu bağın kuvvetli tutulması kişinin Allah rızası ve ecir talep açısından olduğu zaman muteber olacaktır. Hz. Peygamber akraba ilişkilerine gerekli hassasiyeti göstermiş, iyi ilişkilere dayalı olarak toplum oluşturmaya çalışmıştır.

3. EŞ VE ÇOCUKLARA İYİLİK

Aile, kan veya akrabalık bağıyla birbirine bağlı olan, aralarında toplumca belirlenmiş hak ve ödevlere sahip bireylerin oluşturduğu bir kurum, ortak değerleri olan bir gruptur. Genel anlamda aynı soya mensup veya birbirlerine evlilik bağı ile bağlı bulunan kişilerin tümüdür. Daha dar anlamda bir erkek ile kadın ve varsa çocuklarından oluşan toplumun en küçük birimi ve kurumudur.

Bir kimsenin aile hayatı, onun ahlakının, davranışlarının ve karakterinin gerçek aynasıdır. İnsanın ev dışında ve sosyal hayattaki bütün hareketlerini yapmacık göstermesi mümkündür. Hatta kişi, evdeki tutum ve davranışlarının aksine dışarıda kendisini, olduğundan farklı gösterebilir. Fakat gerçek kişiliğini, ailesinden saklamayı uzun müddet başaramaz. Aile, kişiliğin müspet veya menfi yönden oluştuğu bir kurumdur. Kişinin, karakteri hakkında en sağlıklı malumat, aile hayatının araştırılmasıyla elde edilir. Kişinin diğer insanlara anlattığı, şefkat, merhamet, cömertlik, ahde vefa gibi insanı yücelten değerleri, kendi hayatında nasıl tatbik ettiği anlaşılması için aile hayatı, önemli ve şaşmaz bir ölçüdür.

Hz. Peygamber (s.a.), ev halkına karşı taşıdığı maddi-manevi ağır mesuliyetleri hissederek sık sık endişelenirdi. Daima onları, bu dünyadakilere kıyasla öteki dünyanın mükâfat ve güzelliklerine teşvik ederdi. Gece teheccüt namazına kalktığında, hanımlarının da bu ulvi ve faziletli amele katılmalarını isterdi. Sevgi ve yumuşaklıkla bu tür ibadetlere teşvik ederdi.

*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; (aksine) biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvâ ile dir.*⁴⁷⁴ Bu ayette Allah Teala, Peygamberinden aile halkına namaz kılmayı emretmesini, onlarla beraber ona sarılmasını, sabır ve azimle ona devam etmesini istiyor. Ayetteki hitap, Hz. Peygamberin şahsınadır. Bu hitabın içine umumi olarak bütün ümmeti, hususi olarak

⁴⁷³ İbn Mâce, Mukaddime 11

⁴⁷⁴ Tâ-hâ (20), 132

ta Hz. Peygamberin aile halkı girmektedir.⁴⁷⁵ Bu ayetin hükmü gereği peygamberimiz, altı ay müddetle Mescid-i Nebevi'ye sabah namazına gitmeden önce, Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin evlerine uğrar ve kapılarının önünde durur: "Ey Ehl-i Beyt (Muhammed'in ev halkı) namaza kalkınız" buyururdu.⁴⁷⁶

Hiz. Fâtıma değirmen taşı çevirmenin tesirinden elinde meydana gelen rahatsızlıktan şikâyet ederek hizmetçi istediğinde Peygamber (s.a.): "İyi dinleyiniz! Ben size, sizin benden istediğiniz hizmetçiden daha hayırlı bir şey öğreteceğim: Siz (geceleyin) yatağınıza girdiğinizde otuz dört defa Allâhu Ekber; otuz üç kere Subhânallah dersiniz. Otuz üç kere de el-Hamdülillah dersiniz. İşte bunları söylemeniz sizlere hizmetçiden hayırlıdır" buyurdu.⁴⁷⁷

Hiz. Peygamber bu tavrıyla Ehli Beyt'ten başlayarak aile eğitimine çok önem vermiştir. "Kişinin çocuğunu terbiye etmesi, onun için bir sa' miktarında yiyecek tasadduk etmesinden daha hayırlıdır."⁴⁷⁸ "Sizin en hayırlınız, ailesine karşı hayırlı olandır. Ben aileme karşı hepinizden daha hayırlıyım"⁴⁷⁹ buyurmuştur.

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ الْأَنْصَارِيَّ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيَّ فَقُلْتُ عَنِ النَّبِيِّ فَقَالَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الْمُسْلِمُ نَفَقَةً عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً

Bize Şu'be b. Haccâc tahdîs etti ki, Adiyy b. Sabit şöyle demiştir: Ben Abdullah b. Yezîd el-Ensârî'den işittim; o da Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den (Abdullah b. Yezîd dedi ki:) Ben Ebû Mes'ûd'a: Sen bunu Peygamber (s.a.)'den mi rivayet ediyorsun (yâhud: Kendi içtihadınla mı söylüyorsun)? diye sordum. Ebû Mes'ûd (r.a.): Ben bunu ancak Peygamber'den rivayet ediyorum ki, O: "Herhangi bir müslüman kendi ev halkına - Allah'ın rızasını kastederek-infak ederse, bu infak o müslüman için bir sadaka olmuştur" buyurdu.⁴⁸⁰

— Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Bir kere yanıma bir kadın girdi. Beraberinde iki kız çocuğu vardı; bir şey istiyordu. O sırada yanımda bir hurmadan başka bir şey bulamadım. Ben kadına o tek hurmayı verdim. Kadın hurmayı iki çocuğu arasında

⁴⁷⁵ Kurtubî, *Ahkâmu-l Kur'an*, XI, 174

⁴⁷⁶ Tirmîzî, Tefsir 34; Ahmed b. Hanbel, III, 259

⁴⁷⁷ Buhârî, Menakıb 38

⁴⁷⁸ Tirmîzî, Birr 33

⁴⁷⁹ Tirmizî, Menâkıb 85

⁴⁸⁰ Buhârî, İman 42; Nafaka 1

taksim etti ve kendisi ondan bir şey yemedi. Sonra kalktı ve çıkıp gitti. Müteakiben yanımıza Peygamber girdi. Bu vakıayı kendisine haber verdim. Peygamber (s.a.): "Kadın erkek, herhangi bir kimse şu kız çocukları yüzünden herhangi bir suretle sıkıntıya uğratılırsa o kız çocukları kendisi için cehennem ateşinden koruyan birer perde olurlar" buyurdu.⁴⁸¹

Ukbe b. Âmir dedi ki:

— Resûlullah (s.a.) şöyle dediğini işittim:

— Kim üç kızı olur da bunlara sabrederse ve varlığından onlara giydirirse, ona, ateşten koruyucu bir perde olurlar.⁴⁸²

Musa, babası Uleyy anlattığına göre, Peygamber Süraka b. Cu'süm'e şöyle dedi:

— Sana, sadakaların en büyüğünü göstereyim mi? Süraka:

— Evet, ya Resûlallah, dedi. Peygamber buyurdu: (Boşanmak veya kocası ölmek suretiyle) Sana dönmüş olan, senden başka gözeteni olmayan kızıdır.⁴⁸³

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَجَرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فِي أَمْرٍ أَتَكَ

Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) oğluna şöyle haber vermiştir: Resûlullah (s.a.) bana hitaben şöyle buyurdu: "Şüphesiz sen, Allah rızasını arayarak yapacağın her bir harcamadan dolayı muhakkak ecre nail olacaksın, hatta eşinin ağzına verdiği lokmaya kadar."⁴⁸⁴

Avf b. Malik el-Eşca'î (r.a.) anlatıyor: "Hz. Peygamber (s.a.): "Ben ve yanakları kararmış kadın kıyamet günü şu iki şey gibi yan yanayız. -Hadisi rivayet eden Yezid b. Zürey, baş ve orta parmaklarıyla işaret yaptı. O kadın ki, mevki, makamı bulunan kocasından dul kalmıştır, (maddî imkânlarından başka) neseb ve güzelliği yerindedir. Bütün bunlara rağmen (evlenmez) ve yetimler büyüyünceye veya ölünceye kadar kendini onlara hasreder."⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Buhârî, Zekât 9; Edeb 18

⁴⁸² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 43

⁴⁸³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 44

⁴⁸⁴ Buhârî, İman 42; Cenaiz 36; Vesâyâ 31; Menakıbi Ensar 109

⁴⁸⁵ Ebû Dâvud, Edep 130

Hadîste geçen "yanakları kararmış kadın (امرأة سَعَفَاءُ الْخَدَّيْنِ) tabiriyle Hz. Peygamber (s.a.) yetimlerini büyütmek gayesiyle süslenmeyi ve rahat yaşamayı terk eden, çektiği sıkıntılar sebebiyle cildi kararan dul kadını ifade buyurmuştur.⁴⁸⁶

Resûlullah'ın aile hayatı, taşıdığı özellikler nedeniyle maddi planda olduğu kadar manevi planda da örnek konumundadır. Onun aile hayatında uyguladığı ilkeler her dönemde önemini kaybetmeden varlığını sürdürmektedir. İnsan toplumlarının en küçük ünitesi olan aile hayatının mutlu ve huzurlu olması, toplumun huzurunu sağlayacağı gerçeği en güzel örnekleriyle Resûlullah'ın aile hayatında görülmektedir.⁴⁸⁷

4. DULLARA, YETİMLERE VE İHTİYAÇ SAHİPLERİNE YARDIM ETMEK

Dinîmizde erginlik çağına gelmeden önce babasını kaybetmiş kız veya erkek çocuklara yetim denilmektedir. Hadis-i şerifte “Buluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar”⁴⁸⁸ buyrulmakla yetimliğin yalnızca çocukluk devresiyle alakalı bir durum olduğu ifade edilmiştir.

İslâm öncesi Arap toplumunda özellikle savaşlar ve boşama kolaylığı gibi sebeplerle dul ve yetimlerin sayısı oldukça fazlaydı. Cahiliye toplumunda yetimler horlanır ve haklarına riayet edilmezdi. Hz. Peygamber(s.a.) de yetim olarak büyümüş, kavminin bu konudaki tavrını yakinen görmüştü. Nitekim Allah Teâla “*O, seni yetim bulup barındırmadı mı?*”⁴⁸⁹ buyurarak Peygamberini yetim iken çeşitli vesilelerle koruyup muhafaza ettiğini belirtmiş: “*Öyleyse yetimi sakın ezme*”⁴⁹⁰ fermanıyla da ben nasıl seni himâye etmişsem, sen de diğer yetim kullarıma sahip çık, onların derdiyle ilgilen, sıkıntılarını hallet demek istemiştir.

Resûlullah (s.a.)'in yetimlerle ilgilenmesi ve onların haklarıyla alakalı düzenlemelerde bulunması risaletin ilk yıllarından itibaren başlar. Habeşistan'a giden muhacirlerin başkanı Cafer b. Ebî Tâlib, Necâşî'nin huzurunda İslâm'ı ve

⁴⁸⁶ Canan, a.g.e. II, 503

⁴⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Varol, "Hz. Muhammed (s.a.)'in Ailesi ve Akrabası İle İlişkileri", Diyanet İlmi Dergi (Özel sayı), s.156

⁴⁸⁸ Ebû Dâvûd, Vesâyâ 9

⁴⁸⁹ ed-Duhâ (93), 6

⁴⁹⁰ ed-Duhâ (93), 9

Müslümanları savunmak maksadıyla yaptığı konuşmada, cahiliye döneminde kuvvetlilerin zayıfları ezdiğini, Hz. Peygamberin ise güçsüzlerin yanında yer alarak onların haklarına sahip çıktığını ve “yetim malını yemeyi” yasakladığını belirtmiştir.⁴⁹¹

Bir ayet-i kerimede yetim malını yemeye kalkışanların, dünya ve ahirette hüsrana uğrayacakları çarpıcı bir üslupla şöyle beyan edilmektedir: *“Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”*⁴⁹²

Görüldüğü üzere yetimin malını çeşitli sebeplerle haksız yere yemeye veya herhangi bir şekilde telef etmeye kalkışanlar, yetimden önce kendilerini helâk etmiş olmaktadır. Durum böyle olunca, bir müslüman için *“Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın”*⁴⁹³ ayetine uymaktan ve yetimin haklarına daima riayet etmekten başka yol kalmamaktadır. Nitekim dinimizin gösterdiği bu hassasiyet üzerine ashab-ı kiram artık yetimlerle bir arada bulunmaktan bile çekinir hale gelmişler, neticede durum Peygamberimize arz edilmiş⁴⁹⁴ ve şu ayet-i kerime nazil olmuştur:

*Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir.”*⁴⁹⁵ Bu ayet ile de yetimlerle kimin iyi kimin kötü niyetle ilgilendiğini Allah Teâlâ'nın çok iyi bildiği, dolayısıyla sorumluluktan kaçılmaması ve yetimlerin tam bir kardeş muamelesine tâbi tutulması gerektiği vurgulanmıştır.

Haksız yere yetim malı yemenin insanı helak edeceğini belirten⁴⁹⁶ Hz. Peygamber (s.a.) bir hadîste şöyle buyurmuştur:

“Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir.”⁴⁹⁷

---

⁴⁹¹ İbn Hişâm, I, 359

⁴⁹² en-Nisâ (4), 10

⁴⁹³ el-En'âm (6), 152

⁴⁹⁴ Nesâî, Vasâyâ 11

⁴⁹⁵ el-Bakara (2), 220

⁴⁹⁶ Buhârî, Vasâyâ 23

⁴⁹⁷ İbn-i Mâce, Edeb 6

Bu hadise göre yetimi sadece barındırmak kâfi değildir, aynı zamanda ona iyi davranmak da gerekir. Bir taraftan yeme-içme, giyim-kuşam gibi ihtiyaçları karşılanan yetim diğer taraftan maddi veya manevi eziyete maruz kalırsa, bu tür bir barınma onun için zulüm haline dönüşebilir.

Bir başka hadis-i şerifte de yetime yapılan iyiliğin karşılığında cennetin kazanılacağı şöyle dile getirilmektedir:

“Bir kimse, Müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ onu mutlaka cennete koyar.”⁴⁹⁸

Hız. Peygamber (s.a.) yetimlerin maddî ve manevî sıkıntılarına katlanarak onları güzel bir şekilde yetiştirenlerin cennette kendisine komşu olacağını haber vermektedir. İlgili rivayetlerden birinde “Kim üç yetimi yetiştirir, nafakasını temin ederse, sanki ömrü boyu geceleri namaz kılmış, gündüzleri oruç tutmuş ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah yolunda cihad etmiş gibi sevap alır. Keza, ben ve o, şu iki parmak gibi cennette kardeş oluruz” buyurmuş ve ardından şahadet parmağı ile orta parmağını birbirine yapıştırmıştır.⁴⁹⁹

Allah rızası için yapılan bu davranışların karşılığının cennet olduğunu, böyle hasbî davranışın karşılıksız kalmayacağı bir diğer hadîste de şöyle pekiştirilmektedir: “Kendi yetimini veya başkasına ait bir yetimi himâye eden kimseyle ben, cennette şöyle yanyana bulunacağız.” Hadisin râvisi Malik b. Enes, Peygamber (s.a.) yaptığı gibi işaret parmağıyla orta parmağını gösterdi.⁵⁰⁰

Yetimlere sahip çıkanlar, toplumun bir açığını kapamış, bir yarasını sarmış, kısaca insan olmanın sorumluluğunu duymuş olurlar.⁵⁰¹ Hayatın zorluklarına karşı

⁴⁹⁸ Tirmizî, Birr 14

⁴⁹⁹ İbn Mâce, Edeb 6

⁵⁰⁰ Müslim, Zühd 42

⁵⁰¹ Halide Nusret Zorlutuna Müslüman –Türk mahallesindeki yardım teşkilatını anlatarak diyor ki: “Eskiden -pek o kadar eskiden de sayılmaz, 40 sene evveline kadar- bizde muhteşem konakların yanıbaşında küçük, mütevazı, tertemiz evcehizler vardı; bunlarda az gelirli aileler, mütakait ihtiyarlar, dul nineler, yetim, öksüz torunlar sükûn ve refah içinde yaşarlardı. Evet, refah içinde! Zira büyük konaklara arabalarla taşınan kışlık ve ramazanlık erzaktan bu küçük evlerin hisseleri gizlice ayrılır, gizlice gönderilirdi. Yardım alanın izzet-i nefsinin korumak babında bu gizliliğe bilhassa dikkat edilirdi. Ninelerimiz “Sağ elin verdiğinden, sol elin haberi olmamalı” derlerdi. Şimdi olduğu gibi, giydirilen çocukların fotoğraflarını gazetelere basıp dünya âleme ilan etmezlerdi. Küçük evlerde bir kız mı gelin ediliyor? Mahallenin o İslamî ve insanî duygularla beslenen göze görünmez “Yardım Teşkilatı” derhal kendi kendine faaliyete geçirdi. Bu teşkilatta ne başkan vardı, ne başkan vekili, ne de sekreter. Kimse bu unvanlara heves etmezdi. Çünkü onlar “Sözde gönüllü” değil, “Gerçekten gönüllü” ve “Gerçek gönüllü” idiler. Allah rızası için kullara hizmet etmek, insanları sıkıntıdan kurtarmak, refaha, saadete ulaştırmak tek gayeleri idi. Lüzumu anında kendi kendine faaliyete geçen bu gizli hayırlı eller, iş biter bitmez gene sessizce sahneden

korumasız insanları hiçbir menfaat beklemeden yaptıkları bu iş sebebiyle şu hadîsin vaat ettiği hesapsız mükâfatı kazanırlar: “Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap vardır.”⁵⁰² Yine Hz. Peygamber (s.a.) huzurlu bir hayatın anahtarlarından birinin yetimlere merhamet etmekten geçtiğini şöyle açıklıyor: “Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!”⁵⁰³

Peygamberimiz yetimler hakkındaki söz ve tavsiyeleri yanında uygulamalarıyla da bizler için örnek olmuştur. Mesela Mescid-i Nebvî'nin inşa edildiği arsa, Ensar'dan Esad b. Zûrâre'nin himayesinde bulunan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetime aitti. Bu iki yetim arsayı mescit yapılması için hibe etmek istemişler, ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmemiş ve bedelini ödemiştir.⁵⁰⁴

Öte yandan himayesinde bazı yetim çocukların bulunduğunu,⁵⁰⁵ Ashabını genel olarak yetimi ve onun hakların korumaya teşvik eden Hz. Peygamber, yeterli kapasiteye sahip olmayanların bu işi üstlenmemelerini de istemiştir. Ebû Zer el-Ğifârî'ye şu tavsiyede bulunmuştur:

“Ey Ebû Zer seni zayıf görüyorum. Doğrusu ben kendim için istediğimi senin için de istemekteyim. Sakın iki kişiye emir olma ve yetim malının velayetini de üzerine alma!”⁵⁰⁶

Hz. Peygamber (s.a.) her zaman var olabilecek şehit aile ve çocuklarına özel alaka göstermiş, onlara elinden gelen maddî ve manevî yardımı esirgememiştir.

Beşir (Bişr) b. Akrabe der ki: Babam Akrabe, Uhud günü şehit olunca ağlayarak Peygamber (s.a.)'e gittim.

— Ey yavrum! Sen ne diye ağlıyorsun? Sus ağlama! Senin baban ben olsam, annen de Aişe olsa, razı olmaz mısın?” buyurdu.

çekiliverirlerdi. Mahallenin öksüz kızı bu arada, analı babalı, orta halli bir aile kızından çok daha mükemmel çeyizlenip çimenlenir, düğün dernekle gelin edilmiş olurdu. Lohusalara, hastalara, cenazelere hep bu teşkilat –ve daima o asil ve muhteşem sessizliği içinde- koşar; fakir ailelerin ramazan erzakını, kimsesiz yavruların bayramlık kıyafetlerini tam zamanında yetiştirirlerdi.” Kandemir, “İslam'ın Getirdiği Sosyal Güvenlik”, Nesil dergisi, II, sayı:7, s.11–12; Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, s.39

⁵⁰² Ahmed b. Hanbel, V, 250

⁵⁰³ Ahmed b. Hanbel, II, 263, 387

⁵⁰⁴ Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr 45

⁵⁰⁵ İbn-i Sa‘d, a.g.e., III, 610

⁵⁰⁶ Nesâî, Vesâyâ 10

— Anam babam sana feda olsun ya Resûlallah razı olurum, dedim. Bunun üzerine Efendimiz eliyle başımı okşadı. (Şu anda) saçlarım ağardığı halde Resûlullah'ın elinin başıma değdiği yerler hala siyah kalmıştır.⁵⁰⁷

Hız. Peygamber (s.a.) dul ve yetimlere sahip çıkıp işlerini görenleri şöyle taltif ediyor:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّاعِي عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمِسْكِينِ
كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلَ الصَّائِمِ النَّهَارَ

Ebû Hüreyre (r.a.) yolu ile Peygamber (s.a.)'den şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir:

— Dul ve yetimlerin ihtiyacına koşan, Allah yolunda cihad edenlerle, gündüzün oruç tutup, geceyi ibadetle geçiren gibidir.⁵⁰⁸

5. KOMŞULUK HAKKI

Bilindiği üzere ailemizden sonra en yakın sosyal çevremizi komşularımız meydana getirir. Onlarla bütün hayatımız boyunca birlikte yaşarız. Hayatımızın acı ve tatlı hatıralarını onlarla paylaşıyoruz. Bu sebeple dinimiz komşuluk ilişkilerine son derece önem vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a imanı emreden ve şirki yasaklayan ifadelerin hemen ardından ana baba ve akrabaların yanı sıra, yakın ve uzak komşuya da iyilik yapmak emredilmektedir.⁵⁰⁹

Hadîs-i şeriflerde komşuluk ilişkileri ve komşu haklarının önemine dâir belli başlı prensipler sunulmuştur. Peygamber (s.a.) buyuruyor ki:

İbn Ömer (r.a.), Peygamber (s.a.)'den anlattığına göre, Peygamber şöyle dedi:

— Cibril (s.a.), devamlı olarak bana komşuyu tavsiye ediyordu, hatta zannettim ki, Cilbrîl komşuyu (komşuya)varis kılacak.⁵¹⁰

Hız. Peygamber bu beyanlarıyla komşuluk hakkının, birbirlerine varis olabilecek yakın akraba hakkı kadar ehemmiyet arz ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla akraba arasındaki ilginin benzeri komşular arasında da bulunmalıdır.

⁵⁰⁷ Buhârî, et-Târihu'l-kebir, II, 78

⁵⁰⁸ Buhârî, Nafaka I

⁵⁰⁹ en-Nisâ (4), 36

⁵¹⁰ Buhârî, Edeb 28; Müslim, Birr 140, 141

Hız. Peygamber (s.a.) ashabını komşuluk münasebetleri hususunda daima uyarır, onlara bu konudaki edep kaidelerini detaylı bir şekilde öğretirdi. Ebû Zer (r.a.) diyor ki: Dostum Resûlullah (s.a.) bana şöyle vasiyet etti: “Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy. Sonra da komşularını gözden geçir ve gerekli gördüklerine güzel bir şekilde takdim et!”⁵¹¹

Bu hadîste yemeklerin en sâdesi olan çorbadan bahsedilmesi mecâzîdir. Hiçbir şeyin olmasa, sadece çorban bulunsa bile, komşularına ondan bir pay ayır, demek istenmiştir. Komşularına az da olsa değersiz de görünse sevap umulacak (ihtisab) iyi işler yapılması gerektiği vurgulanmış olabilir. “Ey Müslüman kadınlar! Komşu hanımlar birbirlerine ikramda bulunmayı küçümsemesin! İkram edilen şey bir koyun paçası bile olsa!”⁵¹² hadiside bunu teyid eder.

Ayrıca bilhassa varlıklı kimseler, evlerinde bolca bulunan ama fakir komşularının tadamadığı yiyeceklerden onlara ikram etmesini bilmelidirler. Öte yandan çorbanın suyunu çok koymak ifadesinde ince bir mana daha vardır: Çorbaya fazladan su katıldığı zaman, nefaseti büyük ölçüde kaybolur. Efendimiz (s.a.) bu sözyle âdetâ; etrafındaki yoksulların karnı açken senin ağız tadı, damak zevki araman uygun olmaz, sen müminsin, açları, yoksulları gözetmelisin demektedir. Nitekim Resul-i Ekrem bir başka hadis-i şeriflerinde:

— Komşusu aç olup da karnını doyuran kimse, (kâmil) mümin değildir.⁵¹³

Peygamberimizin komşuya iyilikle ilgili emir ve tavsiyeleri hatırlanarak, niyetler ona göre tashih edilmelidir. Nitekim onu takip eden ashabı hep bu doğrultuda hareket etmeye çalışmıştır.

Hiç şüphesiz Hız. Peygamber (s.a.)'in bu tavsiyeleri komşuluk ilişkilerinde oldukça kuşatıcı bir çerçeve çizmekle birlikte komşunun komşusu üzerindeki bütün haklarını saymayı değil, belki menfaatsiz, beklentisiz, hasbî ecri Allah'tan talep olanlarına işaret etmeyi amaçlamaktadır. Bu itibarla bir müslüman'ın din ve dindarlık farkı, kültür ve bölge farkı gözetmeksizin bütün komşularıyla iyi ilişkiler içinde olması, İslâm'ın yardımlaşma, dayanışma, zarar vermeme ve küs durmama ilkeleri doğrultusunda hareket etmesi gerekir.

Rivayet edildiğine göre, Ebû Hüreyre (r.a.)'nin şöyle dediği işitilmiştir:

— Peygamber (s.a.)'e

⁵¹¹ Müslim, Birr 143

⁵¹² Buhârî, Edeb 30; Müslim, Zekât 90

⁵¹³ Buhârî, *el-Edebül-müfred*, s. 54

— Falanca kadın geceyi ibadetle geçirir, gündüzleri oruç tutar, çalışır ve sadaka verir, bir de dili ile komşularına eziyet verir, dedi. Resûlullah (s.a.);

— O kadında hayır yoktur. O cehennemliktir, dedi. Ashab:

— Falanca kadın ise, farz namazları kılar, yağı alınmış peynirleri sadaka verir ve hiç kimseye eziyet etmez, dediler.

Resûlullah (s.a.) buyurdular ki: Bu kadın Cennet ehliendir.⁵¹⁴

Komşularla iyi münasebetler içinde bulunmak, söz ve davranışlarla onlara zarar vermemek imanın bir gereğidir. Hz. Peygamber (s.a.):

“Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusuna ikramda bulunsun”⁵¹⁵

“Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusunu rahatsız etmesin”⁵¹⁶ buyuruyor. Peygamber (s.a.) arka arkaya üç kere:

— "Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz!" buyurdu.

— Ya Resûlallah! Bu iman etmiş olmayan kimdir? diye soruldu.

Resûlullah:

"Komşusu zulümlerinden, şerlerinden emin olmayan kimsedir"⁵¹⁷ diye cevap verdi.

Görüldüğü gibi müslüman, imanı gereği maddî veya manevî açıdan daima komşusuyla yardımlaşma ve dayanışma içinde bulunarak ona emniyet telkin etmelidir.

Kendisine faziletli amellerden bahsetmesini isteyen Ukbe b. Âmir'e Hz. Peygamber (s.a.):

“Seninle ilgisini kesenle sen ilgini kesme! Sana vermeyene sen ver, sana kötülük edeni sen bağışla!”⁵¹⁸ tavsiyesinde bulunmuştur.

İbn Ömer 'den (r.a.):

Gerçekten üzerimize bir zaman yahut bir vakit geldi ki, hiç kimseye altını ve gümüşü, Müslüman kardeşinden daha sevgili olmadı. Şimdiki halde ise, altın ve gümüş her birimize Müslüman kardeşinden daha sevgilidir. Peygamber (s.a.) şöyle

⁵¹⁴ Buhârî, *el-Edebül-müfred*, s. 56; Ahmed b. Hanbel, II, 440

⁵¹⁵ Müslim, İman 74

⁵¹⁶ Buhârî, Rikâk 23; Edeb 31; Müslim, İman 75

⁵¹⁷ Buhârî, Edeb 29; benzer hadis için bkz. Müslim, İman 73

⁵¹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 148

dediğini işittim: Kıyamet günü komşusunu yakalayan nice komşu vardır ki, şöyle der: Ya Rab! Bu, yüzüme kapısını kapatarak, iyiliğini esirgemiştir.⁵¹⁹

6. ALLAH İÇİN SEVMEK

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere, Arapça'da sevgiyi ifade için kullanılan pek çok kelime, terim ve kavram vardır. Konu ile ilgili kitap telif etmiş olan bazı müellifler bunların sayısını altmışa kadar çıkarırlar. Bunlardan bir kısmı hem Kur'an hemde hadislerde kullanılmıştır.⁵²⁰

Sevgi, Yüce Yaratıcı'nın rahmet denizinden varlıklara yansıttığı eşsiz bir duygudur. Güzelliğin ve Sevginin Kaynağı Yüce Allah, evreni sevgi üzerine yaratmış, insanlara da sevgi duygusunu en büyük güç ve kudret olarak vermiştir Sevgi, insanın bir şeye ve kimseye karşı beslediği eşsiz bir duygudur. Her zorluğa katlanılarak ulaşılan sevgi, sonsuz mutlulukların yaşanma nedeni olur. Sevgi hissi olmadan hiçbir fedakârlık yapılamaz, bir şey elde etmek için hiçbir gayret sarf edilmez.

İnsan; cazip kılınan geçici dünya nimetlerine boş ve aldatıcı bir sevgi duyabilir. Yaratılan varlıklar; İlâhî Güzел'den sudur ettiği için güzeldir, bundan dolayı sevebilir. Yunus Emre'nin söylediği gibi: "Yaratandan ötürü, yaratılanları severim." Bunun için onlara karşı duyulan sevgi basamağında kalanların, dünyadaki sınavı kaybedecekleri kaçınılmaz olacaktır.

Allah'ın kulundan istediği; ilâhî bir güç olarak verdiği sevginin, vahyin doğrultusunda oluşmasıdır. Bunun için insanlar, İlâhî Kitap'larla uyarılmışlardır. Kullar, Kur'an'ın kılavuzluğu olmadan neyin sevgiye layık olduğunu bilemezler. *Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*⁵²¹

Her türlü beşeri enerjinin ilk kaynağı, insanın hayatı sevmesidir.⁵²² Sevgi sayesinde insan hayata bağlanır, bir amaç için yaşar ve fiilleri bir hedef bulur. Sevgisiz insan ise, hayat ile tüm bağlarını koparır, böylece enerjisini ve amacını

⁵¹⁹ Buhârî, *el-Edebül-müfred*, s. 54

⁵²⁰ Küçük, "İslâm Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar", s.73

⁵²¹ el-Bakara (2), 216

⁵²² Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 216

yitiren kişilik dağılmaya yüz tutar. Kur'an-ı Kerim dengeli bir şekilde insanlığı ve kendimizi sevmemizi söylemektedir.⁵²³

*De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.*⁵²⁴ İşte bu bir cümle hayatı ve anlamını özetler. Hayat Allah'ın rızası için yaşanmalı, O'nun rızası için sevilmeli, O'nun rızası için nefret edilmeli, rıyasız ibadet edilmeli, Allah'ın sevdiği, Muhsinlerden,⁵²⁵ tevbe edip, temizlenenlerden⁵²⁶, muttakilerden,⁵²⁷ adaletli olanlardan,⁵²⁸ sabredenlerden,⁵²⁹ Allah'a dayanıp güvenen,⁵³⁰ kendi yolunda savaşımlardan⁵³¹ olmalı, rızasına uygun olarak can verilmelidir.

Allah ilâhî vasıflarının birçoğunun yansımasını insana vermiştir. Hubb/sevgi ve buğuz/nefret de insana bahşedilen önemli iki vasıftır. Sayısız güzellikleri olan insan bu iki duygusunu yönlendirirken çok dikkatli olması konusunda da uyarılmıştır. Yanlış sevgi ve yanlış nefret dünyada da âhirette de ebedî bir hüsrandır. Peygamberimizden gelen birçok hadiste **وَالْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ مِنَ الْإِيمَانِ** “Allah için sevip Allah için buğz etmek”⁵³² imani bir sorumluluk olarak nitelendirilmektedir. Çok sayıda rivayeti olan bu hadislerden birinin tercümesi şöyledir: “*Kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir ve Allah için yasaklarsa imanı olgunluğa ermiştir.*”⁵³³ Bu tür hadisleri incelediğimizde, peygamberimizin bir şeyi sevip nefret etmek ile iman arasında doğrudan bir alaka kurduğunu görmekteyiz.⁵³⁴ Allah'ın 99 isminden biri olan “Vedûd”⁵³⁵ yarattıklarını

⁵²³ el-Bakara (2), 152; el-Mâide (5), 54; el-Hucurât (49), 7

⁵²⁴ el-En'âm (9), 162; Mealde kurban olarak tercüme ettiğimiz “nüsuk” kelimesi bazı müfessirlerce ibadet olarak açıklanmıştır. Heyet, a.g.e. s.149

⁵²⁵ el-Bakara, (2), 195; Âl-i İmrân (3), 134; el-Mâide (5), 13

⁵²⁶ el-Mâide (5), 93

⁵²⁷ el-Hucurât (49), 13; en-Nahl (169), 128

⁵²⁸ Âl-i İmrân (3), 42; el-Hucurât (49), 9

⁵²⁹ Âl-i İmrân (3), 146

⁵³⁰ Âl-i İmrân (3), 159

⁵³¹ es-Saf (61), 4

⁵³² Meselâ bkz. Buhârî, İman 1 (Bu ifade Buhârî'nin bab başlığıdır.)

⁵³³ Ebû Dâvûd, Sünnet 16

⁵³⁴ Allah için sevip Allah için buğz etmenin müminlerin şiarı olarak nitelendirildiği bir hadisin tercümesi şöyledir: "Allah için sevip Allah için buğz etmedikçe, imanınız kemale ermez ". Bu manada çok sayıda hadis birçok kaynaktan geçmektedir: Bkz. Ebû Davud, Sünne 15; Tirmizi, Kıyame 60; Ahmed b. Hanbel, II, 438,440. Peygamberimiz diğer bir hadiste de şöyle buyurmaktadır: " Kişi sevdiği ile beraberdir": Buhârî, Edep 96; Müslim, Birr, 165; Tirmizi, Zühhd 50; Darimi, Rikak 71; Ahmed b. Hanbel, I, 392; III, 104.109.110.165; IV, 107

⁵³⁵ Tirmîzî, Daavât 83

çok seven ve onlar tarafından çok sevilen anlamındadır. Tasavvufta da çeşitli tarifleri yapılan sevginin, mutasavvıflara göre Allah’a ulaşmada önemli bir yeri vardır.⁵³⁶

*“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.”*⁵³⁷

*“O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Yazık bana! Keşke falancayı (bâtıl yolcusunu) dost edinmeseydim! Çünkü zikir (Kur’an) bana gelmişken o, hakikaten beni ondan saptırdı. Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yüzüstü bırakıp rezil rüsvay eder”*⁵³⁸ ayetleri yol gösterip öğüt verir.

Tevhid İnancı, Allah’tan başkasını ilahlık seviyesinde sevmemeyi gerektirir.

Sevgi ve nefretin yüce bir gaye ile anlamlandırılması, İslam Ahlakı’nın temel ilkelerindendir. Bu ilkeyi düstur edinmiş olmak, dünyada elde edillen her şeyi zamanı geldiğinde Allah için feda etmeyi gerektirmektedir.

Gerektiğinde bağlılık duyduğumuz her şeyden, candan, maldan, evlad ıyalden vazgeçmeyi göze almak, Rabbani rızayı elde etmenin yoludur.

Allah’ın sevgi ve hoşnutluğunu kazanmanın koşulu, gönülden bir teslimiyetle iman etmek ve hayırlı işler peşinde zamanı en verimli bir şekilde değerlendirmektir. Allah’ın sevgisini hak etmekten daha üstün bir makam olabilir mi? *İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinir de onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi.*⁵³⁹

Bu yüzden Yüce Rabbimiz, babaları, oğulları, kardeşleri ve diğer akrabaları da olsa, öteki dünyaya kesin olarak iman edenlerin, Allah’a ve Resûlüne, indirdiği vahyi hakikatlere karşı isyan edenleri sevmemeleri gerektiğini beyan etmektedir.⁵⁴⁰

Peygamber (s.a.) "yalnız Allah için sevmeyi iman ın tadını alanların bir sıfatı olarak zikretmiştir.⁵⁴¹ "Yedi kişi vardır ki, Allah onları kendi gölgesinden başka gölge olmayan günde, gölgesi altında gölgelendirecektir: Bunlardan birisi; Allah için seven, buluşmaları da ayrılımları da buna müstenit olan iki kimseden her biridir.⁵⁴²

⁵³⁶ Uludağ, “Aşk”, DİA, IV, 11

⁵³⁷ et-Tevbe (9), 119

⁵³⁸ el-Furkân (25), 27–29.

⁵³⁹ el-Bakara, (2), 165

⁵⁴⁰ el- Mücâdele (58), 22

⁵⁴¹ Buhârî, İman 9

⁵⁴² Buhârî, Menakıb 25

Başka bir hadisinde, Allah'ın kulları arasında peygamberler ve şehitlerin gıpta ettikleri kimseler vardır. Onlar, aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olmadığı halde (hiçbir menfaat beklemezsiniz), sadece birbirlerini Allah için sevenlerdir⁵⁴³ buyurmuştur.

Ebû Mûsâ (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.):

"Mümin ile mümin (birbirine karşı) bina gibidir, birbirini sımsıkı tutarlar" buyurdu da bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirip sımsıkı kilitledi.⁵⁴⁴

Enes'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

— İki kimseden birinin ilk işlediği günah, bunların arasını ayırmışsa, bu ikisi Allah için yahut İslâm için sevmiş değildir.⁵⁴⁵

Ebû Hıraş el-Eslemi, Peygamber (s.a.) 'in şöyle buyurduğunu işitmiştir.

Kardeşi ile bir yıl konuşmayan, onun kanını akıtmış (onu öldürmüş) gibidir.⁵⁴⁶

Bu hadislerin ortak mesajı; imanın kemale ermesinin, sevip nefret edilecek hususlarda ilahi rızanın esas olmasıdır. Yani Rabbanî rızayı hak etmeyen güçleri, metaları, insanları emaneti tevdi edecek kadar sevip dost edinmek imanının kemalini zevale uğratan bir ahlaki tavidir.

Konumuzu sevgiyi hangi temel üzerine inşa etmemiz gerektiğini anlatan hadisle noktalayalım.

— Enes b. Mâlik (r.a.)'ten şöyle demiştir: Bir kimse Peygamber'e kıyametten sordu da:

— Kıyamet ne zaman kopacak? dedi. Peygamber (s.a.) de ona:

— "O saate, o güne ne hazırladın?" diye sordu. O kimse:

— Hiçbir şey hazırlamadım. Yalnız ben Allah'ı ve Resulü'nü severim, dedi.

Resûlullah da:

— "Öyle ise sen sevdiklerinle berabersin" (أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحَبَّيْتَ) diye müjdeledi.

Enes: Peygamber'in bu "Sen sevdiklerinle beraber olacaksın" müjdesiyle sevindiğimiz gibi hiçbir şeyle sevinip ferahlanmadık, demiştir. Yine Enes b. Malik: Ben Peygamber (s.a.)'i, Ebû Bekir'i, Ömer'i seviyorum. Onlara olan bu sevgim sebebiyle (kıyamette)

⁵⁴³ Ebû Dâvûd, Buyu' 78

⁵⁴⁴ Buhârî, Salât 88; Mezalim 5; Edeb 36

⁵⁴⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* s.145

⁵⁴⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* s.146

onlarla beraber olacağımı umuyorum. Her ne kadar ben onların hayır işlerine benzer hayır ve ibadet işlememiş isem de! demiştir.⁵⁴⁷

7. EMİR bi'l- MA'RÛF NEHİY an'i'l- MÛNKER

Emir sözlükte nehyin zıddı olup, bir şeyin yapılmasını talep etmek demektir.⁵⁴⁸ Nehiy ise, bir şeyden men etmek, alıkoymak ve yapılmamasını istemektir.⁵⁴⁹

Maruf, şeriatın emrettiği; münker, şeriatın yasakladığı şey demektir. Başka bir deyimle Kur'an ve sünnete uygun düşen şeye maruf; Allah'ın razı olmadığı, inkâr edilmiş, haram ve günah olan şeye de münker denilir.⁵⁵⁰ Yani marufu emretmek iman ve itaata çağırarak; münkerden nehyetmek de küfür ve Allah'a başkaldırmaya karşı durmaktır.⁵⁵¹

Kur'ân-ı Kerim'de ma'ruf ve münker kelimeleri dokuz âyette "ma'rufu emretme, münkeri nehyetme" anlamına gelen ifade kalıplarıyla geçmektedir. Bu âyetlerde hangi davranışların ma'ruf, hangilerinin münker olduğu belirtilip bir tahsis yoluna gidilmemesi, ma'rufun dinin yapılmasını gerekli gördüğü (vâcip) veya tavsiyeye şayan bulunduğu (mendup), münkerin de bunların zıddı olan söz ve davranışların tamamını kapsadığını göstermektedir. İslami kaynaklar iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, bu şekilde faziletli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen faaliyeti, Kur'ân ve hadislerdeki kullanımına uygun olarak emir bi'l ma'ruf nehiy an'il münker şeklinde formüleştirmişler, Kitap, sünnet ve icmâa dayanarak bu faaliyetin farz olduğunda birleşmişlerdir.

Teorik olarak cihad da emir bi'l ma'ruf nehiy an'il münkerin bir parçası sayılmakla birlikte uygulamada cihadın İslâm dinini gayri müslimler arasında yayma, Müslümanları saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silaha başvurma faaliyeti için kullanılmasına karşılık emir bi'l ma'ruf nehiy an'il münker içe dönük bir

⁵⁴⁷ Buhârî, Fedâilü's Sahabe 35; Edeb 95

⁵⁴⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 26–27; Tahânevi, Keşşaf, I, 68

⁵⁴⁹ Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 528–529; İbn Manzur, *a.g.e.* XV, 343–344

⁵⁵⁰ Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 505; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2357–2358; V, 3118

⁵⁵¹ Kâdî Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, II, 232

hareket, yani İslam ümmetinin Kur'ân ve Sünnet hükümlerine uygun, faziletli, sulh ve sükûnun hâkim olduğu bir hayat tarzını amaçlayan temel ilkelerden biridir.

Hâriciler ile et-Tûsî ve el-Hillî gibi bazı imamîler dışında İslâm âlimleri emir bi'l ma'ruf nehiy an'il münkerin farz-ı kifâye olduğunda ittifak etmişlerdir. Bununla ilgili uygulamalar, biri devletin sorumluluğunda resmi, diğeri Müslüman fertlerin şahsi sorumluluklarına bırakılan gayri resmi olmak üzere iki şekilde gelişmiştir. Emir ve nehiy faaliyetlerinin ilk şekli "hisbe" veya "ihtisab" adı altında kurumlaşmış kaynaklarda bununla ilgili hükümler ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir.⁵⁵²

Burada emri bi'l ma'ruf nehiy an'il münker konusunu anlatırken kısaca hisbe⁵⁵³ teşkilatına değinelim. Konusu dini-örfi ilkeler ışığında ve dengeli bir şekilde fert, toplum, devlet hakları ile kamu ahlâk ve düzeninin korunması olan hisbe faaliyeti, toplum ve devlet hakları ihlâllerine yöneliktir. Hz. Peygamber'in vazettiği iktisadi hükümlerin uygulanışını yerinde görmek için bizzat pazar teftişlerine çıktığı ve gayri meşru davranışlarda bulunanlara gerekli uyarıları yaptığı çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴ Muhtesib, hisbe faaliyetini yürütmekle görevli memurdur. Hür, müslüman, mesleki bilgisi olan, güzel ahlâk ve güvenilirlik gibi şartlara haizdirler.

Hz. Peygamber (s.a.) üçü erkek, ikisi kadın olmak üzere beş muhtesib (sâhibü's-sûk) görevlendirmiştir. Hisbe teşkilatının görev alanı üç ana başlık altında toplanan birçok hususu kapsamaktadır: Allah hakkı, kul hakkı, her iki yönüde bulunan haklar. Ezanın vaktinde okunmasından, bid'atlere engel olunmasına, ölçü tartı alet birimlerinde sahtekârlığın önlenmesinden, işçi, yetim, köle ve hayvan haklarının

⁵⁵² Geniş bilgi için bkz. Çağrı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy an'il-Münker" DİA, XI, 138–141

⁵⁵³ İslâm kamu hukukunun bir alt disiplini olarak gelişen hisbe edebiyatı literatürü, esasen Müslümanlara farz-ı kifâye olan "iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyama" görevinin teorik ve pratik temellerini açıklamaya çalışır. İbn Teymiye'nin eseri(el-Hisbe fi'l İslâm), konuyu daha çok teork çerçevede ve müslümanların gönüllü olarak yerine getirmesi açısından ele alır; bununla birlikte devletin bu görevi yerine getirmesi noktasını ihmal etmez. Aynı konu, Ebû Bekir el-Hallâl'ın(331) el- Emr bi'l Ma'ruf ve'n-Nehy an'il Münker adlı eserinde olduğu gibi müstakil kitapların yanısıra, doğrudan kamu hukukuyla ilgili Mâverdi(450) ve el-Ferrâ'nın(458) el-Ahkâmü's-Sultaniye'lerinde ve Kalkaşandî'nin(821) Subhu'l- A'sâsında ayrı bölümler halinde incelenmiştir. Ayrıca İmam-ı Gazali'nin (505) İhyâü Ulûmi'd-Din'inde konu oldukça geniş bir çerçevede ele alınır. Doğrudan hisbe kurumunu ele alan klasik eserler de vardır. Konuyu pratik açıdan ele alan Şeyzerî'nin(589) Nihâyetü'r- Rutbe Talebi'l-Hisbe'si ile İbn Uhuvve'nin(729) Me'âlimü'l Kurbe fi talebi'l Hisbe'si bunlardan iki örnektir. Ülkemizde bu konuyla ilgili üç araştırmayı özellikle belirtmek gerekiyor. Hayrettin Karman'ın incelemesi("İslam'da İçtimai Terbiye ve Kontrol-İhtisab Müessesesi-İslâmın Işığında Günün Meseleleri, II, 688–714), konuyu teorik çerçevede ve sosyal kontrol açısından ele almaktadır. Yusuf Ziya Kavakçı'nın araştırması(Hisbe Teşkilatı), hisbe'nin kuruluşu ve gelişmesi, Ziya Kazıcı'nın araştırması(Osmanlılarda İhtisab Müessesesi) ise, Osmanlı dönemindeki uygulamayla ilgilidir. Akyüz, "Önsöz" Hisbe, s.13–15

⁵⁵⁴ Müslim, İman 164; İbn Mâce, Ticârât 3,36; Ebû Dâvûd, Büyü' 50; Tirmizî, Büyü' 4,72

korunmasına kadar birçok görevleri vardır. Emeviler, Endülüs, İran, Hint alt kıtasında çeşitli uygulamaları görülmüştür. Osmanlı’larda daha ziyade ‘‘ihtisab ağası’’ veya ‘‘ihtisab emini’’ denilen muhtesib devletin kuruluşuyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁵

Tebliğ, İslâm dinînin esaslarını anlatarak onları yaymaya, insanlara benimsetip emirleri istikametinde yaşamalarını sağlamaya çalışmaktır. Bu vazife Kur’ân-ı Kerim’de davet, inzâr, vaaz, nasihat gibi tabirlerle ifade edilmektedir. En meşhur tabiriyle ‘‘emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ‘ani’l-münker’’ diye bilinmektedir.

Her müslüman gücü, bilgisi, kültürü ve bulunduğu konum nispetinde bu vazifeyi ifa etmek ve kendinden başlayarak insanlara ulaşmaya çalışmalıdır. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

*‘‘Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.’’*⁵⁵⁶

Görüldüğü üzere bu ayet-i kerimede Hz. Muhammed’in ümmetinin en hayırlı ümmet olduğu belirtilmektedir. Ancak bu hayriyyet/hayırlı olma vasfı belli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlardan birincisi iyiliği yaymaları, ikincisi kötülüğü önlemeye çalışmaları, üçüncüsü ise Allah’a inanmış olmalarıdır. Bunun mefhum-i muhalifine baktığımızda ortaya şu sonuç çıkar: Bu şartları haiz olmayan ümmet- i Muhammed, hayırlı ümmet olma vasfıyla nitelendirilemez. Nitekim Hz. Ömer’in bir keresinde haccederken bazı insanların hoş olmayan hareketleri karşısında ‘‘Siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz’’ ayetini okuduktan sonra söylemiş olduğu şu sözleri bu gerçeği teyit etmektedir: ‘‘Kimin bu ümmetten olmak hoşuna gidiyorsa Allah’ın bu ümmet için buyurduğu şartları yerine getirsin.’’⁵⁵⁷

*‘‘Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.’’*⁵⁵⁸

Abdullah b. Avn el-Basrî et-Tâbiî şöyle demiştir: Üç şey vardır ki, ben bunları hem kendim için, hem de bütün mü’min kardeşlerim için arzu eder, severim:

1. Muhammed (s.a.) sünnetini insanların öğrenmeleri ve âlimlerinden bunu sorup istemeleri;

2. Kur’ân’ı iyi anlamaları ve ondan sorup istemeleri.

⁵⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Kallek, ‘‘Hisbe’’, DİA, XVIII, 133–147

⁵⁵⁶ Âl-i İmrân (3), 110

⁵⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, VII, 102

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân (3), 104

3. İnsanları ancak hayırdan bırakmaları (yâhud: insanları hayra da'vet etmeleri)⁵⁵⁹

Hiz. Peygamber, "Bana hayat bahşeden Allah'a yemin ederim ki siz ya iyiliğı emreder kötölükten nehyedersiniz ya da Allah kendi katından üzerinize bir azap gönderir de o zaman dua edersiniz fakat duanız kabul edilmez"⁵⁶⁰ buyurur.

İbn Teymiye'nin iyiliğı emretmek ve kötölükten alıkoymakla ilgili ifadeleri de konumuz açısından önemlidir.

İnsanlardan iki grup hata etmektedir.

a) Birinci grup, aşağıdaki âyeti tevil ederek iyiliğı emretmek ve kötölükten alıkoymakla ilgili görevlerini bırakır.

"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez."⁵⁶¹ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ)

Bu ayette nemelazımcılık yoktur, ayeti böyle anlamak hatalıdır. İlgili ayet ve hadislerin bütünü bir arada değerlendirdiğimiz zaman çıkan mana şudur: Herkes kendine, ailesine ve çevresine karşı vazifelerini yapmakla mükelleftir; iyiliğı emretme ve yayma, kötölüğü yasaklama ve önleme de bu vazife içindedir. Kişi bütün bunları yaptıktan sonra başkalarının yoldan sapması ondan sorulmaz ve ona zarar da vermez. Hz.Ebubekir'in açıklamaları da bunu teyit eder: Kays, O'nun bir hutbesinde kendilerine şunu söylediğini nakletmiştir: "Ey insanlar! Sizler şu ayeti okuyor ve fakat yanlış anlıyorsunuz: Biz Hiz. Peygamber (s.a.)'in: "İnsanlar, zalimi görüp elinden tutmazlarsa, Allah'ın, hepsine ulaşacak umumî bir belâ göndermesi yakındır" dediğini işittik."⁵⁶² Keza ben, Resûlullah (s.a.)'ın: "İçlerinde kötölükler işlenen bir cemiyet, bu kötölükleri bertaraf edecek güçte olduğu halde, seyirci kalır, müdahale etmezse, Allah'ın hepsini saran umumî bir belâ göndermesi yakındır" dediğini işittim."⁵⁶³

b) İkinci gruptakiler, aşağıda geçen hadis gibi, diliyle ya da eliyle bilgisizce, yumuşaklık göstermeksizin (hilm), sabırsızca ve yararlıyla zararlıyı, güç yetirdiğiyle yetiremediğini, düşünmeksizin mutlak olarak iyiliğı emretmek ve kötölükten alıkoymak isteyenlerdir.

Ebu Sa'lebe el-Huşenî (r.a.), "Ben bu âyeti,⁵⁶⁴ Hiz. Peygamber (s.a.)'e sordum, şöyle buyurdu demiştir: "Birbirinize iyiliğı emredin, kötölükten de alıkoyn.

⁵⁵⁹ Buhârî, İ'tisam 2

⁵⁶⁰ Tirmizî, Fiten 9

⁵⁶¹ el-Mâide (5), 105

⁵⁶² Tirmizî, Fiten 9

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Tefsir, Mâide 5 (hadis no: 3059), Fiten 8; İbnu Mâce, Fiten 20

⁵⁶⁴ el-Mâide(5), 105

(İnsanlarda) boyun eğilen cimrilik, uyulan arzular, tercih edilen dünyalık, herkesin kendi görüşünü beğenmesini ve güç yetiremediğin bir durum gördüğünde, kendine bak, başkalarını bırak. Çünkü senden sonra öyle günler gelecek ki, bu günlerde sabretmek, ateş parçasını elinde tutmak gibidir. Bu günlerde (iyi) iş yapana, aynı işi yapan elli kişinin sevabı vardır.⁵⁶⁵

Bu gruptakiler, sınırını aştığı halde, bu konuda Allah'a ve Peygamberine itaat ettiğine inanarak iyiliği emreder ve kötülükten alıkoyar. Nitekim zararı yararından (kötülüğü iyiliğinden) daha fazla olduğu halde, yerine getirdiği iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma ve bu yolda cihad etmede hata eden Havâric, Mu'tezile, Rafizîler vb. bidat ve heva ehlinin pek çoğu bu şekilde hareket ederler.⁵⁶⁶

a) Birinci gruptakiler, yalnız kendi arzularını düşünürler, yalnızca kendilerine verilenler karşısında hoşnutluk gösterirler ve yalnızca mahrum edildiklerinde öfkelenirler. Bunlardan birine arzuladığı –helal ya da haram- herhangi bir şey verildiğinde, öfkesi yatışır, hoşnut olur. Ona göre, daha önce kendisinin yasakladığı, bu yüzden ceza verdiği, sahibini kınadığı ve öfkелendiği bir durum; artık hoşnut olunan bir duruma dönüşür, artık bu işi kendisi yapar, bu konuda ortak ve yardımcı olur, kendisini alıkoyan ve engelleyene düşman kesilir. Bu, insanların çoğunun durumudur. İnsan bunun sayısız örneklerini görür ve duyar.

b) İkinci grup, sağlam bir dindarlığı olanlardır. Bunlar Allah için dosdoğru ve eylemlerinde yapıcı (muslih) olurlar. Kendilerine yapılan eziyetlere sabretmek suretiyle doğru yolda olmaya devam ederler. Onlar, insanlar için çıkarılmış iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan ve Allah'a iman eden en iyi ümmete mensuptur.

c) Üçüncü grup, iki özelliğe de sahip bulunanlardır. Müminlerin çoğu bu gruba mensuptur. Bunlar, hem dindardır, hem de nefsin arzularına boyun eğmişlerdir. Kalplerinde hem taat, hem de isyan duygusu vardır; ona bazen birinci, bazen de ikinci duygusu egemen olur.⁵⁶⁷

Bir toplumda iyiliği emreden, kötülükten men eden kimseler olmazsa, münker olan işler zamanla itiyat hâline gelir ve hayatta normal karşılanmaya başlar. Engel olunmayan kötülük bir müddet sonra engel olunamaz hâle gelir. Hakla batıl birbirine karışarak hakikat ortadan kalkar ve insanlar Allah'ı unutur. Bunun neticesi de o

⁵⁶⁵ İbn Mâce, Fiten 21

⁵⁶⁶ İbn Teymiye, *el-Hisbe fi'l İslâm*, s.81-82

⁵⁶⁷ İbn Teymiye, a.g.e., s.101-102

cemiyetin tamamen helâk olmasıdır. Bu acı akıbetten kurtulmak için tebliğ faaliyetine önem vermek zarurîdir. Nitekim âyet-i kerimede bu hususa şöyle işaret edilmiştir.

*"İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz)."*⁵⁶⁸

Elmalılı, bu ayeti tefsir ederken şöyle demektedir: Tebliğ vazifesini yerine getirmek, herkese son nefesine varıncaya kadar bir nevi farzdır. Bununla beraber, dünyada hiçbir hususta ümitsizliğe düşmek de caiz değildir. Her ne kadar günahkâr olurlarsa olsunlar, insanların hidayete ulaşmasını arzu ve ümit etmek de bir vazifedir. İnsanlığın hâli sürekli değişmektedir ve kader sırrı meydana gelişinden önce bilinemez. Ne bilirsiniz, bu güne kadar hiç söz dinlemeyen bu insanlar belki yarın dinleyiverir ve sakınmaya başlar. Tamamen sakınmazsa da, belki günahlardan biraz uzaklaşır ve bu sayede azabı hafifler. Her hâlükârda tebliğde bulunup öğüt vermek, tebliği tamamen terk etmekten evlâdır. Zira tebliği bütünüyle bırakmak ümit kapısını kapatmak anlamına gelir. Hiç bir mukavemetle karşılaşmayan fenalık, daha süratli yayılır. Herhangi bir fenalığı ortadan kaldırmak mümkün olmasa bile, hızını azaltmanın önemi de göz ardı edilmemelidir.⁵⁶⁹

Yeryüzündeki her insanın iyiliği emretmesi ve kötülükten alıkoyması zorunludur. Hatta tek başına kalsa bile, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevini bizzat kendisine uygulaması gerekir. Nitekim Allah (c.c.) "Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbin acıyıp korumuş başka"⁵⁷⁰ buyurmaktadır.⁵⁷¹

Tüm insanlığa gönderilen İslâm dini, temel kaynaklara bağlı kalarak, doğru ve net bir biçimde anlatabilmek için, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamalıdır. Nitekim Adiy b. Hâtım (ö.67) bir defasında Hz. Peygamber'e hangi sadaka daha faziletli diye sorunca Hz. Peygamber (ﷺ) "خِدْمَةُ عَبْدٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ" Allah yolunda (samimiyetle) kişinin hizmetidir"⁵⁷² buyurmuşlardır. Zeyd b. Eslem anlatıyor: Ömer (r.a.) dostlarına "Allah'tan istek ve temennilerde bulunsanız ne söylersiniz" demiş. Mecliste bulunanlardan biri "ben şu oda dolusu gümüşüm olsun da onu Allah yolunda harcayayım isterim, Kimi "şu oda dolusu altınım olsun da Allah yolunda harcayayım

⁵⁶⁸ el-A'râf (7), 164

⁵⁶⁹ Yazır, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, IV, 2313

⁵⁷⁰ Yûsuf (12), 53

⁵⁷¹ İbn Teymiye, a.g.e., s.123

⁵⁷² Tirmîzî, Fezâilu'l-cihad 5

demiş. Kimileri de aynı gerekçe ile daha başka maddi değerlerinin olmasını istemiş. Hz. Ömer "Başka ne istersiniz ?" diye sormuş. Onlar da biz başka bir şey istemeyiz diye cevap vermişler. Bunun üzerine Hz. Ömer ; "Ben ise, Ebu Ubeyde b. el- Cerrâh (ö.18), Muâz b.Cebel (ö.17) ve Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36) gibi seçkin kimseler ile dolu olmasını, Allah'a itaat yolunda irşad ve tebliğ hizmetinde istihdam etmeyi temenni ederim" demiştir.⁵⁷³ Zira Ebu Ubeyde, Uhud harbinde İslâm ordusu dağıldığında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan 14 kişiden biridir. Ayrıca Medine'ye gelen Yemenli'lere İslâmiyeti öğretmek üzere görevlendirilen ve "Bu ümmetin emini" ⁵⁷⁴ lakabını alan sahabîdir. Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber tarafından "Helal ve haramı en iyi bilen kişilerden olduğu"⁵⁷⁵ haber verilmiştir. Ayrıca h. 9. yılda Yemen'e kâdı ve elçi olarak görevlendirilmiş bu esnada Kur'ân'da ve sünnette bulamadığı hususları "kendi içtihadımla çözerim" diyerek, Hz. Peygamber'i memnun eden bir mürşiddir.⁵⁷⁶ Huzeyfe b. Yeman ise, Hz. Peygamber'in hiçbir sahabeye söylemediği bir kısım bilgilere sahip olduğu, hatta münafıkların isimlerini dahi bildiği ve ileride meydana gelecek fitnelere vâkıf olduğu Hz. Peygamber'in özel sırdaşıdır.⁵⁷⁷ Şu halde hizmette esas olan bilgi, samimiyet, güven ve fedakârlıktır. Bunlar da çalışmak, sabır, hasbîlik ve hoşgörü ile gerçekleşebilir.⁵⁷⁸

Hz. Peygamber (s.a.), Allah rızası için yapılmayan her şeyin netice itibarıyla batıl ve faydasız olduğunu haber vermiştir.⁵⁷⁹ Buna göre tebliğ de Allah rızası için ve ihlâsla yapılmalıdır. Herhangi bir dünyevî menfaat niyeti ile yapılan tebliğin Allah katında hiç bir kıymeti yoktur. Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerim'de, tebliğin herhangi bir karşılık beklemeden, sadece kendi rızası için yapılmasının lüzumunu bildirerek şöyle buyurmaktadır:

"Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir." ⁵⁸⁰

Peygamberlerin ve davetçilerin vazifesi sadece tebliğde bulunmaktır. Hidayet ise Allah'a aittir. Allah(c.c.) bu hususta şöyle buyurur:

⁵⁷³ Buhârî, *et-Târih's-sağîr*, I, 79

⁵⁷⁴ Tirmîzî, *Menâkıb* 33

⁵⁷⁵ Tirmîzî, *Menâkıb* 33

⁵⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Akziye* 11

⁵⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, V, 386

⁵⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Arık, "Cami İçin Din Hizmetleri Bağlamında Vaizlik", I. Din Hizmetleri Sempozyumu, s.13

⁵⁷⁹ İbn-i Mace, *Zühhd* 21

⁵⁸⁰ Yâsîn (36), 21

*“Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.”*⁵⁸¹

Hız. Lokman'ın oğluna yaptığı şu nasihati de bir davetçinin mutlaka bilmesi gerekir.

*“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”*⁵⁸²

Tarık b. Şihâb anlatıyor: "Bayram hutbesini okuma işini namazdan öne alanın ilki Mervan'dır. O, bu işe tevessül edince cemaatten birisi ayağa kalkarak:

"Yanlış iş yapıyorsun, namazın hutbeden önce kılınması gerekir" dedi. Mervan:

"Artık o usul terk edildi" diyerek devam etmek istedi. Ebû Saîd el-Hudrî ortaya atılarak:

"Bu adam, üzerine düşen uyarma vazifesini yaptı. Zira ben Hız. Peygamber (s.a.)'in şöyle söylediğini işittim:

"Sizden kim (sünnetimize uymayan) bir münker görürse (seyirci kalmayıp) onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse lisanıyla düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu kadarı imanının en zayıf mertebesidir."⁵⁸³ O günün şartlarında bir Emevi halifesine nehyi anil münker yapmak kişinin güçlü imanını ve hasbî tavrını ortaya koyması açısından önemlidir. Resûlullah (s.a.) buyurdular ki: "Zalim sultanın yanında gerçeği söylemek en büyük cihaddandır."⁵⁸⁴

İbn Mes'ud (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Benden önce Allah'ın gönderdiği her peygamberin mutlaka ümmetinden havarîleri ve arkadaşları olmuştur. Bunlar onun sünnetiyle amel ederler emirlerini de yerine getirirlerdi. Sonra, bu peygamberlerin ardından öylesi kötülükler ortaya çıkmıştı ki, yapmadıklarını söyleyip, kendilerine emredilmeyeni de yapmışlardır. Kim bu gruhla eliyle mücahede ederse mümindir. Kim onunla diliyle mücahede ederse o da mü'mindir. Kim de onlarla kalbiyle mücahede ederse o da mü'mindir. Bunun gerisine, artık zerre miktar iman yoktur."⁵⁸⁵

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) iyiliği emreden, kötülüğü nehyedenlerin (hasbîlerin) sayısının azalacağını vurgulayarak şöyle demiştir: Sizin (hak sözlü) bir kişiyi

⁵⁸¹ et-Teğâbun (64), 12

⁵⁸² Lokman (31), 17

⁵⁸³ Buhârî, Melâhim 17; Müslim, İman 78; Ebû Dâvûd; Salâtu'l-İydeyn 248; Tirmizî, Fiten 11; İbn Mâce, Fiten 20. Geniş bilgi için bkz. Cessâs, *Ahkamü'l-Kur'ân*, II, 316; Gazâlî, *İhya*, II, 306

⁵⁸⁴ Ebû Dâvud, Melâhim 17; İbnu Mace, Fiten 20

⁵⁸⁵ Müslim, İman 80

bulamayacağınız günler yaklaşmıştır. Kendisinden başka ibadete değer bir ma'bûd bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, ben dünyadan geri kalan ve geçen günleri ancak derede birikmiş su gibi düşünüyorum: Onun safisi içilmiş de geriye bulanığı kalmıştır.⁵⁸⁶

باب قول النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ وَقَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

Peygamber (s.a.)'in: "Din ancak Allah için, Rasûlü için, müslümanların imamları için ve bütün halk için nasihattir" kavli ile Yüce Allah'ın: "Allah için ve Rasûlü için nasihat ettikleri takdirde..."(et-Tevbe: 9/91)⁵⁸⁷ hadisi:

Nasihât, Allah'ın iyiliklere sevap, kötülöklere de ceza vereceğini hatırlatarak doğru yolu göstermektir. Nasihat; a. Bir şeyi veya bir kimseyi içten ve gönülden sevmek, ona bağlanmaktır. Ayrıca ihlâs, sadakat ve samimiyet manasına da kullanılır. b.Nasihât; insanları iyiye ve güzele sevk etmek için yapılan güzel konuşma, vaaz, öğüt, ihtar ve ibret verici ders⁵⁸⁸ şeklinde iki anlama gelmektedir.

Din nasihattir ifadesinde, hac arafattır hadisi gibi önemi vurgulamak için mübalağa vardır. Eğer herhangi bir işi yapan kişide samimiyet yoksa o iş, dinde muteber değildir. Nasihat bir şeyin özü anlamındadır. Bu hadis dinin dörtte biri denilmiştir. Havariler İsa (a.s.) Allah için nasih (samimi) olan kimdir? diye sormuşlar. O da: Allah'ın hakkını insanların hakkından öncelikli kılandır⁵⁸⁹ demiştir.

İhtisab kavramını araştırırken dikkatimizi çeken noktalardan biri de İslam dinine hizmet etme duygusuyla hadis uyduranların sözleri olmuştur. Zühd ve takva ehli olarak geçinen, fakat hadis-i şerifin ruh ve manasından haberi olmayan birçok cahiller⁵⁹⁰ sahih hadislerle sabit olan ibadetleri kâfi bulmamışlar, Allah rızası için hadis uydurduklarını ve bunun mükâfatını beklediklerini ifade etmişlerdir. Nevevi bu konu da şunları söyler: "Hadis uyduranların birçok çeşidi vardır. Ancak, en zararlı olanlar, zâhidler denilen kimselerdir. Çünkü hadisleri Allah'tan sevap alacakları ümidiyle uyduruyorlardı.(وضعوه حسبة)"⁵⁹¹ Bu gafil, cahil ve yalancı kimselerin akıllarına, hayra teşvik, şerden sakındırmak için hadis uydurduklarında, yaptıklarıyla

⁵⁸⁶ Buhârî, Cihad 110

⁵⁸⁷ Buhârî, İman 43

⁵⁸⁸ Bkz. Görmez, "Hz. Peygamber'in Bir Hadisinde Din Tanımı, Diyanet İlmi Dergi (Özel sayı) s. 333

⁵⁸⁹ İbn Hacer, a.g.e, I, 167

⁵⁹⁰ Ali el-Kârî, *Mevzûât*, s.106

⁵⁹¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 281

İslam'a hizmet ettikleri, hayırlı iş yaptıkları, sevap kazandıkları ve Allah (c.c.) katında takdir edildikleri düşüncesi yerleşmiştir⁵⁹². Usul kitaplarında birçok örneği olmakla birlikte⁵⁹³ birkaç örnekle iktifa edeceğiz. Hanefî fakihlerinden ve Ebû Hanîfe'nin talebesi olan Nuh b. Ebî Meryem'e (ö.173) surelerin fazileti ile ilgili hadisi nereden aldığı sorulur. İkrime yoluyla İbn Abbas'tan aldığını söyler. İkrime'de böyle rivayetin olmadığı söylenince; "İnsanların Kur'an'dan yüz çevirdiğini, Ebû Hanîfe'nin fıkı ve İbn İshak'ın *Meğâzî*'si ile uğraştıklarını görünce bu hadisi sevap ümidiyle uydurdum (فوضعت هذا الحديث حسبة) demiştir."⁵⁹⁴ Ebû Zur'a, Meysere b. Abdirabbih hakkında dedi ki: Kazvîn'in faziletleriyle ilgili kırk hadis uydurdu. Üstelik 'ben bundan ecir bekliyorum' derdi⁵⁹⁵ Bu durum ashabın hasbîlik anlayışından ne kadar da uzaktır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den işittiklerini sırf Allah için rivayet ettiklerini ifade ediyorlardı. (إني محدثكم حديثاً ما أحدثكموه إلا احتساباً)⁵⁹⁶

O halde Kur'an ve sünnetin künhüne vâkıf olarak "öğretin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin"⁵⁹⁷ düsturu ve "insanlara derecelerine göre muamele ediniz"⁵⁹⁸ tavsiyesi ile hareket eden, hoşgörülü, yapıcı, güzel sözlü, basiret, firaset, hikmet sahibi ve hasbi kimseler emri bi'l mâruf nehy-i ani'l münker konusunda hem yetkili hem de etkili olarak insanlara yararlı ve örnek olabilecek şahsiyetlerdir.

⁵⁹² Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, 66

⁵⁹³ Örnekler için bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 281–284; Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, 65–71; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 56–61

⁵⁹⁴ Suyûtî, a.g.e., I, 282

⁵⁹⁵ Zehebî, *Mîzânu'l İ'tidâl*, IV, 231

⁵⁹⁶ Ebû Dâvûd, *Salât* 51

⁵⁹⁷ Müslim, *Cihad* 6; Ayrıca bkz. Abdurrezzak, I, 424

⁵⁹⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 23

İKİNCİ BÖLÜM

HASBÎLİK VE İNSAN DAVRANIŞLARINDAKİ ETKİSİ

I. MUSİBET, İMTİHAN KARŞISINDA DİRENÇ SAĞLAMASI

S v b (صوب) kökünden türeyen ‘musibet’, ‘isabet eden şey’ anlamındadır. Kavramın, kelime anlamında, her ne kadar doğrudan ‘olumsuzluk’ bildiren bir işaret yoksa da, terim, çoğunlukla insanın zarar/şer olarak gördüğü durumları karşılamak için kullanılmıştır. Buna göre, musibet, insana ‘isabet eden’, ölüm, hastalık, sakatlanma, doğal afetler, kazanç kaybı vb. şeylerdir. Bunlar arasında, ‘ölüm’, musibet teriminin en çok kullanıldığı durum olarak bilinmektedir. Fakat doğru bir anlam için, bu yaygın kullanımın öncelikle nazarı dikkate alınmaması ve Kur’ân-ı Kerim ayetleri çerçevesinde bir tahlil yapılması gerekmektedir.

Musibet terimi, Kur’an’da 10 yerde geçmektedir. Musibet teriminin geçtiği ayetlerin incelenmesi, konunun kapsamının anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu ayetler, dikkatli bir gözle okunduğunda, musibet kavramının anlam içeriğini en geniş şekilde “*Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, Kitap’da bulunmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şıarmamanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez*”⁵⁹⁹ ayetlerinde görmekteyiz.

Türkçe’de musibet denilince olumsuz anlamı aklımıza gelmekle birlikte, ayetlerin açık ifadesine göre, ‘isabet eden şey’ hem hayır, hem de şer olabilir. Yani insanın başına gelen şey, kendisi için bir şerrin ifadesi oluyorsa buna musibet denilebileceği gibi, bir hayrın ifadesi oluyorsa, buna da musibet denir.

Örneğin bir sel, zelzele, tufan vs. şer olarak görülebilecek musibetler arasında yer alırken, beklenmedik bir miras, kişinin elinde olmadan sahip olduğu meşru mal, meşru bir kura sonucu elde edilen avantaj vs. hayır olarak görülebilecek musibetler zümresindendir.⁶⁰⁰

---

⁵⁹⁹ Hadid (57), 22–23

⁶⁰⁰ Kur’an, s v b kökünden türeyen ve fitne (el-Hac (22), 11; el-Enfâl (8), 25), seyyie (Nisa (4), 79), azab (et-Tevbe (9), 52 ve 90); hayr (Hac (22), 11), hasene (Nisa (4), 79), fazl (Nisa (4), 73), rahmet

Musibetlerin sınıflandırılması konusunda, “*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler*”⁶⁰¹ ayetleri yeterince açıktır. İmam-ı Şafii ayetin tefsirini şöyle yapmıştır. “Korku” Allah korkusuna, “açlık” Ramazan orucuna, “mal eksikliği” zekât ve sadakalara, “can eksikliği” hastalıklara(veya şehitlik), “ürün eksikliği” de evlat ölümüne işarettir. Zira evlat kalbin meyvesidir.⁶⁰² Burada musibet olarak zikredilen 3 ana konu vardır: korku, açlık ve mal-can-mahsul kaybıdır.

Said b. Cübeyr bu âyetle ilgili olarak der ki: Bu ümmete verilen şu güzel haslet hiçbir ümmete nasip olmamıştır. Eğer o, (Yakup) (a.s.)'a verilmiş olsaydı kaybettiği oğlu (Yusuf) hakkında esef etmez⁶⁰³ bu âyeti okurdu.⁶⁰⁴

Ölüm hadisesi, musibetlerin en büyükleri içinde yer alabilir ama yine ayetin açık ifadesine göre sadece 3. konunun bir alt grubuna girmektedir. Bununla birlikte, ölüm musibetinin bir özelliği vardır ki, o da Kur'an'da sadece musibet ifadesiyle isim tamlaması olarak kullanıldığıdır. Ayette ‘*Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse.*’⁶⁰⁵ tabiri geçmektedir ki, diğer musibetler için böyle bir tamlamaya rastlanmamaktadır. Evet, ölüm vakası, musibetler arasında, özel olarak bir yer tutmakla birlikte, bütün musibet hallerini kuşatmamaktadır.

A. ÖLÜM KARŞISINDA

Yaptığımız bu açıklamalar ışığında Hz.Peygamber (s.a.), sahabe ve onlara tabi olanların ölüm karşısındaki metaneti, rıza ve hasbî davranışlarını görmeye çalışalım.

Her canlı gibi insan da sınırlı bir ömre sahiptir. Allah'tan başka her şey ölümlüdür. Müşriklerin Hz. Peygamber'in ölümünü temenni etmeleri üzerine, ölümün

---

(Yûsuf (12), 56)'in insana 'isabet ettiğini' bildirmektedir. Buna göre fitne, seyyie ve azab, şer olarak isabet edenler, hasene, fazl ve rahmet de, hayır olarak isabet edenler şeklinde sınıflandırılabilir

⁶⁰¹ el-Bakara (2), 155–156

⁶⁰² Beyzâvî, Envâru't-Tenzîl (Mecmüatü'n-mine't-Tefasîr) I, 227

⁶⁰³ Yûsuf (12), 84

⁶⁰⁴ el-Bakara (2)155–156 Bkz. Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim*, I, 44

⁶⁰⁵ el-Mâide (5), 106

hiç kimseye ayrılık yapmayacağını vurgulayan şu ayet inmiştir: “*Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*”⁶⁰⁶

Önemli olan, bu kaçınılmaz sona hazırlıklı olmaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) “Ağız tadını bozan ölümü çok hatırlayınız.”⁶⁰⁷ En büyük (en zor) imtihana tâbi olanlar peygamberlerdir.”⁶⁰⁸ Allah, hayır dilediği kimseyi musibetlerle imtihan eder.”⁶⁰⁹ buyrmakta, Hz. Ömer (r.a.) da yüzüğünün kaşına “Ölüm vaiz olarak sana yeter, ey Ömer” ikazını yazdırmıştır.⁶¹⁰

Enes b. Malik (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah ile demirci bir sanatkâr olan Ebû Seyf’in yanına girdik. Ebû Seyf, (Peygamber’in çocuğu) İbrahim’in sütbabası idi. Resûlullah, İbrahim’i aldı, onu öptü ve kokladı. Bundan sonra bir kere daha Ebû Seyf’in evine gittik. Bu defa İbrahim can çekişiyordu. Resûlullah ağlamaya başladı. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf: Ya Resûlallah! Halk musibet zamanında sabretmeyebilir; fakat sen de mi? diye hayretini ifade etti. Resûlullah: "Ey Avf oğlu! Bu hal, bir rahmet ve şefkattir" buyurdu. Sonra ağlamaya devam etti. Resûlullah (s.a.): "Şüphesiz göz ağlar, kalp de mahzun olur. Biz ise, Rab’imizin razı olacağı sözden başka söz söylemeyiz. Ya İbrahim! Bizler senin ayrılığınla pek mahzun ve kederliyiz" buyurdu.⁶¹¹

Mekke’li müşrikler Hubeyb’i Hıll’de öldürmek için Harem’den dışarı çıkardıkları zaman Hubeyb onlara hitaben: Beni serbest bırakın da iki rek’at namaz kılayım, dedi. Onlar kendisini serbest bıraktılar, o da iki rek’at namaz kıldı. Sonra: Eğer bende ölüm korkusu olduğunu zannetmeseydiniz, ben bu namazı elbette daha uzun kılardım. Ya Allah, onlardan kimseyi bırakma, hepsini helak eyle! diye beddua etti. Duasından sonra da şu beyitleri söyledi:

لَسْتُ أَبَالِي حِينَ أَقْتُلُ مُسْلِمًا عَلَى أَيِّ شَيْءٍ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلَهِ
وَأِنْ يَشَأْ يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوِ مُمَزَّعٍ

"Ben müslümân olarak Allah için öldürülürken, atılacağım yerim arzın hangi yanı olsa aldırmam. Çünkü öldürülmem Allah’ın zâtı (yânî rızâsı) yolundadır. Eğer O

⁶⁰⁶ ez-Zümer (39), 30 ayrıca bkz. Nisâ (4), 18; el-En’âm (6), 61; el-A’râf, (7), 34; en-Nahl (16), 61; el-Enbiya (21), 34; Kâf (50), 19; el-Cum’a (62), 8; el-Kiyâme (75), 26–30

⁶⁰⁷ Tirmizi, Zühd 4

⁶⁰⁸ Buhârî, Merdâ 3; Tirmizî, Zühd 57; İbn Mâce, Fiten 23

⁶⁰⁹ Buhârî, Merdâ 1

⁶¹⁰ Miras, a.g.e., IV, 288

⁶¹¹ Buhârî, Cenaiz, 43

isterse kesilip parçalanmış uzuvların üzerine bereketler yağdırır!"⁶¹²

أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أُرْسِلَتْ ابْنَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِ إِنَّ ابْنًا لِي قَبِضَ فَأَنْتِنَا فَأَرْسَلَ يُقْرِئُ السَّلَامَ وَيَقُولُ إِنَّ لِلَّهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أُعْطِيَ وَكُلُّ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُّسَمًّى فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ تُقْسِمُ عَلَيْهِ لِيَأْتِيَنِيهَا فَقَامَ وَمَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأَبِي بْنُ كَعْبٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَرَجَالٌ فَرَفَعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّبِيَّ وَنَفْسُهُ تَتَقَفَّعُ قَالَ حَسِبْتُهُ أَنَّهُ قَالَ كَأَنِّي شَنُّ فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ فَقَالَ سَعْدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا فَقَالَ هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرَّحْمَاءَ

Üsâme b. Zeyd (r.a.) şöyle dedi: Hz. Peygamber(s.a.)'in kızı (Zeynep⁶¹³) Hz. Peygamber'e:

— Oğlum öldü, bana geliniz, diye haber gönderdi. Peygamber de kızına selâm söyleyerek:

— "Allah'ın almak ve vermek istediği her şey kendisine aittir ve her şeyin Allah katında belirlenmiş bir müddeti vardır. Kızım, sabret ve bu sabrın karşılığını Allah'tan bekle " diye cevap yolladı.

Bu defa kızı, Hz. Peygamber'e yemin ederek:

— Muhakkak geliniz, diye haber gönderdi.

Bu haber üzerine Hz. Peygamber (s.a.) kalktı. Beraberinde Sa'd b. Ubâde, Muâz ibn Cebel, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit (r.anhüm) olduğu hâlde kızının evine geldi. Çocuk Resûlullah'ın kucağına verildi. Çocuğun canı gidip gelmekte idi. Râvînin: Vücudu sanki eski su kırbaşı gibi idi, dediğini sanıyorum demiştir. Resûlullah (s.a.) ağlıyordu. Sa'd b. Ubâde:

— Ya Resûlallah, bu gözyaşı nedir? dedi. Rasûlullah (s.a.):

— "Bu gözyaşı, bir rahmettir ki, Allah onu kullarının gönüllerine koymuştur. Allah bu rahmeti, kullarından şefkatli olanlara ihsan eder" buyurdu.⁶¹⁴

Kirmânî, وَلْتَحْتَسِبْ ifadesini اَنَا لِلَّهِ وَاَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ diyerek Allah'ın hükmüne razı ol ve çocuğunun ecrini Allah versin diyerek açıklamıştır.⁶¹⁵

İbn Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir;

⁶¹² Buhârî, Cihad 170; Meğâzî, 10, 28; Tevhid, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 294, 310

⁶¹³ Buhârî, Hz. Peygamber'e haber gönderen kızının adını bildirmiyor. Bunun Zeynep(r.anha) olduğunu İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inden öğreniyoruz. İbn Ebî Şeybe, III, 266

⁶¹⁴ Buhârî, Cenâiz 32; Merdâ 9; Kader 4; Eymân ve'n-nüzûr 9; Tevhîd 2, 25; Müslim, Cenâiz 6; Nesâî, Cenâiz 22; İbn Mâce, Cenâiz 53; Ahmed b. Hanbel, V, 204

⁶¹⁵ Kirmânî, a.g.e, V, 80

— Ömer (r.a.) (Sabah namazına giderken Mecüsî köle Ebû Lü'lü tarafından hançerlendiği zaman, onu eve götürünceye kadar kendisini taşıyanlardan idim. Ömer (r.a.) bana dedi ki; Ey kardeşim oğlu! Git bak, beni kim vurdu ve benimle beraber kim isabet aldı. Ben de gittim de, ona haber vermek için geldim. Bir de gördüm ki, ev (insanlarla) dolmuş. Genç yaşta olduğum için insanlara rahatsızlık vermeyi hoş görmedim de oturdum. Hz. Ömer bir kimseyi işe gönderdiği zaman, o kimsenin işten kendisine haber vermesini emrederdi. O esnada Hz. Ömer örtü ile örtülmüş bulunuyordu. Kâ'b gelip şöyle dedi: Vallahi, eğer müminlerin emiri sıhhat ve afiyet bulması' için dua ederse, Allah onu geri bırakacaktır ve bu ümmet için onu yükseltecektir muhakkak; öyle ki, bu ümmet hakkında şunu ve şunu yapacaktır. Sonunda (Kâ'b) münafıkları sayıp, isimlerini söyledi ve künyelerini okudu. Ben dedim ki: Söylediklerini Hz. Ömer'e ulaştırayım mı? Kâ'b: Ben, ona ulaştırmanı istediğimden bunları söyledim, başka şey için değil, dedi. Bunun üzerine ben de cesaretlenip kalktım ve insanların üzerinden yürümeğe başladım. Nihayet başucunda oturdum. Dedim ki: Sen beni şu iş için gönderdin. Seninle beraber (Ebû Lü'lü) şunları vurdu on üç kişi, Bir de su havuzundan abdest alırken kasap Küleyb'i vurdu. Kâ'b da Allah'a yemin ederek şunu bunu söylüyor. Bunun üzerine Ömer (r.a.) dedi ki: Kâ'b'ı çağırınız. Kâ'b çağırıldı. Ömer (r.a.): Ne diyorsun? diye sordu. Kâ'b da, şunu ve şunu söylüyorum, dedi. Hz. Ömer şöyle dedi: Hayır, vallahi (beka ve sıhhatim için) dua etmem. Ancak eğer Allah onu bağışlamazsa Ömer bedbaht olmuştur.⁶¹⁶

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ أَصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلَامٌ فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ مَنْزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي فَإِنْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ وَإِنْ تَكُ الْآخِرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ فَقَالَ وَيْحَكَ أَوْهَيْبْتُ أَوْجَنَّةً وَاحِدَةً هِيَ إِنَّهَا جَنَّاتٌ كَثِيرَةٌ وَإِنَّهُ فِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ

Humeyd et-Tavîl şöyle demiştir: Ben Enes b. Mâlik (r.a.)'ten işittim, şöyle diyordu: Harise b. Surâka el-Ensârî, Bedir günü çocuk olduğu hâlde öldürüldü. Akabinde annesi Hz.Peygamber'e:

— Ya Resûlallah! Hârise'nin benim için önemini bilmektesin. Eğer oğlum Harise cennette ise ölümüne sabreder ve sevabımı Allah'tan beklerim. Şayet onun yeri diğerinde olursa, yapacağım işi görürsün, dedi.

⁶¹⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 378

Bunun üzerine Peygamber (s.a.):

— "'Allah iyiliğini versin? Bir tek cennet mi var? Şübhesiz birçok cennetler vardır. Ve şübhesiz senin oğlun Harise, Firdevs cennetindedir" buyurdu.⁶¹⁷

عَنْ جَابِرٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ مَاتَ لَهُ ثَلَاثَةٌ مِنَ
الْوَلَدِ فَاحْتَسَبَهُمْ دَخَلَ الْجَنَّةَ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ قَالَ مَحْمُودٌ فَقُلْتُ
لَجَابِرٍ أَرَأَيْكُمْ لَوْ قُلْتُمْ وَاحِدٌ لَقَالَ وَاحِدٌ قَالَ أَنَا وَاللَّهِ أَظُنُّ ذَلِكَ

Cabir b. Abdullah'dan rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu işittim: “Kimin üç çocuğu vefat eder de, bunlara sabrederek Allah’tan sevap beklerse, Cennet’e girer. Biz dedik ki: İki tane de mi (ölürse, cennet sevabı vardır) ? buyurdular: İki tane de...”

(Hadîsi Câbir'den rivayet eden Mahmut b. Lebîd şöyle anlattı) : Ben Câbir'e dedim ki: Vallahi, zannediyorum ki siz bir tane de ölse (Cennet var mıdır?) demiş olsanız, yine Hz. Peygamber (Evet!) diyecekti. Câbir: Vallahi, ben de öyle zannediyorum.” dedi.⁶¹⁸

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي
هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ
عِنْدِي جَزَاءٌ إِذَا قَبِضْتُ صَفِيَّةً مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةَ

Bize Ya'kûb b. Abdîrrahmân, Amr'dan; o da Saîd el-Makburî'den; o da Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet etti ki, Resûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Yüce Allah şöyle buyurur; mümin kulunun dünyadaki ailesinden en sevdiği birisini elinden aldığımda, sonra o da benden ecrini istediğinde, benim katımda o kulunun mükâfatı ancak cennettir!"⁶¹⁹

Ebû Sinan anlatıyor: "Oğlum Sinan'ı defnettiğimde kabrin kenarında Ebû Talha el-Havlânî oturuyordu. Defin işinden çıkınca bana:

"Sana müjde vereyim mi?" dedi. Ben:

"Tabîî, söyle!" dedim.

"Ebû Musa el-Eş'arî (r.a) bana anlattı" diye söze başlayıp Resûlullah'ın şu sözlerini nakletti:

⁶¹⁷ Buhârî, Meğâzî 9; Cihâd 14; Rikâk 51; Tirmîzî, Tefsîru'l Kur'ân 24; Ahmed b. Hanbel, III, 215, 282

⁶¹⁸ Ahmed b. Hanbel III, 306; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.65

⁶¹⁹ Buhârî, Rikâk 6; Ahmed b. Hanbel, II, 417

"Bir kulun çocuğu ölürse, Allah meleklerle şöyle söyler:

"Kulumun çocuğunu kabzettiniz mi?"

"Evet" derler.

"Yani kalbinin meyvesini elinden mi aldınız?" Melekler yine:

"Evet" derler. Allah tekrar sorar:

"Kulum (bu esnada) ne dedi?"

"Sana hamdetti ve istircâda bulundu" derler. Bunun üzerine Allah Teâla hazretleri şöyle emreder:

"Öyleyse, kulum için cennette bir köşk inşa edin ve bunu Beytu'l-hamd (hamd evi) diye isimlendirin."⁶²⁰

حدثنا إسحاق بن يزيد قال حدثنا صدقة بن خالد قال حدثني يزيد بن أبي مریم عن أمه عن سهل بن الحنظلية وكان لا يولد له فقال لأن يولد لي في الإسلام ولد سقط فأحتسبه أحب إلى من أن تكون لي الدنيا جميعا وما فيها وكان بن الحنظلية ممن بايع تحت الشجرة

Sehl b. el-Hanzaliyye'den (r.a.) ki onun çocuğu olmuyordu rivayet edildiğine göre şöyle dedi: İslâm da benim anne karnında çocuk düşmesiyle ondan sevap beklemem, bütün dünya ve içindekileriyle beraber benim olmasından bana daha sevgilidir. İbnü'l-Hanzeliyye (Fetih Suresi Âyet: 18 de zikredilen) ağaç altında biat edenlerdendi.⁶²¹

عن ابن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ إِذَا ذَهَبَ بِصَفِيَّةٍ مِنْ أَهْلِ أَرْضٍ فَصَبَرَ وَاحْتَسَبَ بِثَوَابِ دُونَ الْجَنَّةِ

Abdullah b. Amr b. As (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.) buyurdular ki: "Mümin kul, dünyada sevdiği (evladı) elinden alındığı zaman sabreder ve mükâfaat umarsa Allah o kulu için cennetten aşağı bir mükâfata razı olmaz."⁶²²

عن المغيرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا نَبِيُّنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِمَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فَحَنُّ أَحَبُّ فِي الْمَوْتِ مِنْكُمْ فِي الْحَيَاةِ

⁶²⁰ Tirmizî, Cenâiz 36

⁶²¹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.67

⁶²² Nesâî, Cenâiz 23

Hız. Muğîre dedi ki: "Peygamberimiz (s.a.), Rabbimizin risaletini getirmiştir. Bir de bize bildirdi ki, bizden kim öldürülürse cennetlik olacaktır. Bu sebeple biz, ölümü, sizin hayatı sevdiğinizden daha çok seviyoruz."⁶²³

Hız. Enes (r.a.) anlatıyor: "Ebû Talha'nın bir oğlu hastalandı. Sonunda Ebû Talha evde yokken vefat etti. Çocuğun öldüğünü bilmiyordu. Hanımı, çocuğun öldüğünü görünce, (çocuğun defni için gerekli) hazırlığı yaptı, onu evin bir kenarına koydu. Ebû Talha (akşam olup) eve gelince: "Çocuk nasıl oldu?" diye sordu. Hanımı, "Sükûnete erdi, istirahat kavuşmuş olmasını umarım" dedi. Ebû Talha hanımının doğru söylediğini zannetti:

Sonra hanımı, akşam yemeğini getirdi. Yatağını hazırladı. (Sonra kocası için süslendi. Ebû Talha ile birleşti.) Sabah olunca Ebû Talha gusletti. Evden çıkacağı zaman hanımı çocuğun ölümünü haber verdi. Ebû Talha, Resûlullah (s.a.)'la sabah namazı kıldı. Sonra kadının yaptığını bir bir anlattı. Resûlullah (s.a.): "Allah gecenizi hakkınızda mübarek kılmış olsun" buyurdular. Sonra onlara (Allah Teâla Hazretleri) dokuz evlat verdi, hepsi de Kur'an'ı okudular.⁶²⁴

Askalani, bu hadiste şu ayrıntıyı aktarıyor. Ebû Talha dışarı çıkmaya hazırlanırken hanımı ey Ebû Talha! İnsanlar emanet alsalar ve emanet kendilerinden bir süre sonra istense bunu men edebilirler mi? Ebû Talha "Hayır" dedi. Hanımı: (فاحتسب) öyleyse ecrini Allah'tan bekle! dedi.⁶²⁵

Abdullah b. Revâhâ, yanındaki kumandan arkadaşları ile birlikte vedalaştıkları sırada ağladı.

Ona "Ey Revaha'nın oğlu. Ne için ağlıyorsun?" diye sordular. Abdullah b. Revaha "Vallahi ben ne dünya sevgisinden ne de sizleri özleyeceğimden ağlıyorum değilimdir.

Fakat ben yüce Allah'ın kitabından, " *İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür* "⁶²⁶ âyetini okurken Resûlullah (s.a.)'dan işitmişimdir.

Cehenneme uğradıktan sonra oradan nasıl geri döneceğimi bilmiyorum ve bunun için ağlıyorum" dedi.

Müslümanlar, "Allah sizin yardımcınız olsun. Sizleri her tehlikeden korusun.

⁶²³ Buhârî, Cizye 1, Tevhid 46

⁶²⁴ Buhârî, Cenâiz 42; Akika 1

⁶²⁵ İbn Hacer, a.g.e, III, 203-204

⁶²⁶ Meryem (19), 71

Sağ salim bize geri çevirsin" dediler.

Abdullah b. Revaha ise onlara:

"Fakat ben Rahman olan Allah'dan yarlıganarak kanları fişkirtip köpürten bir kılıç darbesiyle yahut ciğer ve bağırsakları kasıp kavuran bir kargı saplamasıyla şehit olmak isterim ki, kabrime uğrayanlar (Allah bu savaşçıya doğru yolu göstermiş o da doğru yolu bulmuştur) desinler" mealli beyitleri okudu.⁶²⁷

Hiz. Peygamber, ölüm karşısında metaneti ve sabrı tavsiye ederken bize ölümü hatırlatan cenazelerde bulunmayı da şöyle tavsiye ediyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَقْرَعَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَدِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek bir müslüman cenazesi arkasından gider ve cenaze namazını kılıp, defnedilinceye kadar beraber bulunursa, iki kîrât ecir ile döner ki, kîrâtların her biri Uhud dağı gibidir. Her kim cenaze namaz kılar da defnolunmadan evvel dönerse, bir kîrât ecir ile dönmüş olur."⁶²⁸

Ebû Katâde Rıb'îel-Ensârî (r.a.) şöyle tahdîs etti: Rasûlullah (s.a.)'in yanından bir cenaze geçti. Bunun üzerine Resûlullah: "Kendisi, rahatlayan (مُسْتَرِيحٌ) veya kendisinden rahatlanmış (وَالْمُسْتَرَاخُ مِنْهُ) olandır" buyurdu. Sahâbîler: Ya Resûlallah! Rahatlayan veya kendisinden rahatlanan nedir? diye sordular. Resûlullah: "Mümin olan kul, dünyanın yorgunluklarından ve ezalarından Aziz ve Celil olan Allah'ın rahmetine gidip istirahat eder. Fâcir olan kula gelince ondan da diğer kullar, şehirler, ağaçlar ve hayvanlar kurtulup istirahat ederler" buyurdu.⁶²⁹

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِشُعْزِ الْمُسْلِمِينَ فِي مَصَائِبِهِمُ الْمُصِيبَةِ بِي

⁶²⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, VIII, 54

⁶¹⁶ Buhârî, İman 35; Cenâiz 57, 58; Nesâî, İman 26; Ahmed b. Hanbel, II, 430

⁶²⁹ Buhârî, Rikak 42

Abdurrahman b. Kasım anlatıyor: "Resûlullah (s.a.) buyurdular ki: "Benim (yokluğumdan hâsıl olan) musibet, müslümanları musibetlerinde teselli etmelidir.⁶³⁰ Hz. Peygamber (s.a.)'ın, benden sonra neler yapacağınızı bilemiyorum." sözünden sonra Ebû Bekir (r.a.)'ın ağlaması ve sonra: "- Yani biz senden sonraya mı kalacağız?" diyerek hüzünlenmesi,⁶³¹ "Allah bir kulu, dünya ile kendi yanında olan şeyler arasında muhayyer bıraktı. O kul da Allah yanındakileri seçti "demesi, (ayrılık işareti bu söz üzerine) Ebû Bekir (r.a.)'ın ağlaması,⁶³² Ömer (r.a.)'ın: "Allahım! Rasûlünün beldesinde beni şehîd olmakla rızıklandır!"⁶³³ demesi ölüm karşısında hasbî tavrın tezahürleridir.

"Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk andakidir" buyurdu." ⁶³⁴

عن أبي قتادة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَارَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتُكْفَرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ نَعَمْ إِنْ قُتِلْتَ وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ قُلْتَ؟ فَأَعَادَ عَلَيْهِ فَقَالَ نَعَمْ إِنْ الدِّينَ فَإِنَّ جَبْرِيلَ أَخْبَرَنِي بِذَلِكَ

— Ebû Katâde (r.a.) anlatıyor: Bir adam sordu:

— Ey Allah'ın Resulü, Allah yolunda öldürüldüğüm takdirde, bütün hatalarım örtülecek mi?"

Resûlullah (s.a.):

— Evet, sen sabreder, mükâfaat bekler, geri kaçmadan ileri atılır vaziyette olduğun halde öldürülürsen!" diye cevap verdi. Ve adama sordu:

— Nasıl sormuştun?"

Adam sorusunu aynen yeniledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber(s.a.)sözlerini şöyle tamamladı:

— Evet, (kul) borcu hariç, bütün günahların affedilecek. Zira Cebrail bu hususu bana haber verdi!"⁶³⁵

Yahya İbnu Saîd (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.) (Bedir'de bizleri) cihada teşvik etti, cenneti hatırlattı. Bu sırada Ensâr'dan biri (Umeyr b. Humam), elindeki hurmalardan yemekte idi. Birden: "Ben şunları bitirinceye kadar oturacak olursam

⁶³⁰ Muvatta, Cenâiz 41; İbn Mâce, Cenâiz 55.

⁶³¹ Muvatta, Cihâd 32.

⁶³² Buhârî, Salât, 80.

⁶³³ Buhârî, Cihad, 3.

⁶³⁴ Buhârî, Cenâiz 7, 32, 43; Ahkâm 11; Müslim, Cenâiz 14; Ebû Dâvûd, Cenâiz 2; Tirmizî, Cenâiz 13; Nesâî, Cenâiz 22

⁶³⁵ Müslim, İmaret 117; Muvatta, Cihad 31; Nesâî, Cihâd 32.

dünyaya fazla hırs göstermiş olacağım" dedi ve ellerindeki hurmaları fırlatarak kılıcını çekip öldürülünceye kadar savaştı."⁶³⁶

Ölümün hikmeti insanın imtihanında saklıdır. Zira “*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.*”⁶³⁷ buyuran Allah Teâla yaratılış sırrını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hâsılı ölüm karşısında hasbîlik ‘inna lillah ve inna ileyhi râciun’ tavrıdır. Sabır, metanet, ecri Allah’tan beklemek(ihtisab), Allah’ın razı olacağı söz ve davranışlarla ölüme yaklaşmaktır.

B. HASTALIK KARŞISINDA

Hasta ziyareti Peygamberimizin (s.a.) sünnetidir. O, hastaları ziyaret eder, müminlere de hasta ziyaretini tavsiye ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.): "Açları doyurun, hastaları ziyaret edin, esirleri hürriyete kavuşturun" buyurmuştur.⁶³⁸

Hasta bir mümini ziyaret eden kişi hem hastaya moral vermiş olur, hem de kendisi sevap kazanır.⁶³⁹

Peygamberimiz (s.a.) hastaların ziyaret edilmesini, cenazelerin takip edilmesini, zira bunların "ahireti" hatırlatacağını söylemiştir.⁶⁴⁰ Hastaları ziyaret ettiğinde elini hastanın alnına kor, hastanın elini kendi eli içine alır, şefkatle hatırını sorar: "Geçmiş olsun, inşallah hastalığın günahlarını temizler. "buyurur"⁶⁴¹ ve hasta için dua ederdi. Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın, " Falan kulum hastalandı da sen onu ziyaret etmedin, etseydin beni onun yanında bulacaktın" diyeceğini bir kudsî hadisinde bize bildiren Resûlullah,⁶⁴² Hz. Âişe'nin nakline göre ailesinden hasta olan birine şöyle dua ederdi: "Ey insanların Rabbi olan Allah'ım! Bu ızdırabı gider. Şifayı veren sensin, senden başka kimse şifa veremez."⁶⁴³

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

— Sizden bugün kim oruçlu bulunuyor? Ebû Bekir:

⁶³⁶ Buhârî, Megâzî 17; Müslim, İmaret 145; Muvatta, Cihâd 42

⁶³⁷ el-Mülk (67), 2

⁶³⁸ Buhârî, Eti'me 44; Cihad ve Siyer 170

⁶³⁹ Tirmizî, Edep 45; Nesâî, Cenâiz 53

⁶⁴⁰ Buhârî, Cihâd 171; Et'ime 1

⁶⁴¹ Buhârî, Tevhid 31

⁶⁴² Müslim, Birr 43

⁶⁴³ Tirmizî, Cenâiz 4; Ebû Dâvud, Tıb 17

— Ben, dedi. Peygamber sordu:

— Sizden bugün kim hasta ziyaretinde bulundu? Ebû Bekir:

— Ben, dedi. Peygamber sordu:

— Sizden kim bugün bir cenaze namazında bulundu?» Ebû Bekir:

— Ben, dedi. Peygamber sordu:

— Bugün kim bir fakir doyurdu? Ebû Bekir:

— Ben, dedi.

— Şu hasletler: (Oruçlu olmak, hasta ziyaretinde bulunmak, cenaze namazında hazır olmak, fakir doyurmak) bir gün içinde bir adamda toplanırsa, muhakkak o Cennet'e girer.⁶⁴⁴

Allah'ın Resûlü (s.a.) insanî duygularla donatılmış bir yardımlaşma ve kardeşlik ortamı oluşturmuştur. Hasta ziyareti, bu duygulardan biridir. Çünkü hasta, kendini yalnız hissetmez, ölüm karşısında kendini biçare görerek bedbaht ve ümitsizliğe düşmez, acıları hafifler. İnsanın kendini en çaresiz hissettiği bir anda hasbî duygularla, Allah rızası için ziyarette bulunmak insani duyguların gelişmesi açısından çok büyük faydalar sağlar. Hz. Peygamber kim olursa olsun (Yahudi bile olsa), hasta ziyaretine giderdi Hasbî bir ziyaret sonrası kişinin kurtulması. Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadiste şöyle anlatılmaktadır.

Enes'den rivayet edildiğine göre, yahudilerden bir erkek çocuk Peygamber (s.a.)'e hizmet ederdi. Sonra çocuk hasta oldu da, Peygamber (s.a.) onun ziyaretine gitti. Başucunda oturup (çocuğa):

Müslüman ol! dedi. Çocuk, başucunda olan babasına baktı. Bunun üzerine babası çocuğa:

— Kasım'ın babasına Peygamber (s.a.)'e itaat et, dedi. Çocuk da müslüman oldu. Sonra Peygamber (s.a.) çıktı, şöyle diyordu:

— Çocuğu ateşten kurtaran Allah'a hamd olsun.⁶⁴⁵

Bu naklettiğimiz hadisler hastaya karşı görevlerimizi ifade edmektedir. Kişi hastalıkla karşı karşıya kaldığında nasıl bir tavır içinde olmalıdır. Ölçü şöyle verilmektedir.

Kasım b. Muhammed'den rivayet edildiğine göre, Muhammed'in arkadaşlarından bir adam, kör oldu, sonra onu ziyarete gittiler. Adam şöyle dedi:

— Ben, Peygamber (s.a.)'i görmek için onları istiyordum; fakat şimdi

⁶⁴⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.180

⁶⁴⁵ Buhârî, *Cenaiz*, 79; *Merdâ* 11; *Ebû Dâvûd*, *Cenâiz* 2

Peygamber (s.a.) irtihal etti. Allah'a yemin ederim! Eğer (Yemen'deki) Tübale beldesinin geyiklerindeki gözler bende olsa, artık buna sevinmem.⁶⁴⁶

عَنْ أَبِي أَمَامَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا ابْنَ آدَمَ إِذَا أَخَذْتُ كَرِيمَتِيكَ فَصَبِرْتَ وَاحْتَسَبْتَ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى لَمْ أَرْضَ لَكَ بِثَوَابٍ دُونَ الْجَنَّةِ

Ebû Üame, Peygamber (s.a.) 'den rivayet etmiştir:

Allah buyuruyor: Ey insanoğlu! Senin iki (sevgili) gözünü aldığım zaman, ilk anda sabredersen ve (benden) sevap beklersen, sana, cennet'ten başka bir sevaba razı olmam.⁶⁴⁷

Sabır büyük bir hazinedir ve sabrı Allah isteyene verir. Bir kimse sabretmek isterse Allah ona sabır verir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız bir şekilde ödenir⁶⁴⁸ ve Allah sabredenlerle beraberdir.⁶⁴⁹

حدثنا عبد الرحمن بن المبارك قال حدثنا سلم بن قتيبة قال حدثنا يونس بن أبي إسحاق عن أبي إسحاق قال سمعت زيد بن أرقم يقول رمدت عيني فعادني النبي صلى الله عليه وسلم ثم قال يا زيد لو أن عينك لما بها كيف كنت تصنع قال كنت أصبر واحتسب قال لو أن عينك لما بها ثم صبرت واحتسبت كان ثوابك الجنة

Ebû İshak demiştir ki, Zeyd b. Erkam'ın şöyle anlattığını işittim:

— Gözüm rahatsızlandı da Peygamber (s.a.) beni ziyarete geldi. Sonra: Ya Zeyd! Şayet gözün tamamen kaybolursa ne yaparsın? buyurdu. Ben de, sabrederim ve Allah'dan sevab beklerim, dedim. Hazreti Peygamber şöyle buyurdu: Eğer gözün kaybolur da, sonra sabredersen ve Allah'tan sevap umarsan, senin sevabın Cennet olur.⁶⁵⁰

Hangi müslümana hastalık (ve bir diken veya daha küçük bir şey de olsa eziyet veren bir şey) isabet ederse, ağacın hazan vakti yaprakları döküldüğü gibi, Allah bu musibetleri onun hatalarına keffâret kılarak günahlarını döker.⁶⁵¹

Hız. Âişe, Peygamber (s.a.)'den rivayet ettiğine göre, Hız. Peygamber şöyle buyurdu: Mümin hasta olduğu zaman, Allah onun günah kirlerini temizler; maden

⁶⁴⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 187

⁶⁴⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 187; Ahmed b. Hanbel, V, 258

⁶⁴⁸ ez-Zümer (39), 10

⁶⁴⁹ el-Bakara (2), 153,249; el-Enfâl (8), 46,66

⁶⁵⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 186, 187

⁶⁵¹ Buhârî, Merdâ 13

eritme ocağı, demirin pasını giderdiği gibi.⁶⁵² mealindeki hadisler de, musibet konusunda tek yolun sabır ve mükâfatını Allah'tan beklemek olduğunu, sonuçta müminin bundan kazançlı çıkacağını hatırlatmaktadır.

Resûlullah (s.a.)'ın muharebe alanlarının birinde ayak parmağı (yaralanıp) kanamış idi. Bunun üzerine Resûlullah: (هَلْ أَنْتَ إِلَّا إَصْبَعٌ دَمِيتَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا) (لَقِيتَ) Sen ancak bir parmaksın ki yaralandın, karşılaştığın şey Allah yolundadır, dedi.⁶⁵³

Peygamberimiz: "Ya Rabbi, Sen'den bana dünya musibetlerini küçültüp kolaylaştıracak bir yakın (sağlam iman) istiyorum" diye dua etmiştir⁶⁵⁴. "Kim başına gelen musibete Allah'ın buyurduğu gibi 'İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn' ⁶⁵⁵ deyip sonra, 'Allah'ım, bu musibetimden bana sevap ver, bunun ardından bana hayır ver (aldığın nimetin yerine daha hayırlısını ihsan eyle)!' diye dua ederse Allah öyle yapar."⁶⁵⁶

İnsanın yapması gereken, kendi aczinin yanında Rabbinin sonsuz gücünü görebilmek ve sıkıntı içinde olduğu her an O'ndan yardım dilemektir. Hz. Eyüp bu konuda Kur'ân'da örnek gösterilen, Rabbine teslimiyetli tavrıyla övülen bir elçidir. Hz. Eyüp'ün kendisine isabet eden hastalık karşısında gösterdiği güzel ahlak, sabır ve tevekkül tüm müminlere örnek olmuştur: Kur'ân bu hususu şöyle anlatıyor:

*"Eyyub'u da (an). Hani Rabbine: "Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisin" diye niyaz etmişti."*⁶⁵⁷

Bu çağrının ardından Allah onun duasına icabet etmiş ve onu iyileştirmiştir. Hz. Eyüp ise bu hastalığa sabretmenin ve yalnızca Allah'a yönelip dönmenin büyük ecrini almıştır.

⁶⁵² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s.174

⁶⁵³ Buhârî, Cihad 9

⁶⁵⁴ Tirmizî, Deâvât 79

⁶⁵⁵ el-Bakara (2), 156

⁶⁵⁶ Müslim, Cenâiz 3, 4

⁶⁵⁷ el-Enbiyâ (21), 83; Müfessir Beyzavi'nin naklettiğine göre Hz. Eyyub, varlıklı ve aile efradı geniş bir zat idi. Fakat evinin yıkılması sonucu aile fertlerinin çoğu öldü. Malı mülkü elinden gitti. On yıldan fazla süren ağır bir bedeni hastalığa müptela oldu. Bütün bu felaketlere rağmen, halinden şikâyet eder duruma düşmemek ve takdire rızada sebat etmek için durumunu Cenab-ı Hakk'a arz ederek O'ndan sıhhat ve afiyet istemekten çekiniyordu. Nihayet eşinin ricası üzerine ancak yukarıdaki ayette ifade buyurulan sözlerle niyazda bulunmakla yetindi. Beydâvî, a.g.e., III, 361, 362; Hz. Eyyub'un kıssası Eski Ahid'de (Eyyub'un Kitabı) bütün ayrıntılarıyla yer almaktadır. Esed, Kur'ân Mesajı, s.661

Kamil Miras, İmam Gazâlî'den şöyle nakleder: "İnsanların başına gelen musibet ve hastalıkları üç kısma ayırmıştır:

1- Münafığın hastalık ve musibeti: Allah'a itirazda bulunduğu için ona gelen musibet ve hastalıklar ceza olur.

2- Mü'minin hastalık ve musibeti: Allah'tan geldi diyerek sabrettiği için onun musibeti günahlarına keffâret olur.

3- Şükür makamında olan müminin musibeti: Bu da hastalığında Allah'a hamd ve şükürde bulunduğu için hastalığı Allah indinde derecesinin yükselmesine sebep olur".⁶⁵⁸

Sabır; acıya, zorluğa, haksızlığa ve başa gelen üzücü olaylara dayanma gücüdür. Bir felakete veya belaya uğrayanın telaş ve feryat etmeden, her şeyin Cenab-ı Allah'tan geldiğinin bilinci ile bu sıkıntıya sonuna kadar tahammül göstermesidir. İman sahibi; Cenab-ı Allah'a sığınıp tevekkül ederek her türlü ıstıraplara isyan etmeden katlanır ve sonunda ise mutlaka Cenab-ı Hakk'ın vereceği en iyi karar ile esenliğe kavuşacağını bilir. "Sen Rabbinin hükmüne kadar sabret."⁶⁵⁹

Resûlullah (s.a.) 'Sabır Aydınlıktır'⁶⁶⁰ buyurmaktadır.

İslam'da "Övülen ve tavsiye edilen sabır, iman ve salih amelle hak ve hayır yolunda sabırdır ki bu, şecaat, sadakat, mertlik şiarıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her zillete boyun eğmek, pislikler içine düşüp de her ne pahasına olursa olsun, ondan çıkmaya, kurtulmaya çalışmamak, çabalamamak, batılda, fenalıkta ne olursa olsun, saplanıp kalmak ve şerre rıza demek olan atalet, zillet ve meskenet ile çöküşten ibaret bulunan duygusuzluk değildir."⁶⁶¹

Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki:

"Mü'min, mütemadiyen rüzgârın eğici tesirine maruz bir bitkiye benzer. Mü'min, devamlı belalarla başbaşadır. Münafığın misali de çam ağacıdır. Kesilip kaldırılıncaya kadar hiç sallanmaz."⁶⁶²

Burada mü'min, mütemadiyen esen rüzgârın önünde, sağa sola eğilerek kırılmadan dik kalan canlı bir bitkiye benzetiliyor. Aynî'nin kaydına göre mana şudur: Mü'min Allah'a inanmıştır, hastalık, sağlık, lütuf, musibet gibi hayatın çok çeşitli

⁶⁵⁸ Miras, *a.g.e.*, XII, 63

⁶⁵⁹ el-Kalem (68), 48:

⁶⁶⁰ Müslim, Taharet 1; Tirmizi, Deavat 86; Nesai, Zekât 1; İbn Mace, Taharet 5; Ahmed b. Hanbel, V, 342, 343

⁶⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 6082

⁶⁶² Buhârî, Merdâ 1; Müslim, Sıfatu'l-Münâfikûn 58

esintileri onun ana istikametini bozmaz, kulluk vasfını, imanını sarsmaz. Lütüflara mazhar olsa şükreder, müsibetlere mazhar olsa sabreder ve hatta müsibetlerin kazandıracağı ecir düşünerek Rabbine şükür de eder. Kâfir veya münafık ise böyle değildir. Allah, onu müsibetlerle denemek istemez. Ona sıhhat ve dünya işlerinde kolaylık, başarı verir, ta ki âhireti iyice zorlaşsın. Allah, helâk olmasını dilediği zaman ağır bir ağacın devrilmesi gibi devirir. Şiddetce, elemce çok daha fazla bir azabı tadararak ölür.⁶⁶³

C. UMUMUN BAŞINA GELEN MUSİBET KARŞISINDA

Kur’ân ve hadisler, buraya kadar söylediklerimizin dışında bir musibet kategorisinden daha bahsetmektedir ki, o da insanın ‘kendi eliyle kazandıkları’ neticesinde isabet eden musibettir.⁶⁶⁴ Ayetlerde, insanoğlunun yapıp-ettikleri yüzünden başına musibet gelebileceği açıkça ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, “Günah ve ayıpları çoğalmadıkça Allah, insanları helak etmez⁶⁶⁵ buyurur.

Burada üzerinde durulması gereken nokta, bu tür musibetin mümin-kâfir ayrımı yapılmadan, herkesin başına gelebileceği noktasıdır. Zira açıktır ki, insana, yapmış olduğu birtakım hatalardan dolayı, musibet isabet edebilir ve bu, onun yaptıklarına karşılık olmaktadır. Musibetin bu türü, insanın sorumluluk alanına girer ve bu konuda önceden alınacak tedbirler, musibeti önleyici olabilir.⁶⁶⁶

Musibet kavramının kavimlerin helaki ya da azaplandırılması ile ilgisi kurulmalıdır. Kur’an ayetlerine baktığımızda bu konuda yeterli açıklamayı bulmamız mümkündür. Lut (a.s)’ın kavminin başına gelecek olan şeyin, onun karısının da başına geleceği ifade edilmekte⁶⁶⁷ Şuayb (a.s.), kendi kavmini uyarak, Nuh, Hud veya Salih kavimlerinin başına gelenlerin benzerlerinin, kendilerinin başına da gelebileceğini⁶⁶⁸ söylemektedir.

Kur’ân’da zikredilen bir husus vardır ki, isabet eden şeyin, sadece kavimlerin zalimlerine değil, tümüne şamil olabileceği açıkça ifade edilmektedir: “*Bir de öyle bir fîtneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet*

⁶⁶³ Aynî, *Umdetu'l-Kari*, XXI, 210; Canan, a.g.e. II, 320

⁶⁶⁴ Âl-i İmrân (3), 165; Nisâ (4), 62–72; er-Ra’d (13), 31; eş-Şûrâ (42), 30; en-Nahl (16), 34; ez-Zümer (39), 51; el- Kasas (28), 47

⁶⁶⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 260

⁶⁶⁶ İlâhi Cezaların Sebepleri ve Çeşitleri geniş bilgi için bkz. İbn Ebi’d-Dünya, el-Ukûbât adlı eseri

⁶⁶⁷ Hûd (11), 81

⁶⁶⁸ Hûd (11), 89

ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir.”⁶⁶⁹ Adı geçen fitne'nin toplumun tümünü etkileyecek türden büyük hadiseler olduğu açıktır. Nitekim Hulefa-i Raşidin döneminin sonları ile saltanatın başlangıç dönemi için müslümanlar fitne yılları tabirini kullanırlar ki, gerçekten o dönemde, iyi de kötü de, toplumu saran olaylardan etkilenmiştir.

Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.)

— "Bir ordu Ka'be'yi (harâb etmeye) kasedecek. Bunlar Beydâ mevkiine geldiklerinde evvelleri ve ahirleriyle yere batırılırlar" buyurdu.

Âişe dedi ki: Ben: Yâ Resûlallah! Bunlar, evvelleri ve ahirleriyle nasıl yere batırılırlar; hâlbuki bunların arasında (alışverişle geçinen) çarşılar halkı ve o zalimlerden olmayan kimseler vardır, dedim. Resûlullah: "Bunlar evvelleri ve ahirleriyle batırılırlar. Sonra bu batırılanlar (kıyamet gününde) kendi niyetlerine göre diriltirler" buyurdu⁶⁷⁰.

Nitekim Hadid 22. ayetinde geçen: 'yeryüzünde ve nefsinizde meydana gelen musibetler' tabiri, iki ana musibet kategorisinden bahsetmektedir. Buna göre, musibetler, arzda ve nefislerde meydana gelmektedir. Arzda meydana gelen musibetler, kuraklık, kıtlık, ürün ve hayvanlara gelen zararlar, ev veya şehir yıkımı, arazi kaybı, zelzele vb. iken; nefislerde meydana gelen musibetler, ölüm, hastalık, yaralanma, kırık, hapis, işkence, açlık, susuzluk, işsiz kalma, zorla mahrum bırakılma vb. durumlardır. Bunun dışında Allah'ın hayır olarak verdikleri şeyler de, yine 'isabet eden şey' anlamında musibetlerdir.

İşte bu noktada musibet kavramının, kader ve insan iradesi ile ilişkisi sorunu ortaya çıkmaktadır. Hadid:22. ayette geçen musibetler, henüz ortaya çıkmadan evvel bir Kitap'ta yazılıdır. Ki bu kitabın Levh-i Mahfuz olduğu ifade edilir. Yani Allah'ın ezeli bilgisinde, kimin hangi musibete duçar olacağı önceden bellidir ve zamanı gelince bu musibet o kişinin(kavmin) başına gelir. Dolayısıyla burada bir bireysel 'irade' ve 'sorumluluktan bahsedilemez. Nitekim ayetin devamında: *"(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye açıklamaktadır"*⁶⁷¹ buyrulmaktadır ki, burada insan iradesi olmadığı için ne üzülmünün ne de şıarmanın gerekçesi olmadığına işaret olunmuştur.

⁶⁶⁹ el-Enfâl (8), 25

⁶⁷⁰ Buhârî, Büyü' 49

⁶⁷¹ el-Hadîd (57), 23

Çünkü başa gelen bu şey, insanın kendi fiilleri nedeniyle olmamıştır. O halde musibetin bu türü için kesin olarak söylenecek olan şey şudur: bu, bir imtihan için verilmektedir. Dolayısıyla insandan beklenen sabretmek veya şükretmek olmaktadır. Nitekim ayette, başa gelen musibetlerin birer imtihan vesilesi olduğu ifade edildikten sonra, “sabredenleri müjdele”⁶⁷² buyrulmaktadır ki, bu, musibetler karşısında müminlerin ne yapacağının gayet sarıh bir ifadesi olmaktadır. Şayet sabır gösterilirse, ayetin sonunda, “İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır”⁶⁷³ şeklinde beyan edilmektedir.

İkinci bir husus olarak şu da söylenmelidir ki, ayette (*Allah, kendini beğenip böbürlenene kimseleri sevmez*) geçen ‘muhtal’ ve ‘fehur’ terimleri, başa isabet eden şey dolayısıyla üzülmeye de, sevinmeye de ‘aşırılığın’ kaçınmanın gerekliliğine işaret etmektedirler.⁶⁷⁴ Yoksa musibetler karşısında sevinmek ve üzülme doğaldır, ancak bunun haddi aşacak boyutta olmaması istenmektedir.

Yani burada özel olarak, başa isabet eden ‘hayırlı’ musibetten dolayı böbürlenene kişilerden bahsedilmekte ve bu kişilerin, kendilerine isabet eden hayrı, kendi iradelerinin ürünü olarak görmeleri takbih edilmektedir. Sonuçta bu musibet, hayır da olsa Allah’tan gelmiştir. “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez.”⁶⁷⁵ ve burada Allah’a şükretmek gerekmektedir. Nitekim Süleyman (a.s.), Sebe melikesinin tahtı, daha gözünü kırpmadan (yani kendi iradesi ve gücü dışında) huzuruna getirilince: “Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır.”⁶⁷⁶ diyerek, bu tür hayırlı musibetlerde, mümine yakışanın şükretmek olduğunu gayet güzel ifade etmektedir.

Bunun ötesinde müminler bilirler ki, şer bazen aslında hayırdır; hayır da bazen aslında şer’dir. Görünüşte şer olan nice şey vardır ki, aslında onda hayır vardır ve bunun tersi de doğrudur. Nitekim Hz. Musa’nın âlim kul ile olan kıssasında, bu husus gayet güzel anlatılmıştır.⁶⁷⁷

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي الْفَرَاتِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ
يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ
سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّاعُونَ فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ عَذَابٌ يُبْعَثُهُ اللَّهُ

⁶⁷² el-Bakara (2), 155

⁶⁷³ el-Bakara (2), 156

⁶⁷⁴ el-Hadîd (57), 23

⁶⁷⁵ et-Teğabun (64), 11

⁶⁷⁶ en-Neml (93), 40

⁶⁷⁷ el-Kehf (18), 60–82

عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَأَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونَ فَيَمُوتُ
فِي بَلَدِهِ صَاحِبًا مُحْتَسِبًا يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ
شَهِيدٍ

Peygamber'in zevcesi Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ben Rasûlullah'a tâûndan sordum da O bana şöyle haber verdi: "Şübhesiz tâûn bir azaptır. Allah onu dilediği kimseler üzerine gönderir. Allah tâûnu müminler için bir rahmet kılmıştır. Bir yerde taun vaki olur da orada bulunan mümin, sabrederek ve sabrının sevabını ümit ederek, bu tâûnun yalnız Allah 'ın takdir ettiği kimselere isabet eder olduğunu bilerek, bulunduğu şehirde kalırsa, muhakkak ona şehîd ecrine benzer sevap olur."⁶⁷⁸

Tüm bu naklettiğimiz ayet ve hadisler insanın başına bir musibet geldiği zaman ne yapması gerektiği ve mümin tavrını ortaya koyması açısından önemlidir. Çünkü sıkıntı artınca, bu durum müminin derecesinin yükselmesine ve sevabının artmasına vesile olur. Nitekim Hz. Peygamber'e(s.a.) "İnsanların en çok belaya uğrayanı kimdir?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Peygamberler, sonra salihler, sırayla onu izleyen diğerleri. İnsan dinine göre sınanır. Dini sağlamsa, sıkıntısı artırılır. Dini sağlam değilse, sıkıntısı azaltılır. Yeryüzünde yürüyüp, hatası kalmayınca kadar müminin sınanması sürecektir."⁶⁷⁹ Ancak sağlık, afiyet ve iyilikler içinde bulunma Allah'ın bir lütfudur. Hz. Peygamber de buna teşvik etmiştir.⁶⁸⁰

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler"⁶⁸¹ Mümin musibetler karşısında böyle dua etmelidir.

II. FEDAKÂR BİREYLER OLUŞTURMASI

Müminin sevgisi, cahiliye insanların sevgisinden çok farklı olur. Çünkü sevginin oluşabilmesi için belirli şartların bir araya gelmesi gerekir. Bu şartların başında ise insanın sevillecek güzel ahlak özelliklerine sahip olması gelir. Herkes, güzel ahlaklı bir insan ile bir arada bulunmaktan, sohbet etmekten, bir şeyler paylaşmaktan zevk alır. Güzel ahlakı elde etmenin tek yolu ise Kur'ân'a uymaktır.

⁶⁷⁸ Buhârî, Enbiya 54; Buhârî, Tıb 31; Eymân ve'n-nüzûr 15; Ahmed b. Hanbel, VI, 64, 154, 251

⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 172

⁶⁸⁰ Buhârî, Savm 27

⁶⁸¹ el-Bakara (2), 201

İnsan eğer fitratına uygun davranarak, Kur'âni ahlak ve tavır içerisinde olursa, yüzlerce yönü ile sevicecek bir insan haline gelir. Enes (r.a.) “Bazan bir kimse ancak dünyalık arzusuyla müslümanlığa girerdi. Fakat İslam’a girince artık müslümanlık kendisine dünyadan ve dünya üzerindeki her şeyden daha sevimli olurdu”⁶⁸² ifadesi İslam’ın kişi üzerindeki etkisini ve hasbîliği göstermesi açısından önemlidir.

İşte insanların arasında sevgi oluşturan, Kur’ân’da bildirilen güzel ahlak özelliklerinden biri de fedakârlıktır.

Fedakârlık, cahiliye toplumlarında çok nadir görülür ve fedakârlık gibi görünen bu davranışlar da genelde gizli bir çıkara veya amaca yöneliktir. Genelde insanların büyük bir bölümü, kendi yaşamını kurtarmaya bakar, bir başkasının sorunları ile ilgilenmez, bencil davranır. Çünkü kendilerini Allah’a karşı kendilerini sorumlu hissetmez, Allah’tan korkup sakınmaz, O’na sevgi duymaz, dolayısıyla da O’nun rızasını kazanmaya çalışmazlar.

Allah’tan korkup sakınmayan, Allah’ın rızasını aramayan, İslam ahlakından uzak yaşayan insanlara göre dünya herkesin yaşam mücadelesi verdiği bir arenadır. Her insan hayatta kalabilmek, en iyi şartlarda yaşamını sürdürebilmek, en fazla faydayı elde edebilmek, en güçlü hale gelebilmek için yaşar. Bunun için de gerektiğinde kendisinden zayıf ve aciz gördükleri kişileri ezmeyi, sindirmeyi ve haklarını ellerinden almayı mübah görürler. Bu zihniyetin bir sonucu olarak da, İslam ahlakının yaşanmadığı toplumlarda insanların fedakârlık yapmaları, güçsüz gördükleri kişilere yardım eli uzatmaları, bir başkasının rahatını, sağlığını, neşesini, mutluluğunu, beslenmesini, güvenliğini düşünmeleri, hatta bunun için kendi rahatlarından ve çıkarlarından feragat ederek, diğer insanları kendilerinden üstün tutmaları görülmez. Bu çıkarlarına ve rahatlarına düşkünlükleri nedeniyle de karşılıksız olarak, küçük ya da büyük her hangi bir fedakârlıkta bulunmazlar. Bu bencilliğe dayalı zihniyet Kur’ân ahlakının yaşanmadığı her insanda az ya da çok mutlaka vardır. Bu ahlaklarının bir getirisi olarak da birbirlerine karşı gerçek bir sevgi asla duyamazlar. Çünkü hiçbir insan, bencil, kendi rahatını herkesten ve her şeyden üstün gören, yalnızca kendisi için yaşayan kimseleri sevemez.

Kur’ân’da ve hadislerde bildirilen fedakârlık ise, müminlerin arasında gerçek sevgi, bağlılık, düşkünlük ve dostluğun oluşması için uyulması gereken önemli bir güzel ahlak örneğidir. Allah, Kur’ân’da insanın ihtiyaç içerisinde olsa bile

---

⁶⁸² Müslim, Fezâil 14

karşısındaki kişinin nefsini kendi nefsinden öncelikli görmesini emreder; *"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*"⁶⁸³

Hız. Peygamber, gönderildiğı müşrik toplumu, o güne kadar yaşadıkları sapkın inançlarını terk etmeye ve yalnızca bir olan Allah'a kulluk etmeye çağırmıştır. Bu tebliğı sırasında çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır. İslam ahlakının toplumda yaygınlaşmasının kendi menfaatlerini zedeleyeceğini düşünen müşrikler, Peygamberimiz (s.a.)'e ve inananlara karşı birlik olmuş, ellerindeki tüm imkânları kullanarak büyük bir mücadele yürütmüşlerdir. Hız. Peygamber, inkârcılara karşı verdiği mücadelenin yanı sıra, beraberindeki müslümanların her türlü sorumluluğunu da birinci dereceden kendisi üstlenmiştir. Onları bir yandan tehlikelerden korurken, bir yandan da İslam ahlâkını tebliğ ederek çevresindeki tüm insanları eğitmiştir.

Kuşkusuz Resulullah'ın bu üstün ahlakı, tüm Müslümanlar için çok önemli bir örnektir. Peygamberimiz (s.a.)'in, en zor şartlarda iken bile öncelikle dinin menfaatlerini, Müslümanların rahatını, güvenliğini ve huzurunu ön planda tutması, O'nun sahip olduğu üstün fedakârlık anlayışını göstermektedir. Savaşların en kızıştığı, Allah'ın Müslümanları açlık, yokluk, hastalık gibi sıkıntılarla denediğı bir ortamda Peygamberimiz (s.a.), Müslümanlara karşı çok büyük düşkünlük göstermiş, onları merhamet ve şefkatle koruyup kollamıştır.⁶⁸⁴ Sahabiler de bu bağlılığa en güzel şekilde sahip çıkmışlardır. Tam şehit edileceğı sırada Ebû Süfyan, Zeyd(r.a)'a şöyle diyor: Ey Zeyd! Sen hayatın karşılığında Muhammed'in öldürölmesini ister misin? Zeyd(r.a) şu karşılığı veriyor: Allah'a yemin olsun ki, benim hayatım karşılığında Rasulullah'ın ayağına bir diken bile batmasına razı olmam.⁶⁸⁵ Hız. Ali, hicret esnasında ölüm döşegine girerken ne zor altındaydı ne de çıkar peşindeydi. Sadece, Rasulullah'ın hayatı uğruna ölmeyi değer bilmişti.⁶⁸⁶ Uhud savaşı sonrasında Rasulullah(s.a.v)'in ilk sorduğı kişi Sa'd b. er-Rebi' oldu. 'Sa'd hayatta olanların mı, yoksa öölülerin arasında mı? Zeyd b. Sâbit hemen öne atıldı. Onu yaralıların arasında

⁶⁸³ Haşr (59), 9

⁶⁸⁴ et-Tevbe (9), 128

⁶⁸⁵ Taberî, et-Tarih, II, 542

⁶⁸⁶ İbn Hişam, Sire, I., 483

buldu. Ölmek üzereydi. Zeyd ona dedi ki: Ey Sa'd Allah'ın Rasûlü seni soruyor, nasılsın? Sa'd cevap verdi. Ben artık ölü bir insanım. Rasulullah'a selamımı ilet ve O'na; "Allahu Teala bir peygambere ümmeti sebebiyle ne kadar mükâfat verirse, sana bizim sebebimizle ondan daha fazlasını versin" de. Kavmime de selamımı ve bir de şu sözümü ilet: Aranızda kıpırdayan bir tek göz bulunduğu halde Allah Rasûlü'ne en ufak bir zarar dokunursa biliniz ki, Allah katında hiçbir mazeretiniz kalmaz".⁶⁸⁷

Ebu'd-Derdâ (r.a.)'den şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, Resulullah'ın yanında oturduğum esnada, Ebu Bekr(r.a.)'ın elbisesinin eteğini dizkapakları görülünceye kadar toplayarak geldiği görüldü ve Nebi (s.a.v) bize: Herhalde arkadaşımız biriyle çekişmiş olacak, buyurdu. Sonra Ebu Bekir (r.a.) gelip selam verdi. Ve: Ya Resulallah (s.a.) benimle İbnü'l Hattab arasında bir şey oldu. Ben bu münakaşada Ömer'e haksızlık ettim. Sonra pişman oldum da affımı istedim. Fakat Ömer kaçındı. Ben de huzurunuzda geldim, dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.) üç kere: Allah seni bağışlasın! Ey Ebû Bekir! buyurdu. Sonra Ömer (r.a.) dargınlıktan pişman olarak Ebu Bekir'in evine geldi. Ebu Bekr'i sordu. Ev halkı: Hayır burada değil, cevabı üzerine Ömer (r.a.) de Nebi (s.a.)'in huzuruna geldi. Ve ona selam verdi. Bu sırada Resulullah(s.a.)'in siması değişmeye başladı. Hata Ebu Bekir (r.a.) korktu da iki dizi üzerine çökerek iki kere: Ya Resulallah! Vallahi bu işte ben Ömer'den ziyade ileri gitmişimdir dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.) : şüphesiz ki, Allah beni size Peygamber göndermişti. Bunu size tebliğ ettiğimde hepiniz yalanlamıştınız da Ebu Bekr inanmıştı. Ve uğrumda canını malını feda etmişti, buyurdu. Sonra Resulullah(s.a.) iki kere: Siz, dostumu bana bırakırsınız değil mi? buyurdu. (Ravi Ebu Derdâ (r.a.) der ki) Bundan sonra Ebu Bekr (r.a.) hiç incitilmedi.⁶⁸⁸

Bu sevgi ve bağlılığın sahabe sonrasında da devam edeceğini Resulullah (s.a.) muştusuyla hatırlatalım. "Ümmetimin beni en çok sevenlerinden bazıları, benden sonra gelecek bir takım insanlardır. Bunlardan her biri ailesini ve malını feda bahasına beni görmüş olmayı arzu edeceklerdir."⁶⁸⁹

İslam ahlakının hâkim olduğu bir toplumda, her an bir fedakârlık örneği ile karşılaşılır. İnsanlar birbirlerinin rahatını, mutluluğunu, huzurlu bir ortamda yaşamasını, sağlıklı olmasını ve güvenliğini düşünmekle sorumludur. Her mümin

⁶⁸⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, Müstedrek, III, 201; İbn Hişam, Sire, II, 94-95.

⁶⁸⁸ Buhârî, Fezâilü's- Sahabe 5

⁶⁸⁹ Buhârî, Menâkıb 25

başkalarının sorunları ile ilgilenir, onların maddi ve manevi sıkıntılarını, yaşadıkları zorlukları gidermek için çaba sarfeder. Cahiliye toplumunda bir insanın, başkalarının refah ve mutluluğu için kendisinden özveride bulunması mümkün değildir. Ancak, Allah'ın rızasını arayıp kazanmak için nefislerini satın alan müminler için fedakârlık çok kolay ve zevkli bir ibadettir.⁶⁹⁰ Bu nedenle mümin için her zaman diğer insanlar kendilerinden daha önceliklidir. Örneğin hiçbir karşılık beklemezsiniz aç olsa dahi yemeğini karşısındakine yedirebilir,⁶⁹¹ malının yarısını verebilir,⁶⁹² kendilerine verilenin aynısı diğer müminlere verilmediği için haklarından ferâğat edebilir,⁶⁹³ bir başkasının rahatı için uykusuz kalabilir, yorulabilir.⁶⁹⁴ Bu konuda birçok ayet ve hadis olmakla birlikte genç yaşında Müslüman olan, malı, mülkü ve sevdiklerini Allah için terk eden hasbîleri Mus'ab (r.a) ile ilgili rivayetle noktalayalım.

Bize Habbâb (r.a.) rivayet edip şöyle dedi: Biz Allah rızasını kastederek Peygamber (s.a.) ile hicret ettik. Artık ecrimiz (vaadi gereğince) Allah'a hak oldu. Yoldaşlarımızdan bunun ecir ve nimetinden hiçbir şey tatmadan âhirete gidenler vardır. Mus'ab b. Umeyr bunlardan birisidir. Dostlarımızdan, kendilerine hicret semeresi ulaşan ve bu meyveyi devşirenler de vardır. Mus'ab, Uhud günü şehit edilmişti de biz onu saracak bir kefen bulamamıştık. Yalnız (şehide ait) bir kaftan bulmuştuk da bu şehidi ona sarmağa çalışmıştık. Bürdeyle başını örttüğümüzde ayakları açığa çıkıyor; ayaklarını örttüğümüz zaman ise başı açığa çıkıyordu. (Bu yokluk karşısında) Peygamber (s.a.) bize şehidin başını örtmemizi ve ayaklarına da ızhır (denilen kokulu ottan) koymamızı emretti.⁶⁹⁵ İşte hasbîliğin sonu.

III. HELALİ GÖZETMEYİ SAĞLAMASI

İnsanın en başta gelen vazifelerinden biri helal çerçevesinde yaşamak, helal kazanmak ve helal yolda harcamaktır. Allah insanları imtihan etmek için bazı şeyleri haram, bazılarını da helal kılmıştır. Fakat helal dairesini o kadar geniş tutmuştur ki, harama girmeye ne ihtiyaç, ne de mecburiyet vardır.

⁶⁹⁰ Bkz. el-Bakara (2), 207

⁶⁹¹ Bkz. el-İnsan (76), 8–10

⁶⁹² Buhârî, Menâkibu'l Ensar 3; Tirmizi, Birr 22; Nesâî, Buyu' 97

⁶⁹³ Buhârî, Musâkât 15

⁶⁹⁴ Ebû Dâvûd, Tahâret 78

⁶⁹⁵ Buhârî, Cenâiz 27

Allah emir ve yasakları da sırf bizim iyiliğimiz, dünya ve ahiret mutluluğumuz için koymuştur. Bir âyette " *Ey Peygamber! Temiz olan şeylerden yeyin; güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.*"⁶⁹⁶ Bir başka ayette de: " *Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin*" ⁶⁹⁷ *Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.* " ⁶⁹⁸ buyrulmaktadır.

Bu ayetler bize helal ve temiz rızıkları kullanmamızı, haram yollara, haramlara başvurmamamızı, yeryüzünde birçok helal ve geçim vasıtalarının bulunduğunu, yeryüzüne dağılıp Allah'ın lütfundan bunları istememizi emretmektedir.

Haramlardan kaçınmak gibi helal kazanç sağlamak da farz bir emirdir. Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur:"

"En temiz ve üstün kazanç, kişinin el emeği ve her türlü dürüst alış-veriştten kazandığıdır."⁶⁹⁹

Yine hadiste "Ey insanlar! Allah'tan korkunuz ve (dünyalığı) isteme hususunda mutedil olunuz (her türlü aşınılıktan ifrad ve tefritten sakınınız). Çünkü rızık gecikse bile tamamını almadıkça hiçbir nefis ölmeyecektir. O halde (rızık talebinde) Allah'tan korkunuz. Ve (dünyalığı) istemekte mutedil olunuz. Helal olanı alınız ve haram olanı terkediniz." ⁷⁰⁰ Hadis, dünya malını ve rızık elde ederken mutedil olmayı, yani talepte (çalışmada, istemede, kazanmada) kusur etmemeyi ve aşırı hırsla da kapılmamayı, bunu meşru ve helal yoldan kazanmaya çalışmayı emretmektedir. "Kim helal kazancından bir hurma kadar sadaka verirse -ki, Allah, helalden başkasını kabul etmez- Allah o sadakayı kabul eder. Sonra onu dağ gibi oluncaya kadar herhangi birinizin tayını büyüttüğü gibi, sahibi adına ihtimamla büyütür"⁷⁰¹ buyrulmuştur.

Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Ebû Bekir'in bir kölesi vardı. Kazancından Ebû Bekir'in ta'yîn ettiği miktar haracı, her gün Ebû Bekir'e verirdi. Ebû Bekir onun haracından yedi. O köle bir gün kazancından bir şey getirdi, Ebû Bekir de ondan yedi. Köle, Ebû Bekir'e: Bu sana getirdiğim şeyin ne olduğunu biliyor musun? dedi. Ebû Bekir: O nedir? dedi. Köle şöyle dedi: Ben Cahiliyet devrinde bir insana kâhinlik

⁶⁹⁶ el-Mü'minûn (23), 51

⁶⁹⁷ el-Bakara (2), 172

⁶⁹⁸ el-Cum'a (62), 10

⁶⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 334,357

⁷⁰⁰ İbn Mâce, Ticârât 3

⁷⁰¹ Buhari, Zekât 8; Tevhid 23; Müslim, Zekât 63,64; Tirmizi, Zekât 28; Nesâî, Zekât 48; İbn Mâce Zekât 28

yapar, gâibden birtakım haberler verirdim. Fakat ben kâhinliği güzel yapamıyor, sadece o insanı aldatıyordum. O insan bana kavuştu da, bu kâhinlik mukabilinde bana atıyye verdi. İşte şimdi senin yediğin şey, o bana verilen maldır, dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, elini ağzına soktu da karnındaki herşeyi kustu.⁷⁰²

Helal sınırları içerisinde haramlardan uzak kalarak yaşamak kişiye takvayı da kazandırır.

Hadîs-i şerifte, “Helal belli, haram da bellidir. İkisi arasında bir takım şüpheli şeyler vardır ki, insanlardan pek çoğu onları bilmez. Şüphelilerden sakınıp korunan kimse (takva sahibi), ırzını ve dinini muhafaza etmiş olur. Dikkat ediniz! İnsan vücudunda bir lokmacık et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün vücut iyi olur; o, bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. İşte o et parçası kalptir ”⁷⁰³ buyrularak takvanın kemale ulaşabileceğine açıklık getirilmiştir.

Âlimler genel olarak takvayı üç mertebede değerlendirmişlerdir. Birinci mertebe, ebedî azaptan kendini korumak için Allah'ı inkâr etmekten ve O'na ortak koştaktan sakınmaktır. İkinci mertebe, büyük günah işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmekten uzak durup farzları yerine getirmektir. Üçüncü mertebe ise kalbini haktan alıkoyacak her şeyden uzak tutup gönlünü tamamen Mevlâ'ya bağlamaktır ki bu mertebenin nihayeti yoktur.⁷⁰⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.) buyuruyor ki:

“— Ben bir ayet biliyorum, eğer insanlar bunu kendilerine düstür edinseler onlara kâfidir.

Sahâbîler:

— Ya Resûlallah bu hangi ayettir? diye sorduklarında, Hz. Peygamber (s.a.):

“*Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.*”⁷⁰⁵ ayetini okumuştur.⁷⁰⁶

Resûlullah (s.a.)'in dikkat çektiği bu ayetin ardından, Allah Teâlâ “*Ve ona beklemediği yerden rızık verir.*”⁷⁰⁷ buyurarak sadece manevî bir müşkilin halledilmesi değil, aynı zamanda maddî sıkıntıların da giderileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla

⁷⁰² Buhârî, Menakıbu'l ensâr 26

⁷⁰³ Buhârî, İman 39; Müslim, Müsâkat 107

⁷⁰⁴ Beydâvî, a.g.e. I, 48, 49; Yazır, a.g.e. I, 169

⁷⁰⁵ et-Talâk (65), 2

⁷⁰⁶ İbn-i Mâce, Zühd 24

⁷⁰⁷ et-Talâk (65), 3

hayatta karşı karşıya kalınan sıkıntılardan kurtulmanın çaresi, takvadır. O da hasbîlik demektir.

Aşağıda sunacağımız hadis bize ashabın haramlar karşısında ne kadar titiz olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Abdullah b. Ömer (r.a.) diyor ki:

Enes b. Malik (r.a.) şöyle dedi: (İçkinin haram kılındığı sırada) bizde "Fadîh" ismini vermekte olduğumuz (hurma koruğundan ateşte kaynatılmadan yapılan) içkiden başka hiçbir haram yoktu. O gün ben ayakta (babalığım Ebû Talha'nın evinde) Ebû Talha ile Fulân ve Fulân kişilere fadîh içkisi dağıtıyordum. O sırada hemen birisi geldi ve: Haber size ulaştı mı? dedi. Mecliste bulunanlar: Ne haberi? diye sordular. O da: Hamr (yânî içki) haram kılındı, dedi. Meclistekiler bana: Ya Enes! Şarâb testilerini dök! diye emrettiler. (Ben de emirlerini yerine getirdim.) Enes dedi ki: Bu bir adamın sözü üzerine mecliste bulunanlar içkinin nasıl ve ne zaman haram kılındığını araştırıp soruşturmadılar (buna lüzum görmediler) ve o adamın haberinden sonra bir daha dönüp şarâb içmediler.⁷⁰⁸

Hiz. Peygamber (s.a.)'in yetiştirdiği insanların haramlar karşısında duyarlı olması gerektiğini ifade eden hadiste; Abdullah ibn Amr şöyle demiştir: Peygamber'in yol ağırlığı olan eşyası üzerinde bekçilik yapan bir adam vardı. Ona Kirkire denilirdi. Bu Kirkire (bir gün) öldü. Resûlullah (s.a.): "Bu adam cehennemdedir" buyurdu. Sahâbîler (acaba neden cehennemdedir diye) ona bakmaya gittiler. Ve onun terekesinde millet malından çalmış olduğu bir aba buldular.⁷⁰⁹ Başka bir hadiste de; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bir kimse uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Saçları darma dağınık, toza toprağa bulanmış bir vaziyette ellerini semaya uzatarak: "Ya Rabbi Ya Rabbi diye dua eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram kısacası kendisi haramla beslenmiş olursa böylesinin duası nasıl kabul edilir.⁷¹⁰

İnsanın başına gelen musibetlerin ve felaketlerin vereceği acı ve sıkıntılardan daha beteri, günahların zulmetidir. Bu korkunç karanlığa düşmemek için sabır ve hasbîlik gerekir. Bütün çekiciliklerine rağmen haramların cazibesine kapılmamak, sürükleyeceği çirkin ve kötü sonuçları düşünerek geçici birtakım zevklere boyun eğmemek ancak sabır ve hasbîlikle mümkün olur.

---

⁷⁰⁸ Buhârî, Tefsir 5

⁷⁰⁹ Buhârî, Cihad 189

⁷¹⁰ Müslim, Zekât 65; Tirmizi, Tefsir 3; Darimi, Rikak 9

IV. AHİRET BİLİNCİ KAZANDIRMASI

İslâm dini, dünya ve âhiret dengesinin kurulmasını ister, tek taraflı olarak ne sadece dünyayı, ne de sadece âhireti düşünür. Ahiret için dünyanın terk edilmesine karşı olduğu gibi, dünya için âhiretin terk edilmesine de karşıdır. Her ikisine de gereken önemi vermekte ve her iki dünya için insanın çalışmasını istemektedir. Dünya çalışma ve yorulma yeri olup, ahiret ise dünyada yapılanların karşılığının, yani mükafaat ve cezanın görüldüğü yerdir, orada çalışma yoktur. Hz. Peygamber müslümanların manen olduğu gibi, maddeten de güçlü olmalarını ve ilerlemelerini istemektedir.

Kur'an'ın Ahiretle ilgili genel anlatımı muhatapların anlayışları çerçevesinde cerayan etmekte, onların anlayışlarının yanlışları ortaya konmakta, doğrusunun ne olduğu da gösterilmektedir. Bu nedenle, Kur'an'ın Ahiret ile ilgili anlatımlarını üç başlık altında ele alınabilir:

- 1- Dirilme
- 2- Dünyanın geçiciliği (son) ve Kıyamet
- 3- Kişinin yaptığıının karşılığını görmesidir.

Kur'an Ahiretin varlığını veya yokluğunu tartışmaktan öte, ölümden sonraki dirilişin anlamını ve amacını izah etme yolunu seçmiştir. Ahiretin varlığını bir realite/hakikat olarak kabul etmiş, ahiretin ne ifade ettiğiyle ilgili bolca örnekler vermiştir. O, Ahireti, dünyadaki yaşamdan daha da gerçek kabul etmiştir. Kur'an'ın, Ahiret ve dünya ile ilgili benzetmeleri bunu çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Onun muhatabı genel anlamda insan olduğu için, onun kafasındaki sorularla ilgilenmiş, bu nedenle, daha çok insanların dirileceği konusu üzerinde durmuştur. Mekke müşrikleri tekrar dirilmeyi kabul etmedikleri için sorular ve tartışma özellikle bu noktada yoğunlaşmıştır. Ahiretle ilgili Kur'an'ın en çok tartıştığı konu da bu olmuştur. İnsanların dirilmesi ile ilgili pek çok örnek vermiştir.

*“Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O'dur. Biz onunla (küp-kuru), ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız.”*⁷¹¹

Kur'an'ın Ahiretle ilgili olarak üzerinde durduğu bir konu da dünyanın geçiciliği (bir sonunun olduğu) anlayışı ve kıyamettir. Dünyanın geçiciliği ve kıyamet sürekli

---

⁷¹¹ ez-Zuhruf (43),11

içiçe girmiş bir şekilde işlenmiştir. Bu nedenle kıyametle ilgili bolca örnek verilmiştir. Bu örnekler daha çok sahneler şeklindedir. Bu sahneler, varolacak hakikatlerden öte, ölümün apansız geleceğini, geldiğinde hem o bireyi hem de çevresini altüst edeceğini, yani, çoğunlukla herhangi bir bireyin ölümü ve ölümden sonraki hesap vermenin ne anlama geldiğini anlatır. Tüm bu anlatımlarda dünya ve ahiret içiçe girmiştir. Sözü edilen olayların, bu dünyada mı yoksa öte dünyada mı cerayan ettiği/edeceği çok zaman anlaşılmaz. Zaten bu anlatılanlarda mekân da o kadar önemli değildir. Esas bu anlatımlardan çıkarılacak dersler önemlidir. Nitekim; *“O günde Sûr'a üflenir ve biz o zaman günahkârları, gözleri (korkudan) gömgök⁷¹² bir halde mahşerde toplarız Aralarında birbirlerine gizli gizli şöyle derler: "Dünyada sadece on gün kaldınız." Aralarında konuştukları konuyu biz daha iyi biliriz. Onların en olgun ve akıllı olanı o zaman: "Bir günden fazla kalmadınız" der”⁷¹³* buyrulur.

Kur'an'ın Ahiretle ilgili olarak öne çıkardığı bir temel konu da, kişinin yaptığıının karşılığını mutlaka görecektir olmasıdır. Yüce Rabbimiz bir bütün olarak Kur'an'da (yani hem Mekki surelerde, hem de Medeni surelerde) sürekli olarak bu konuyu işlemiştir. Her kim zerre miktarı hayır işlerse, karşılığını “hayır”/cennet mükâfatı olarak, her kim zerre miktarı şer işlerse, karşılığını “şer”/cehennem azabı olarak görecektir.⁷¹⁴ İnsanoğlunun Allah'tan her hangi bir şeyi kaçırmaması söz konusu olamayacaktır. Bu nedenle Kur'an, hangi durum ve konumda bulunuyor olursa olsunlar, insanların yaptıklarının karşılıklarını mutlaka görecektir olmaları anlayışını, inançlarının en temel ilkesi olarak kabul etmelerini istiyor. Bu anlayış üzerine oturmuş bir yaşam biçiminin ancak yeryüzündeki barış ve huzuru sağlayacağını, en önemlisi de, ancak bu anlayışın insanın onurunu koruyacağını, kimliğini ve kişiliğini yücelteceğini anlatmaya çalışıyor.

Hadislerde âhiret anlayışı da şöyle anlatılmaktadır.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle demiştir: Dünya arkasını dönerek göçüp gitti, âhiret ise yönelip gelmektedir. Bunlardan her birinin çocukları vardır. Sizler âhiretin çocuklarından olunuz da dünyanın çocuklarından olmayınız. Çünkü bu gün çalışma var, hesaba çekilme yok; yarın ise hesaba çekilme var, amel yoktur.⁷¹⁵

⁷¹² “Gözleri gömgök” şeklinde tercüme edilen “zürkan” kelimesi Arapçada susuzlar ve körler manasında da kullanılmaktadır. Bkz. Heyet, a.g.e. s.318

⁷¹³ Tâ-hâ (20), 102–104

⁷¹⁴ ez- Zilzal (99), 7–8

⁷¹⁵ Buhârî, Rikâk 4

Aşağıdaki hadisler Hz. Peygamber'in ashabına âhiret bilinci kazandırması açısından önemli tavsiyelerdir.

Ukbe b. Âmir (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) Uhud şehîdleri üzerine sekiz yıl sonra cenaze namazı kıldı. (Resûlullah ölümünden biraz önce) dirilere ve ölümlere veda eder gibiydi. Sonra (Medine'ye gelip) minbere çıktı da şöyle buyurdu:

— "Ben sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz olacağım. Ben sizin Hakk yolundaki hizmetlerinize şehâdet edeceğim. Kıyamet gününde buluşma yeriniz havuzdur. Şübhesiz ben şimdi şu makamımda havuza bakmaktayım. Emin olunuz ben, sizin müşrik olacağınızdan korkar değilim. Lâkin ben sizin üzerinize dünyaya rağbet etmenizden, dünya yarışına girişip birbirinizle didişmenizden endişe ederim".

Ukbe b. Âmir: İşte Resûlullah'ı bu görüşüm, minber üzerinde O'nu son görüşüm oldu, demiştir.⁷¹⁶

Ebu Saîd el-Hudri (r.a.)'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Nebi (s.a.) Hutbeye çıkıp : "Allah bir kulunu dünya ile kendi nezdinde olan arasında muhayyer bıraktı. O da Allah'ın nezdindekini seçti." buyurdu. Ebu Bekir (r.a.) ağlamaya başladı. Ben kendi kendime "Allah bir kulu dünya ile kendi katında olan arasında muhayyer bırakmasında, onun da Allah'ın nezdindekini seçmesinde ne var ki? diye düşündüm. Meğer o kul Rasulullâh (s.a.) imiş. Ebu Bekir (r.a.) hepimizden daha anlayışlı mal konusunda da insanların bana en çok vergisi (yakını) olan Ebu Bekir'dir. Ümmetimden birini arkadaş edinseydim, Ebu Bekir'i edinirdim. Lakin İslam sebebiyle oluşan kardeşlik ve sevgi (şahsi arkadaşlıktan üstündür.)'dir. Mescitte Ebu Bekr'in kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmasın.⁷¹⁷

Bu hadisi açıklayan Hz. Âişe rivayeti ki, Hz. Peygamber'in her zaman âhireti tercih ettiği görülmektedir.

Âişe (r.anha)'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur : Ben , Rasulullah(s.a.v)'in "Hiçbir Nebi dünya ile âhiret arasında muhayyer kılınmadıkça vefat etmez" dediğini işitirdim. Nebi (s.a.)'in ölümcül hastalığında ve sesi kısıldığında (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ) ayetini okuduğunu işittim. Anladım ki Rasulullah(s.a.v) dünya ve âhiret arasında muhayyer bırakılıyor.⁷¹⁸

⁷¹⁶ Buhârî, Meğazî 17

⁷¹⁷ Buhârî, Salât 80

⁷¹⁸ Buhari, Megâzi 83

Hız. Peygamber'in, canlarını ve mallarını feda edecek ahabı olmasına rağmen, evinde seçtiğı sofa dünya azığının değıl âhiret hazırlığının içinde olduğunu bize gösteriyor.

Aişe(r.anha)'dan Urve'ye şöyle dediğı rivayet edilmiştir : Yeğenim ! Biz hilale bakar, iki ayda üç hilal (tamamlardık) Resulullah (s.a.)'in odalarında bir ateş parçası yakılmazdı. (Urve) Ben: Ey Teyze ya sizi ne yaşatırdı? diye sordum. O: Esvedan (hurma ile su) buyurdu. Ancak Resulullah (s.a.)'in Ensar'dan komşuları, bunların da sağım koyunları vardı. Koyunlarını sağıar, sütlerinden Rasulullah(s.a.v)'e hediye ederlerdi. Resulullah (s.a.)'de bize içirirdi.⁷¹⁹ Bir başka rivayette Ebu Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: Muhammed (s.a.)'in hane halkı vefat edinceye kadar üç gün buğday ekmeğı ile karnını doyurmamıştır.⁷²⁰

Kişinin dünya ile bağı geriye bıraktıklarından da anlaşılabilir. Amr İbn-i Haris'ten şöyle dediğı rivayet edilmiştir. "Resulullah (s.a.) vefatı anında ne bir dirhem, ne bir dinar, ne bir carıye, ne de başka bir şey bırakmadı. Yalnız dişi bir katır, harp silahını ve vakfettiğı bir arazi bıraktı".⁷²¹ Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan büyük bir pay almış demektir."⁷²²

Konumuzu Hız. Peygamber'in şu ikazıyla noktayalım. Hız. Peygamber'in, görevlendirdiğı Ebû Ubeyde (r.a.) cizye mallarını alarak Bahreyn'den Medine'ye geldiğinde Ensâr onun geldiğini işitince –ki bu haberin yayılması Ashab'ın Rasulullah (s.a.) ile sabah namazı kıldığı bir zamana tesadüf etmişti.- Ensar sabah namazını kılar kılmaz hemen dönüp Ebû Ubeyde'yi karşıladılar. Resulullah (s.a.) Ashabı bu halde görünce gülümseyerek onlara: öyle sanıyorum ki siz, Ebû Ubeyde'nin dünyalıkla geldiğini duydunuz, buyurdu. Ashab (r.anhüm) Evet, Ya Resulallah (s.a.) dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) : Sevinin! ve sizi sevindirecek nimetleri bundan sonra ümit ediniz. Vallahi size fakirlik geleceğinden korkmam. Fakat sizin için korktuğum şey, sizden önceki milletlerin önüne dünya nimetleri yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak onların birbirleriyle yarıştıkları (haset ettikleri) gibi sizin birbirinizle yarışmanız ve onların helak oldukları gibi sizin de mahvolup gitmenizdir.⁷²³

⁷¹⁹ Buhârî, Hibe 51

⁷²⁰ Buhârî, Etîme 1

⁷²¹ Buhârî, Vesâyâ 1

⁷²² Buhârî, İlm 10; Ebû Dâvûd, İlm 1; Tirmizi, İlm 19; İbn Mace, Mukaddime 17

⁷²³ Buhârî, Cizye 1

Hız. Peygamber ümmetini dünya hırsına kapılmaktan korumuş, âhiret hazırlığını unutmamaları gerektiğini her zaman vurgulamıştır. Mescidi Nebevi yapılırken şöyle sesleniyordu: **اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ** "İlahî, âhiret hayrından başka hayır yoktur."⁷²⁴ Demek ki müminin hedefi âhiret olmalıdır.

V. TEVHİD BİLİNCİ OLUŞTURMASI

Allah (c.c), yeryüzünü imar etme ve yönetme sıfatıyla insanı "*halife*" makamına getirirken⁷²⁵, ruhlar âleminde verdikleri söze sadık kalmalarını⁷²⁶ hatırlatan birçok peygamber göndermiştir.⁷²⁷ Bu husus Kur'an'da: "*Her millet için bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.*"⁷²⁸ şeklinde ifade edilir. Kur'an'dan öğrendiğimize göre peygamberlerin toplumlarına yönelik davetlerinin ilk mesajını Allah'ın birliğine iman ve O'nu tenzih ilkesi oluşturur.

*"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."*⁷²⁹

Bu ayetlerden açıkca anlıyoruz ki, Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler toplumlarını hep aynı akâid esaslarına çağırmışlardır. Bütün iyiliklerin esasını, her türlü güzelliğin temelini tevhid inancı teşkil eder.⁷³⁰ Akaidin temelini de tevhid inancı oluşturur.⁷³¹ Tevhid Peygamberlerin mücadele mihrakıdır.⁷³²

Dolayısıyla tevhid kavramını "yaratanla yaratılan arasındaki mesafeyi idrak etmektir" şeklinde tanımlamak mümkündür. Eğer bu ayırdedici farklılık algılanmazsa çoğu zaman, tevhidle şirki, imanla küfrü, hakla batılı birbirine karıştırabiliriz. Gerçek

⁷²⁴ Buhârî, Salât,48

⁷²⁵ Bkz. el-Bakara (2), 30

⁷²⁶ Bkz. el-A'râf (7), 172,173

⁷²⁷ Bkz. en-Nisâ (4), 164

⁷²⁸ el-Fâtır (35), 24

⁷²⁹ el-A'râf (7), 59. ayrıca bkz. el-A'râf (7), 65,73,85; Hûd (11), 61,84.

⁷³⁰ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l bâliğa*, I, 225,

⁷³¹ el- Enbiyâ (21), 25

⁷³² Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, s. 36

anlamda iman edip de imanlarını şirke bulaştırmayanlar ⁷³³ yaratanla yaratılan arasındaki küllî mesafeyi bilen kimselerdir. ⁷³⁴

Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.) şu müjdeyi vermiştir.

لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ

"Kıyamet gününe Lâ ilahe illellah'ı diyen ve bununla da sırf Allah'ın rızasını dileyerek ulaşan mümin kula, Allah muhakkak ateşi haram kılar!" ⁷³⁵

Benzer bir hadiste de şöyle buyurmuştur:

"La ilahe ille'llâh deyip de kalbinde bir arpa ağırlığınca hayr (yânî îmân) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. La ilahe ille'llâh deyip de kalbinde bir buğday ağırlığınca hayr bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. La ilahe ille'llâh deyip de kalbinde zerre ağırlığınca hayr bulunan kimse cehennemden çıkacaktır." ⁷³⁶

Hiz. Peygamber (s.a.) "Ey insanlar! Kim ihlasla Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ederek Allah'a kavuşursa, cennete girer. Ali b. Ebi Talib ayağa kalkarak: Anam babam sana feda olsun kişi bunu nasıl samimi söyler. Ona başka bir şey karıştırmaz mı? Bunu bize açıkla ki anlayalım deyince; "Dünya hırsı, haksız yollarla dünyalık toplamak ve dünyaya rıza göstermek. Öyle kimseler vardır ki, hayırlıların sözleri gibi sözler söylerler, ama facirler gibi hareket ederler. Kim bu sıfatlardan hiçbirine bulaşmadan "Lailahe illallah diyerek Allah'a kavuşursa cennete girer." ⁷³⁷ Hiz. Peygamber hayatı boyunca insanları bu kelimeye davet ederken her türlü zorluğa katlanmıştır. Nitekim Hiz. Peygamber, Taif halkının daveti reddetmesi, taşlamaları, alay etmeleri sonrasında, görevli meleğin gelip "Sen ne istersen emrine hazırım sözüne karşılık Allah'tan yalnız Allah'a ibadet eden, şirk koşmayan (tevhid) nesli arzu ediyorum" ⁷³⁸ diyordu.

Hiz. Muhammed (s.a.)'in bi'setinden önce cahiliye halkı yaygın bir biçimde kabirlere, ağaçlara, taşlara, putlara ve cinlere tapıyordu. Her biri ayrı bir şirk çeşidi olan bu tapınmayı bir din olarak da benimsemişlerdi. ⁷³⁹ Cahiliye toplumunda ortaya çıkan itikadi sapma örneklerinden ilkinin Allah tasavvurunda olduğunu görüyoruz.

⁷³³ el-En'âm (6), 82

⁷³⁴ Geniş bilgi için bkz. Altıntaş, "Hz. Peygamber'in İtikâdi Sapmaları Düzeltmesi"

⁷³⁵ Buhârî, Rikâk 6.

⁷³⁶ Buhârî, İman 33

⁷³⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l Âliye*, III, 49

⁷³⁸ Buhârî, Bed'il- Halk 7

⁷³⁹ en-Nisâ (4), 60

Tabî ki, onlar, hiç Allah'a inanmıyor değillerdi. Onlarda daha o zaman tekâmül etmiş, yüce ve herşeye gücü yeten bir ilâh inancı vardı.⁷⁴⁰ Biz onların nasıl bir Allah'a inandıklarını hac ve umre görevini yerine getirirken okudukları telbiye adı verilen duadan öğreniyoruz.⁷⁴¹

Ebû Vâkîd el-Leysî anlatıyor. Peygamberimizle birlikte Huneyn seferine çıktık. Biz küfür ve şirk âleminde henüz yeni kurtulmuştuk. Müşriklerin "Zâtü Envât" dedikleri ve kutsal saydıkları bir ağaçları vardı. Silahlarını o ağacın altında kuşanırlardı. İbadet de ederlerdi. Böyle bir ulu ağacın altından geçiyorduk, Peygamberimize: "Ey Allah'ın Resulü! Onların Zâtü Envât'ı gibi bize de Zâtü Envât yap" dedik. Bunun üzerine Hz.Peygamber: "Allahu Ekber, yine aynı yol, yemin ederim ki, İsrail oğullarının Hz.Musa'ya: "Ey Musa! Bunların taptıkları gibi bize de bir tanrı yap" demelerinin aynısını diyorsunuz. Sizden önceki (kavimlerin) yolundan yürüyeceksiniz" cevabını verdi.⁷⁴²

Hiz.Peygamber henüz hayatta iken buna benzer bir takım itikadi sapma düşünceleri cereyan ettiğini, bizzat kendisinin bu yanlış inanç şekillerini düzelttiğini, itikad ve kullukda ifrat yollarını tıkayan ölçüler koyduğunu görüyoruz.

Allah inançlarına şirk bulaştıran cahiliye insanı bu anlayışın uzantısı olarak ibadetlerine de şirk karıştırmışlardı. Cahiliye ihtisab anlayışını ortaya koyması açısından aşağıdaki rivayet de dikkat çekicidir.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ عُرْوَةُ كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَرَاءَ إِلَّا الْخُمْسَ وَالْخُمْسُ قَرِيشٌ وَمَا وَلَدَتْ وَكَانَتْ الْخُمْسُ يَحْتَسِبُونَ عَلَى النَّاسِ يُعْطَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ الثَّيَابَ يَطُوفُ فِيهَا وَتُعْطَى الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ الثَّيَابَ تَطُوفُ فِيهَا فَمَنْ لَمْ يُعْطِهِ الْخُمْسُ طَافَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا وَكَانَ يُفِيضُ جَمَاعَةَ النَّاسِ مِنْ عَرَافَاتٍ وَيُفِيضُ الْخُمْسُ مِنْ جَمْعٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْخُمْسِ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ قَالَ كَانُوا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ فَذَفَعُوا إِلَى عَرَافَاتٍ

Bize Ali b. Mushir tahdîs etti ki, Hişâm b. Urve şöyle demiştir: Urve şöyle dedi: İnsanlar Cahiliye'de Ka'be'yi çıplaklar olarak tavaf ederlerdi, bundan ancak ahmesler

⁷⁴⁰ Bkz. el-Ankebût (29), 61; ez-Zümer (39), 8; ez-Zuhruf (43), 87

⁷⁴¹ İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, Resulullah, müşriklerin telbiye esnasında, "Buyur, Senin ortağın yoktur" cümlesini söylemelerinden sonra: "Allah müstehakınızı versin, bu kadarı yeter, alt tarafını söylemeyiniz" buyurdu. Onlar ise, "ancak bir ortağın vardır ki, onun malik oldukları da Senindir" derlerdi. Müslim, Hac 19

⁷⁴² Tirmizi, Fiten 18; Ahmet b.Hanbel, V, 218, 340

müstesna idiler. Ahmesler ise Kureyş ile onun doğurduğu diğer kabilelerden ibaretti. Bu ahmesler diğer insanlara Allah rızası için ödünç elbiseler verip sevap ümîd ederlerdi. Erkek erkeğe elbise verir, bu ariyet elbiseyi alan kişi de aldığı bu elbise ile tavaf yapardı. Kadın kadına elbise verir, o da elbiseli olarak tavaf ederdi. Hums ferdlerinden birinin elbise vermediği kişi ise Ka'be'yi çıplak olarak tavaf ederdi. Ve keza diğer insan toplulukları, Arafat'tan ifada yaparlardı; hums ise Muzdelife'den ifada yaparlardı. Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o dedi ki: “*Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.*”⁷⁴³ âyeti bu ahmesler hakkında inmiştir. Dedi ki: Onlar (yani ahmesler) Cem'den (yani Muzdelife'den) ifada yapıyorlardı, bu ayetle Arafat'a götürüldüler (yani oraya gitmekle emr olundular).⁷⁴⁴

Hz. Peygamber bizzat sahabenin hayatında gördüğü itikadi açıdan kimi yanlış anlayışları tashih etmesine rağmen daha sonra gelen nesiller arasında aynı yanlışlıkların tekrarlandığını görüyoruz. Tarık b. Abdurrahman anlatıyor. Hacca giderken bir yol kavşağında bir topluluğun namaz kıldıklarını gördüm. Burası ne mescididir? diye sorunca, Resulullah'ın bey'at akdettiği "Şecere Mescididir" dediler.⁷⁴⁵ Zamanla müslümanlar bu ağacı, kutsal bir ziyaretgâh haline dönüştürdüler. Müslüman halk arasında orada namaz kılmanın büyük sevaba nail olacağı düşüncesi yaygınlık kazanmaya başladı. Bununla da kalınmayıp, "Hudeybiye ağacı" bereket istemek maksadıyla hacılar tarafından düzenli bir şekilde ziyaret edilmeye başlandı. Ziyaret, asıl amacından sapıp, itikadi bir konuma büründürülünce bu ağaç Râşid Halife'lerden olan Hz. Ömer tarafından kökünden kestirilip atıldı.⁷⁴⁶ Çünkü O, bu ağaca da ileride Lât ve Uzza putlarına olduğu gibi tapınılmasından korkuyordu. Hz. Ömer'in bu davranışı, bir kötü bid'at ve itikadi bozukluğun yayılmasını önlemek ve yapılan bir işin karşılığının sadece Allah'tan istenmesi gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir.

İmanı zayıf olan, tevhidle ilgili amelleri bozucu davranışların bilgisine sahip olmayan kimseler tarafından halk arasında evliya, ermiş ve sâlih insan olarak tanımlanan bazı zevatın kabirleri aşırı bir ihtiram ve tebcil etme sonucu, Kur'ân'ın

---

⁷⁴³ el-Bakara (2), 199

⁷⁴⁴ Buhârî, Hac 92

⁷⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII, 361; Muhammed Gazâlî, *Fıkh'u's-Sîre*, s. 354

⁷⁴⁶ Muhammed Gazali, a.g.e. s. 354

bizzat uyardığı sanem⁷⁴⁷ haline getirildiğine şahit olmaktayız. Bu sebeple Resul-i Ekrem, peygamberlerinin mezarlarını mescid edinen Yahudi ve Hıristiyanlara Allah'ın lânetini dilemiş,⁷⁴⁸ peygambere dahi sevginin ölçülü tutulmasına ve tevhidin dışına çıkılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece aşırı derecede hürmetin eski ümmetlerde olduğu gibi, kendi ümmetini de putperestliğe sevkedeceğinden endişe etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in, kabir ziyaretinde ibret almanın dışına çıkıp, mezarların bir tapınak haline getirilmesini yasakladığını biliyoruz.⁷⁴⁹

Hz. Muhammed (s.a.)'ın ümmetini sakındırdığı ve uyardığı en önemli hususlardan bir diğeri de gizli şirkdir. Gizli şirk, tarihi seyir içerisinde müşriklerin somut anlamda putlarına (hubel, isaf, naile vb.) amelen taabbüd şeklinde olanı değil ki bu açık şirkdir- itikaden Allah'ın fiillerine müdahale edici şekilde bir takım soyut ve psikolojik unsurları (cin, şeytan, melek, sevgi) Allah'la birlikte denk, emsal, ortak kabul etmektir.⁷⁵⁰

Gizli şirkte her ne kadar kapalı bir tarzda Allah inancı görülürse de ortak koşulan obje, zaman gelir ilâh mertebesine yükseltilir, ilâh unutulur ve ortak koşulan varlık ilâh yerine geçerek ona tapılmaya başlanır. Bundan olsa gerektir ki İslâm bilginleri, gizli şirk riyanın (ibadette gösteriş) yanında asıl bir takım sebepleri Allah'a ortak koşma anlamında yorumlamışlardır.⁷⁵¹ Şöyle ki, insanlardan kimilerine bir zarar ya da bir fayda dokundu mu, bunun müsebbibini, faili mutlak olan Allah'a değil de, fani varlıklara bağlarlar. Hayır ve şerrin yaratıcısının Allah olduğuna değil de kendilerinde olağanüstü özelliklerin var olduğuna inanılan güçler olduğuna, onlara karşı yapılan itaat ve isyan neticesinde meydana geldiğine itikaden bağlanırlar.

Hz. Peygamber, İslâmi temele dayanmayan ve de makbul da görülmeyen tamamen kötülenmiş kimi halk inançlarını tashih cihetine gitmiştir. Bunların en meşhur olanlarından birisi de oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneşin de tutulması olayı idi. Hz. Peygamber (s.a.)'ın ölümün acısını hissettiği ve ecir Allah'tan beklediği bir anda, halk güneşin tutulmasını İbrahim'in vefatıyla ilişkilendirerek, onun ölümünden dolayı tutulduğuna dair bir inanca kapılmışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Güneş ve ay hiç kimsenin ne ölümünden ne de hayatından dolayı

⁷⁴⁷ el-Ankebût (29), 25; el-En'âm (6), 74

⁷⁴⁸ Buhârî, Salât 48; Cenâiz 96; Enbiya 50; Müslim, Mesâcid 19-23; Tirmizi, Salât 121; Ahmed b. Hanbel, I, 195

⁷⁴⁹ Buhârî, Salât 48; Ahmed b. Hanbel, I, 195

⁷⁵⁰ el-Bakara (2), 22

⁷⁵¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s.161

tutulur. Ay ve güneş tutulmasını görünce namaza durup Allah'a duaya koyulun" buyurmuşlardır.⁷⁵²

Hız. Peygamber (s.a.), insan hayatını ilgilendiren bütün alanlar için "güzel örnek" modeli olduğu gibi, itikadi konularda da benzer örneklikte bulunmuş ve tevhid nesli yetiştirme arzusunun⁷⁵³ bütün gereklerini yerine getirmiştir. Hatta ümmetini her türlü şirk ve küfür unsurlarına karşı uyarmış, en güzel ve açık bir şekilde yaratana yaratılan arasındaki mesafeyi insanların anlayış yeteneklerine göre açıklayarak itikadi alanda da zengin bir kültürel miras bırakmıştır.

Bütün hayat Allah için olmalıdır, zira Allah insanı sadece ibadet için yaratmıştır. Bu, istenen ibadetler taabbudi, yani şekli ibadetlerde kalmayıp, manasının genişleyip yeryüzündeki insanın bütün eylemlerinin ona dâhil olmasıyla gerçekleşir. Bu da, her türlü amelin La ilahe illallah'a bağlanmasıyla mümkündür.

Kulluğun tarifi diyebileceğimiz ve hayatın anlamını en güzel vurgulayan ayetlerden biri de şudur. Allah(c.c) şöyle buyuruyor: *"De ki: De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim."*⁷⁵⁴ "Hız. Peygambere burada, müşriklerin putlara tapmalarına karşılık kendisinin namazıyla, niyazıyla, kurbanıyla, ölümüne kadar bütün varlığıyla hayatını Allah'a adadığını ve bu inançları taşıyan ilk müslüman olduğunu, bu sebeple de Allah'tan başka birini asla tanrı tanımayacağını tam bir inanç ve güvenle açıklaması emrolunmaktadır."⁷⁵⁵

Tevhid, hayatımıza hasbîlik ve ihlâs olarak yansır. O halde insanın inancı sağlam zemine oturmalıdır ki "benim için Allah rızası hep önceliklidir" hasbî anlayışını yaşayabilsin.

---

⁷⁵² Buhârî, Kusûf 1; Nesâî, Kusûf 16

⁷⁵³ Buhârî, Bedul Halk, 7

⁷⁵⁴ el-En'âm (6), 162–163

⁷⁵⁵ Heyet, *Kur'ân Yolu*, II, 390, 391

SONUÇ

İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ayetleri ve hadisler ışığında, Allah rızasını ölçü almayı, sadece buna erişmeyi, yapılan her amelde onları esas almayı ifade eden hasbîlik (ihtisab) mefhumunun izini sürmeye çalıştığımız bu araştırmamızın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu çerçevede, konuya ilişkin tespitler şunlardır:

Buhârî'nin "*Sahîh*"i üzerinde yaptığımız çalışmada Hasbîlik ile ilgili 21 rivayet bulabildik. Hasbîlik, bir Kur'an ve Sünnet kavramıdır, bu iki kaynakta çeşitli ameller işlenirken ve bazı durumlar karşısında kalınırken hasbî tavra dair yer alan göndermeler, hasbîliğin ne olduğunu anlamamızda bizlere ışık tutabilecek kifayettir.

İnançta, ibadetlerde ve insanlar arası ilişkilerde geçici dünya zevk ve çıkarlarını değil, Allah rızasını ve onun vereceği kalıcı mükâfatı esas almayı öğreten Peygamberimizin söz ve ifadeleri, hasbîliğin boyutlarının ne derece geniş olduğunu göstermektedir. İmanda hasbîlik, Allah ve Resulüne teslimiyeti, gönüllü bir bağlanmayı samimiyeti ifade etmektedir. Böyle bir iman, yapılan işlerde sadece Allah rızasını esas tutmayı, en azından bunu öncelemeyi getiren bir niyeti ortaya çıkarır. Bu şekilde bir niyet olmadan zaten makbul bir amelden söz etmek mümkün değildir. İlimde hasbîlik ise, o ilimden çeşitli dünyevi çıkarlar elde etmeyi değil, gene Hakk'ın buyruğunu en doğru şekilde öğrenmek ve öğretmek gayesine yönelik olunca gerçekleşir.

Hasbîliğin en parlak şekilde tezahürünün görülmesi gereken alanların başında şüphesiz ibadetler gelmektedir. Sırf Hakkın rızasının hedeflenmediği ibadetlerin işleyen kişiye hiçbir yararının olmayacağı, hasbî bir şekilde yapıldığı takdirde ise en yüksek derecelere ulaştırdığını birçok hadis bizlere çeşitli yönleriyle göstermektedir.

Kullar arasındaki ilişkilerde, herhangi bir dünyevi maksat güdülmemesi durumunda hasbîlik tavrı ortaya çıkmış olur. Bu açıdan, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek yapılan davranışlar ne kadar küçük olursa olsun değerlidir.

Bu şekilde hasbî bir iman-ibadet-ahlak çizgisi geliştirmek, kulu öyle bir metanet ve salâbet sahibi yapar ki, ölüm başta olmak üzere başa gelen hiçbir musibet onu sarsamaz, yıkamaz. Bilakis her bir musibetin, karşılığında getirdiğı onlarca ecir ve sevabın varlığı hayatı acısıyla-tatlısıyla kabullenmeyi ve bilinçli bir şekilde sürdürüp her halükarda kazanmayı öğretir. Asıl amacı yakalayan hasbî kişi, bu tavırdan mahrum kişilere nazaran çok daha fedakâr, helal ile kanaat eder, ahiretin varlığı konusunda tam bir bilinç sahibi ve en önemlisi tek ve sonsuz kuvvet ve kudret sahibini hakkıyla birlemeyi (tevhid) hayatının her sahasına yayan bir kimlik kazanır.

Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiğı ve Hz. Peygamber'in açıklayıp gösterdiği hasbîlik; hayat ve olaylar karşısında sağlam bir duruştur, mümince bir tavidır, iman-ibadet-ahlak çizgisinde tezahür eden kesin ve sarsılmaz bir varoluş bilincidir. Perdeleri kaldırıp Hakkı görmek, Ondan bilmek, Ondan istemek, ağıyara sırt çevirmektir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulgaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres*

Muhammed Fuad Abdulgâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, trs.

Abdurrezzâk, *Musannef*

Abdurrazzak b. Hemmâm, *el-Mûsânnef*, thk: Habîburrahman el-A'zami, I-XI, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1983

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995

Alûsî, *Ruhu'l Meânî*

Alûsî el-Bağdâdî, *Ruhu'l Meânî Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm ve's- Seb'u' Mesanî*, Daru İhya-i et-Turâs, I-XXVIII, Beyrut, trs

Ardoğan, *Kur'an Ve İnsan Psikolojisi*

Recep Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Yay., Ank., 1998

Arık, *Hadislerle İrşad Rehberi*

M. Selim Arık, *Hadislerle İrşad Rehberi*, Emin yay., Bursa, 2008

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*

Ebû'l Kemâl es-Seyyid Ahmed Âsım, *el –Okyanusu'l –basit fî tercümeti kâmusi'l muhit*, I-III, İstanbul, h.1305

Aynî, *Umdetu'l kârî*

Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed el Aynî, *Umdetu'l kârî şerhi Sahihi Buhârî*, I-XXII, Kâhire, 1973

Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*

İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı neş., I- III, İstanbul, 2005

Azîmâbâdî, *Avnu'l Ma'bud*

Muhammed Şems el Hak Azîmâbâdî, *Avnu'l Ma'bud Şerhi süneni Ebi Dâvud*,
Medine, 1968

Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*

Muhyi's- Sünni Ebi Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Daru Taybe, Riyad, 1993

Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*,

Faruk Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, DİB, Ankara, 1987

Beydâvî, *Tefsiru'l Kâdî*

Beydâvî, Hâşiyetu Şeyhzâde alâ Tefsiru'l Kâdî el Beydâvî, el-Mektebetü'l
İslâmiyye, I-IV, Diyarbakır, trs.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*

Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Dâru'l- Mârifetü, Beyrut,
h. 1303

_____, ***Şu'abu'l-iman***

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abu'l-iman*, I-VII, thk: Muhammed Said
Besyûnî, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 1990

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*

Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985

Buhârî, *Sahih*

Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu'l müsnedü's-sahih el-muhtasâr mim
umûri Resulillah(s.a.) ve sünenihi ve eyyâmihi*, Dâru'l Erkâm, Beyrut, 1995

Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*

İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, I-XVIII, Akçağ yay.,
İstanbul, tsz.

Cevheri, *es-Sıhah*

Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Farabi el-Cevheri, *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye = Tacü'l-luga = Sıhahü'l-luga = es-Sıhah fi'l-luga*, thk. Şihabüddin Ebû Amr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998

Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*

Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken, İstanbul, 2007

Çakan, *Hadislerle Gerçekler*

İsmail Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006

_____, *Olay ve Ölçü Olarak Hicret*, Rağbet yay. İst. 2004

_____, "el-Cami'li ahlâki'r-râvî ve âdabi's-sami". M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı IV, İstanbul. 1986

_____, *Eyüp Sultan Hazretleri'nde Kırk Hadis*, Nesil, 2004

_____, "Müezzinlik -İslam Davetçiliği", Altınoluk Dergisi, 1991 - Haziran, sayı: 64

_____, *Sahabe Kıvâmı*, Erkam Yay. İstanbul, 2005

Dârekutnî, *Sünen*

Ali b. Ömer Ebu'l-Hasan el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-IV, thk: Seyyid Abdullah Hâşim, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1966

Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*

Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1983

Dihlevî, *Hüccetullahi'l-bâliğâ*

Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullahi'l-bâliğâ*, I-II, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1995

Dimyâtî, *el-Metceru'r-râbih*

Hafız Dimyâtî, *el-Metceru'r-râbih fî sevabi'l ameli's -sâlih*, Daru'l Hadis, Kâhire, 2004

Ebû Dâvûd, *Sünen*

Süleyman b. el-Eş'as Ebu Dâvûd, *Sünen*, (Kütüb-i Sitte), Çağrı yay., İstanbul, 1992

Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*

Abdulfettah Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, çev. Enbiya Yıldırım, İnsan yay. İstanbul, 2003

Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l- Evliyâ*

Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l- Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, h. 1405

et-Tayyar, *Tüm detaylarıyla Namaz*

Abdullah b. Muhammed et-Tayyar, *Tüm detaylarıyla Namaz*, çev. Beşir Eryarsoy, Guraba, İstanbul 2003

el-Cevziyye, *Medariku's- Salikin*

İbn Kayyım el- Cevziyye, *Medariku's- Salikin*, çev: A. Aytaç, İstanbul, 1990

Elmalî'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979

el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*

Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim el- Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmiî't-Tirmîzî*, I-X, Beyrut tsz.

el-Karadâvi, *İbadet*

Yusuf el- Karadavi, *İbadet*, Çev: H. Cemal, Muvahhid Yay., Trabzon, 1986

el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*

Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr*, I-VI, Mısır, 1356

Ezherî, *Tehzibu'l Luğa*

Ebi Mansur, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, tah. Abdusselam Harun, *Tehzibu'l Luğa*, tsz.

Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*

Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005

Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münir*

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münir fî garibi's-şerhi'l-kebir li'r-rafi*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, tsz. I;II

Fîrûzâbâdi, *Kâmusu'l muhit*

Muhammed b. Yakub Fîruzâbâdi, *Kâmusu'l muhit*, Beyrut, tsz.

Fîrûzâbâdi, *Basairu'z zevi't temyiz fi letaifi kitabi'l aziz*

Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdi, *Basairu'z zevi't temyiz fi letaifi kitabi'l aziz*, El Mektebü'l ilmiye, Beyrut, thk: Muhammed Ali en- Neccar

Fromm, *Psikanaliz Ve Din*

Erich Fromm, *Psikanaliz Ve Din*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İst.1993.

Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri*

Roger Garaudy, *İslam'ın Vadettikleri*, çev: Salih Akdemir, Pınar Yay., İst. 1996

Gazâlî, *el-Erbain fi Usûli'd-Din*

Ebü Hâmid Muhammed Gazâlî, *el-Erbain fi Usûli'd-Din*, Beyrut, 1988

Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre*

Muhammed Gazâlî, *Fıkhu's-Sîre*, Beyrut, 1965

Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l Usul*

Ebû Abdullah Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l Usul fî marifeti hâdisi'r- resûl*, Daru Sâdır, Beyrut, trs.

Halil b. Ahmed, *Tertîbü Kitabi'l-Ayn*

Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Tertîbü Kitabi'l-Ayn*, thk. Muhammed Hasan Bükâî, Kum, 1994

Heyet, *Kur'ân Yolu*

Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB, Ankara, 2003

Heyet, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*

Heyet, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, T.D.V., Ankara 1993

Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*

Alâaddin Ali b. Muhammed b. İbrahim Hâzin, *Tefsîru'l Hâzin Lübâbu't-te'vil fî maâni't-tenzil*, I,IV, Beyrut, 1995

Hökelekli, *Din Psikolojisi*

Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yay. Ankara, 2001

_____, *Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu yay. Ankara, 2002

İbn Battal, *Şerhu'l-Buhârî*

Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn. Battal el-Kurtubî, *Şerhu Sahih-i Buhârî*, I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2000

İbnü'l Cevzi, *Garibü'l Hadis*

Ebû'l Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l Cevzi, *Garibü'l Hadis*, thk: Abdulmuti Emin Kal'aci, Beyrut, Daru'l kütübü'l ilmiye, 1985

İbn Ebi'd-Dünya, *el-Ukûbât*

Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi'd-Dünya, *el-Ukûbât*, çev.Hüseyin Kaya, Ocak yay., İstanbul, 2007

İbnü'l Esir, *en-Nihâye*

Ebü's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l Esir, *en-Nihaye fi garibi'l hadis ve'l eser*, thk: Tahir Ahmed Zavi, Mahmut Muhammed Tanahi, Kahire, Dâru'l ihyai'l Kütüb'il Arabiyye, 1963

İbn Hacer, *el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*

İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998

_____, ***Fethu'l-bârî***

Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, h.1379

_____, ***el Metâlibu'l Âliye bi zevâidi'l mesânîdi's-semâniye***, thk:

Habîburrahman el-A'zamî, 1-1V

İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kurâni'l Azîm*

İsmail b. Ömer b. Kesîr el- Kuraşî ed-Dımeşkî, I-VIII, Tefsîru'l Kurâni'l Azîm, thk: İbn Muhammed es-Selâme, Daru Taybe, Riyad, 1997

İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*

Ebul-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, Darul-Fikr-Daru's-Sadr, Beyrut, 1994

İkbal, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*

Muhammed İkbal, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, çev: Sofi Huri, Çeltüt Matbaa, İstanbul 1964

Karagöz, *Kur'an'da İbadet Kavramı*

İsmail Karagöz, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şule yay. İst. 1997

Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*

Muhammed Yusuf el- Kandehlevi, *Hayatü's-Sahabe*, Dımeşk, 1983

Kandemir- Çakan- Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*

Yaşar Kandemir, İsmail Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, I-VII İstanbul, 2001

Kandemir, *Mevzû Hadisler*

M.Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkidi*, DİB, Ank.1991

Karadâvî, *İbadet*

Yusuf el-Karadâvî, *İbadet*, Çev: H. Cemal, Muvahhid Yay., Trabzon, 1986
_____, *Fıkhu'z-Zekât*, Beyrut, 1998

Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*

Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İst., 1997

Kastalânî, *İrşadu's- Sârî*

Ebu'l Abbas Şihabu'd-din Ahmed b. Muhammed Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî li şerhi Sahihi Buhari ve bihamişihî sahihi Müslim bi şuruhi'n- Nevevi*, Daru ihyau't-turas, I-X, Beyrut, tsz.

Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*

Hasan Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ.,İzmir, 2000

Kirmânî, *Şerhu Buhârî*

Kirmânî, *el Buhârî şerhi Kirmânî*, Daru ihyai't-turas, I-XXII, Beyrut, tsz.

Köknel, *Akıl İle Düşünce Gücü*

Özcan Köknel, *Akıl İle Düşünce Gücü*, Altın Kitaplar Yay., İst., 2003

Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*

Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev: Bekir Karlığa, İşaret yay., İst., 1992

_____, Muhammed, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, çev: Akif Nuri, Şamil yay., İstanbul, 1974

Küçük, “İslâm Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar

Raşit Küçük, “İslâm Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar” TDV, Ankara, 2007

Mâlik, Muvatta

Mâlik b. Enes, *Muvatta* (Muhammed b. Hasan rivâyeti), I-III, (Leknevi Şerhi ile beraber), thk: Takûyiddîn en-Nedvi, Dâru’s-Sünne, Bombay, 1996

M.E.B., Örnekleriyle Türkçe Sözlük

Komisyon, M.E.B., Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Ankara, 1995

Mehmed Ârif Bey, Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut

Mehmed Ârif Bey, *Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut*, yay., haz. İbrahim Hatiboğlu, Dâruhadis, 2000

Muhâsibî, Risâletü'l-Müsterşidîn

Hâris b.Esed Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, (Thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Haleb, 1384

Müslim, Sahih

Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Kütüb-i Sitte), Çağrı yayınları, İstanbul, 1992

Naim, Tecdîd-i Sarih Tercemesi

Ahmed Naim, Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecdîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara, 1978

Nesâî, Sünenü'l-Kübra

Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü 'l-kübrâ*, I-VI, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991

Nîsâbü'rî, Müstedrek

Hâkim Nîsâbü'rî, *el Müstedrek ale'-Sahihayn*, Beyrut, 2000

Nevevi, *Sahihi Müslim bi şerhi Nevevi*

Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri Nevevi, *Sahihi Müslim bi şerhi Nevevi*, I, XVIII, Beyrut, 1992

_____, *Kırk hadis tercüme ve şerhi*, trc. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul, İnsan Yay., 1990

Raci, *İslam Kültür Atlası*

İsmail Raci ve Luis Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, İnkılab yay. İst

Râgıb, *Müfredât*

Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsbahânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut, tsz

Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*

Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken yay., İstanbul, 1987

Suyuti, *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*

Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983

_____, *Tedribü'r-ravi fi şerhi Takribi'n-Nevevi*, Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1979; birlikte, *et-Takrib ve't-teysir li-ma'rifeti süneni'l-beşiri'n-nezir* / Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri Nevevi

Şeriati, *Her Hicret Bir İnkılâptır*

Ali Şeriati, *Her Hicret Bir İnkılâptır*, trc. Hasan Elmas. İhtar yay.

Şentürk, *İbadetin Mahiyeti Ve Şahsiyet Gelişmesindeki Fonksiyonu*

Habil Şentürk, *İbadetin Mahiyeti Ve Şahsiyet Gelişmesindeki Fonksiyonu*, DEÜİFD, II, İzmir, 1985

Şevkânî, *Fethü'l Kadîr*

Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l Kadîr*, Daru'l vefa, 1997

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*

Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk: Dr. Mahmud Tahhan, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1986.

_____, *el-Mu'cemu's-sağir*

Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağir*, I-II, thk: Muhammed Şekur, Mektebetü'l İslâmî, Beyrut, 1985

Taberî, *Câmiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an*

Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an*, Daru'l Alemlî'l Kütüb, I-XXVI, Riyad, 2003

Tahânevî, *Keşşafu ıstılahati'l-fünun*

Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefî Tehânevî, *Keşşafu ıstılahati'l-fünun*, Beyrut : Dâru Sadır, 1989

TDK, *Türkçe Sözlük*

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK, Ank., 2005

Tirmîzî, *Sünen*

Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî, *Sünen*, (Kütüb-i Sitte), Çağrı yayınları, İstanbul, 1992

Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*

Rasim Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*. Yeni Şafak Yay.. İst. 1995

Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*

Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, TDV, Ankara 1995

Öztürk, *Din Ve Fitrat*

Yaşar Nuri Öztürk, *Din Ve Fitrat*, Yeni Boyut Yay., İst., 1990

Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*

Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV, Ankara
1995

Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*

Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Zekât Müessesesi*, Feyiz yay., İstanbul 1972

Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*

Elmalılı Hamdi Yazır,, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, Yenda Yayın-
Dağıtım, tsz.

Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*

Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul, 1987

Zebîdî, *Tâcu'l Arûs*

Muhammed Murtaza el Hüseyini ez-Zebîdî, *Tâcu'l Arûs min Cevheri'l*
Kamus, et-Turasul Arabî, 1966

Zehebî, *A'lâmün-nübelâ*

Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, I-XXIII,
(thk: Şuayb el-Arnâvûd), Beyrut; 1985

_____, *Mîzânu'l-İ'tidâl*

Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
1995

Zemahşeri, *el-Faik fî garibi'l-hadis*

Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-*
Faik fî garibi'l-hadis, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Ali Muhammed
Becavi, Kahire, 1971